

**TÜRKİYE'DE 1980-2002 ARASI
SOSYO-EKONOMİK DÖNÜŞÜMLERİN
DÜNYA-SİSTEMLERİ YAKLAŞIMIYLA İNCELENMESİ**

Gaye GÖKALP YILMAZ

ARTİKEL AKADEMİ: 315

*Türkiye’de 1980-2002 Arası Sosyo-Ekonomik Dönüşümlerin Dünya-Sistemleri
Yaklaşımıyla İncelenmesi*

Doç. Dr. Gaye Gökçalp Yılmaz
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyoloji Bölümü
<https://orcid.org/0000-0002-6304-3425>

Editör: Prof. Dr. Nurgün OKTIK
<https://orcid.org/0000-0001-8702-5929>

ISBN 978-625-6627-60-4

Birinci Basım Aralık - 2024

Kapak: Artikel Akademi
Ofset Hazırlık: Artikel Akademi

Baskı ve Cilt: Uzunist Dijital Matbaa Anonim Şirketi
Akçaburgaz Mah.1584.Sk.No:21 / Esenyurt - İSTANBUL
Matbaa Sertifika No: 68922

Artikel Akademi bir Karadeniz Kitap Ltd. Şti. markasıdır.

©Karadeniz Kitap - 2024

Akademik etik kurallara
bağlı kalınarak yapılacak olan alıntılar ve tanıtım maksadıyla yapılacak
olan kısa alıntılar dışında, yazılı izni alınmadan, tümünün veya bir
kısımının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla, basımı, yayımı,
kopyalanması, çoğaltımı veya dağıtımı yapılamaz.

KARADENİZ KİTAP LTD. ŞTİ.
Koşuyolu Mah. Mehmet Akfan Sok. No:67/3 Kadıköy-İstanbul
Tel: 0 216 428 06 54 // 0530 076 94 90

Yayıncı Sertifika No: 19708
mail: destek@artikellakademi.com
www.artikellakademi.com

**TÜRKİYE'DE 1980-2002 ARASI
SOSYO-EKONOMİK DÖNÜŞÜMLERİN
DÜNYA-SİSTEMLERİ YAKLAŞIMIYLA İNCELENMESİ**

Gaye GÖKALP YILMAZ

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	9
ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	13
1. BÖLÜM	
SOSYOLOJİ- TARİH İLİŞKİSİ	23
2. BÖLÜM	
KÜRESELLEŞME	31
Sosyal Refah Devleti	34
Neo-Liberalizm.....	36
Dünya Bankası (World Bank).....	38
Uluslararası Para Fonu (IMF).....	38
2.1. KÜRESELLEŞMEYE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR.....	40
2.1.1. Ortak Ekolojik Kısıtlamalar.....	43
2.1.2. Kültürel Küreselleşme	43
2.1.3. İletişimin Küreselleşmesi	43
2.1.4. Ekonomik Küreselleşme.....	44
2.1.5. Politik Küreselleşme.....	46
2.2. FARKLI KÜRESELLEŞME YAKLAŞIMLARI.....	47
2.2.1. Küresel Kültür Modeli.....	47
2.2.2. Küresel Toplum Modeli.....	48
2.2.3. Dünya Sistemleri Yaklaşımı	50
2.2.4. Dünya Sistemleri Yaklaşımı	51

3. BÖLÜM

TÜRKİYE'YE TARİHSEL BAKIŞ	57
3.1. 1923–1929 CUMHURİYET'İN KURULUŞ DÖNEMİ.....	57
3.2. 1929: BÜYÜK BUHRAN.....	62
3.3. 1930'LAR VE KALKINMA YILLARI (1933–1939)	63
3.4. 1940–1945 ARASI İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ	68

4. BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN TOPLUMSAL DEĞİŞME TARİHİ.....	77
4.1. TÜRKİYE:1946–1980	77
4.2. 1950–1960 ARASI İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ	82
4.3. 27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİ VE 1980'LERE KADAR TÜRKİYE	87
4.4. 1980 SONRASI TÜRKİYE	100
4.5. 1983 SEÇİMLERİ, ANAVATAN PARTİSİ İKTİDARI VE ÖZAL DÖNEMİ	106
4.6. 1988–2002: KOALİSYON HÜKÜMETLERİ.....	114

5. BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME.....	123
5.1. WALLERSTEIN'IN DÜNYA SİSTEMİ KURAMI İLE TÜRKİYE'NİN DÜNYA SİSTEMİNDEKİ YERİ	123
SONUÇ.....	145
KAYNAKÇA	152
ÖZGEÇMİŞ	156

Can Kuzey'ime...

SUNUŞ

Sosyoloji için tarih yaşanmış, oluşturulmuş bir bilgi birikimidir. Tarihi anlamadan bugünü anlamamamız ve açıklama yapmamız oldukça güçtür. Tarihten yoksun bilgi birikimi de gerçeği görmemizi engeller. Son elli yıldır dünyadaki hızlı değişim ve dönüşümler bizlerin dünyaya bütünsel bakmasını zorunlu kılmaktadır.

Sosyal bilimlerin genelinde son yıllarda tartışılan konulardan birisi de globalleşme sürecidir. Bu süreci bireyi ve toplumları ilgilendiren en önemli kavramlardan birisidir. Globalleşmenin en çok etkilediği alan yaşam şekillerimizdir. Ancak globalleşmeye bütünsel olarak bakmak istediğimizde de bizi dünya - sistem analizlerine götürmesi kaçınılmazdır.

Buradan hareketle Türkiye'nin yüz yıllık tarihini dünyanın modernleşme tarihinden koparmadan irdelemek için hem dünyadaki değişimleri anlamak önemlidir. Wallerstein'a göre, küreselleşme gelişmiş büyük kapitalist devletler üzerinde herhangi bir kısıtlama getirmemekle birlikte beş yüz yıldan beri ilk defa iç ve dış egemenlikler açısından inişe geçmiştir. Bunun nedeni, jeokültürün dönüşmesi ve her şeyden önce de halk kitlelerinin liberal reformlardan umutlarını yitirmiş olmasıdır. Bu değişimler dünya ekonomisindeki dönüşümlere sebebiyet vermiştir. Kapitalist sistemin iç çelişkileri artık kapitalist sürecin döngüsel olarak yenilemeyeceğini göstermektedir. Dünyada tarımsal alanların azalarak modern tarıma geçilmesi, kentleşmeyle birlikte betonlaşma ve yeşil alanların azalması ve buna bağlı olarak eğitim ve sağlık hizmetlerinde talebin artışının devletlere getirdiği mali kriz en kritik açmazlar olarak kabul edilebilir (Wallerstein, 2011).

Bu çalışma Dünya sistem ilişkisini anlamaya çalışırken Türkiye'yi, dünya sisteminden koparmadan analitik bir tarih anlayışı benimseyerek, literatürün ışığında tarihsel sosyoloji yapmaya çalışmıştır. Ayrıca, seçilen kuramsal yaklaşım gereği Türkiye'nin geçirdiği değişimleri kendi içsel dinamikleriyle açıklamaya

çalışan elinizdeki bu kitap, toplumsal sınıfların, kültürün ya da toplumlara özgü tarihsel koşulların belirleyiciliği ile, dünya sisteminin yarattığı değiştirici ve dönüştürücü etkilerini de ön kabul olarak ele almaktadır.

Bu noktada, bir makro kuram olarak Wallerstein’in Dünya- Sistemi yaklaşımı, bu çalışma için referans teori olarak benimsenmiştir. Teorinin temelinde yatan argüman, “özerk ve birbirine bağımlı birçok toplum takımlarından oluşan bir bütünlük yani, Dünya-Sistemi, sınırları ve yapıları olan, üye gruplardan oluşmuş, yasalara sahip, tutarlı bir sosyal sistemdir” yaklaşımıdır (Oktik, Kökalan, 2001: 122).

Yakın tarihimize not düşecek, kütüphanede tozlanmaya bırakılmayan bu çalışmanın iyi bir okuma olacağına inancım tamdır.

Nurgün OKTİK
Aralık 2024

ÖNSÖZ

Yaşamak, farkında olmak ve anlamlandırmak bir sosyal bilimci için, diğer bireylerden daha fazla önem taşımaktadır. Öncelikle, yaşanan toplumsal yapının içerisinde var olan değişim ve dönüşümün izlerini sürebilmek, bu izleri dünden bugüne ve hatta yarına kalacak şekilde inceleyip anlamlandırmak çabasıyla çıkılan akademik yolculuk birçok farklı uğrak noktası içermektedir. Akademik hayata başlangıç noktasından itibaren, atılan her adımın bir önceki bilgi birikimlerinin altyapısı üzerinde yükselmekte olduğu gerçeğini göz önünde bulundurarak, lisans üstü çalışmalarımın ilkinin oluşturduğu eser, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı'nda tamamladığım yüksek lisans tezimin yeniden gözden geçirilmesi ve kitaplaştırılmasıyla oluşturulmuştur.

Bu bağlamda, 2000'lerin ortasında öğrenme merakına uygun bir alan arayan, sorgulamayı öğrenmek isteyen genç bir bilim insanı adayı olarak girdiğim Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde toplumsal hayatı anlama, analiz etme ve yönetsel bilgiler edinme noktasında eşsiz bilgi birikimi edinme şansına sahip oldum. Bu uzun yolculuğun ilk anından itibaren, akademinin bilgi birikimi yanına birlikte üretebilme pratiğini de ekleyebildiğim, akademik hayatımdaki yeri tartışmasız derecede kıymetli olan ilk danışmanım ve hala "hocam" Prof. Dr. Nurgün Oktik'e sonsuz teşekkür borçluyum.

Ayrıca, akademik hayatımın her anında, hep yanımda olan canım ailem, annem, babam, ağabeyim, yeğenlerim ve kendi çekirdek ailem, sevgilim ve hayatımıza bu çalışmadan çok sonra katılan canım oğlum... Her biriniz için sözcükler yetersiz... Binlerce iyi ki ve binlerce sevgi dolu teşekkür sizlere.

Öğrenmenin, anlamının ve bu yolda ilerlemenin mutluluğuyla nice eserler üretebilmek arzusuyla, Türkiye'nin bugününü anlamının yollarını arayanlara ufak da olsa ışık tutabilmek dileğiyle...

Doç. Dr. Gaye GÖKALP YILMAZ

Aralık 2024- Burdur

GİRİŞ

Son yıllarda, sosyal bilimlerde toplumsal alanda yaşanan değişim ve dönüşümlere nasıl bakılması gerektiği yoğun olarak tartışılmaktadır. Bu çerçevede, “Küreselleşme” olgusu, birçok disiplinde tartışmaların odak noktasını oluştururken, yaşanan değişim ve dönüşümleri salt ekonomik ya da siyasal bir perspektiften bakarak ele almaya çalışmak, birçok toplumsal gerçekliğin ve dinamiğin çözümleme dışında bırakılmasına yol açmaktadır. “Dünya Sistemleri” kuramı ve özellikle Immanuel Wallerstein, “Toplumsal değişimleri şu ya da bu ülkedeki olaylar değil, bir bütün olarak Dünya Sistemlerindeki olaylar ve koşullar” savıyla değişimin tek taraflı nedensellik ilkesiyle tam olarak çözümlenemeyeceğini ortaya koymuş ve daha kapsamlı analizlerin gerekliliğini vurgulamıştır. Toplumsal dönüşümleri ele alırken ekonomik ve siyasal çözümlenin yanı sıra sosyolojik perspektifi de içermek, ekonomik ve siyasi aktörlerle birlikte toplumun iç dinamiklerinin de eklenmesi anlamını taşımaktadır. Bu yaklaşımdan hareketle Türkiye’nin 1980 sonrası toplumsal dönüşümlerini, tarihsellikten koparmadan incelemek önemli ve bir o kadar da gereklidir.

Bu çalışma¹, toplumsal dönüşümler konusunda yapılan çalışmalarla, referans teori olarak ele alınan “Dünya Sistemleri” yaklaşımı çerçevesinde Immanuel Wallerstein’in makro ölçekli teorilerini içermektedir. Buna ek olarak çalışmanın özgün olarak içeriğini oluşturan Türkiye’de ekonomik ve toplumsal dönüşümler bölümünde, Türkiye üzerine çalışan Korkut Boratav, Çağlar Keyder, Feroz Ahmad, Gülten Kazgan gibi sosyal bilimcilerin çalışmalarından hareketle çözümlenmeler yapılmıştır. Bu çalışmalarda sunulan Türkiye’deki dönüşümler Dünya Sistemleri analizi ile yeniden yorumlanmış ve genel değerlendirmelere varılmıştır. 1980 sonrası ele alırken, ekonomik ve politik yapılanmaların Dünya ölçeğindeki kuramsal tartışmaları ve neo-liberal politikalar dikkate alınarak, Türkiye’deki sosyal değişimler bu kuramsal çerçeveler ekseninde tartışılmıştır.

1 Bu çalışma, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı’nda 2008 yılında kabul edilen “Dünya Sistemleri Yaklaşımı ile Türkiye’de 1980 sonrası Sosyo-Ekonomik Dönüşümlerin Çözümlemesi” başlıklı yüksek lisans tezinin gözden geçirilerek kitaplaştırılmış halidir.

Dolayısıyla, tezin ana amacı Dünya Sistemleri’nden hareketle Türkiye’nin yakın tarihinde yaşanan ekonomik ve toplumsal dönüşümlere analitik bir açıdan bakabilmek olmuştur. Bu amaçla çalışmanın özgün değeri, Türkiye’de genel olarak, sınıfsal ölçüte ya da siyasal partiler ve toplumsal sınıflar paralelinde ele alınan ve literatürde yer alan çalışmalara, daha geniş bir sistem analizi ile yaklaşılması olmuştur.

“Küreselleşme tek bir ayağı olan bir olgu olarak ele alınmamalıdır. Tarihsel bir analiz ile küreselleşmenin geçirdiği dönüşümler, üç ana dalga olarak özetlenebilmektedir”(Keyman, 2000: 110). Küreselleşmenin Birinci Dalgası kısaca 15. yüzyılda başlayıp, tarım ekonomisinden yani feodalizmden, ticari kapitalizme geçiş süreci olarak nitelendirilebilir. Kendi kendine yetinebilmeyi ve temel olarak ihtiyaçların karşılanmasını amaçlayan kapalı tarım ekonomisinden, pazar için daha fazla üretmeye yönelen ticari kapitalizmin doğuşu ile beraber artmaya başlayan sömürgecilik, kent devletleri ve feodal beyliklerin yerine Ulus-devletler yeni siyasal birimler olarak tarih sahnesine çıkmaya başladılar. Gelişen ticaret, kent-devletlerinin ve feodal beyliklerin üzerinde daha geniş ve güvenli bir pazar gerektirmiştir. Ulus devlet bu ihtiyacı karşılamıştır. “Yeni siyasal birim, ülke üzerinde tek tip yasaların çıkartılması, bölgelere göre değişmeyen vergi politikasının belirlenmesi, dil ve kültür yönünden homojenleştirme politikalarının yürütülmesi ve hukuk güvenliğinin sağlanması gibi fonksiyonları üstlenerek, ticaret burjuvazisinin ulusal pazar ölçeğinde faaliyet göstermesini güvence altına aldı” (Keyman, 2000: 110).

“Sanayileşme ikinci küreselleşme dalgasının itici gücüdür” (Keyman, 2000: 112). Sanayi üretimi yalnızca uluslararası ticaretin genişlemesini hızlandırmakla kalmamış; yapısını da dönüştürmüştür. 1880’lere geldiğinde, kapitalizmde tekelleşme ve finans kapitalin boy göstermesi olgularıyla karşılaşmıştır. Sanayi üretimi, zaten uzun süredir yetersiz hale gelmiş olan ulusal pazarların üzerinde daha geniş ve güvenli pazarlar bulunmasını zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk nedeniyle, sömürgecilik emperyalizm biçimine dönüşmeye başlamıştır. “Emperyalizm, Avrupa’nın 19. Yüzyılda sanayi devrimi sonucu karşılaştığı ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm getiren bir dış politika olarak yaygınlığını ve etkinliğini arttırdı” (Keyman, 2000: 112).

Üçüncü küreselleşme dalgası 20. Yüzyılın sonunda bilgi-işlem, iletişim, ulaşım ve benzeri alanlardaki teknolojik gelişmeler ve üretimin örgütlenmesindeki büyük değişim ile bağlantılıdır. Bu teknolojik değişimler, en az ilk iki dalgada yaşanan değişimler kadar ciddi sonuçlar yaratmaya şimdiden başlamıştır.

En önemlisi de bu değişim ve dönüşümler artık sadece ekonomik ve siyasal alanlarda değil, toplumsal yaşantının en merkezinde kendine yer bulmaktadır. Teknolojinin insan hayatında yarattığı değişimler hem toplumsal formasyonlarda daha bütüncül değişiklikler yaratmakta, hem de bu değişimlerle beraber dönüşen toplumların yeni yaşam biçimlerini kontrol edebilme yeni siyasa oluşumlarında çok büyük önem taşımaktadır. Bu noktada ulus-devletin büyük dönüşümler sonucu, üstlendiği roller de kaçınılmaz olarak dönüşüme uğramaktadır. Birinci dalga, ulus-devleti uluslararası hukukun ve uluslararası ekonomik sistemin baş aktörü haline getirmişti. Ulus devletin bu merkezi konumunda ikinci dalga önemli bir değişikliğe neden olmadı. Ancak, üçüncü dalga, daha şimdiden ulus-devletin konumunu büyük ölçüde değiştirmiş bulunmaktadır. “Günümüzde, ulus-devletlerin kendi ekonomilerini yönlendirecek politikalar izleme olanağını yitirerek uluslararası finans piyasalarına bağımlı hale gelmeye başladığı ve uluslar üstü politik yapılanmaların oluşturduğu siyasalar ile kendi toplumlarına siyasa üretmeye başladığı ileri sürülebilir” (Keyman, 2000: 114).

Ulus-devlet olarak ekonomik ve politik varlıkların muhafazası, erozyonu ve uluslar üstü yapılanmaların ulus-devletler üzerinde oluşturdukları etkiler üzerine sürüp giden tartışmalar Chase-Dunn, Wallerstein, Andre Gunder Frank ve Türkiye’de Fuat Keyman, Çağlar Keyder ve Haldun Gülalp gibi sosyolog ve siyaset bilimcilerin çalışmalarında önemli yer tutmakta ve birçok akademik platformda gündem oluşturmaktadır. Dünya üzerinde var olan her devletin ekonomik ve politik egemenlik alanlarının zaman içinde uğradığı değişim ve dönüşümleri, sadece tarihsel ve betimleyici bir tasvirle ortaya koymanın mümkün olması ve hatta görece olarak daha kolay olması, ulus-devletlerin son iki yüzyılda geçirdiği dönüşümleri kimi zaman çok dar perspektiflerde açıklama çabaları olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çerçevede, ulus-devletlerin kendi kaderlerini kendileri tayin etmeleri konusunda, uluslar üstü yapılanmaların kendi kaderini tayin edebilme yetisi (self-determination), konusunda kimi zaman dayatmalara kadar varabilen ısrarları, bazı soruları ve sorunları kaçınılmaz olarak gündeme taşımaktadır;

- “Her ulusun yaşadığı ve geçirdiği toplumsal dönüşümler sadece o ulusun kendi kaderini takdir hakkı sonucunda alınan kararlar neticesinde oluşan dönüşümler midir?”
- “Ekonomik ve politik egemenliğin tamamen ya da en azından bazı uluslar için var olduğunu” tartışabilmek mümkün müdür?

- “Herhangi bir ulus-devletin geçirdiği değişim ve dönüşüm içinde yaşanan küreselleşme dalgasından ve etkilerinden bağımsız olarak ele alınabilir mi?”

Bu soruları tartışırken, küreselleşme olgusunun birçok boyutuyla ele alınması gereklidir. Ekonomik ve politik çerçevede küreselleşmenin merkez-çevre ülkeleri ilişkileri (center-periphery) üzerine odaklanmak ulus-devleti analiz etmek için daha geniş bir perspektif sunmaktadır. Andre Gunder Frank, Immanuel Wallerstein, Chase Dunn, Abu-Lughod gibi düşünürler “Dünya Sistemleri” yaklaşımını benzer noktalarda tartışmakta ve bazı çıkarımlar sunmaktadırlar. Özellikle Wallerstein; kapitalist Dünya Sistemlerini diğer tarihsel, sosyal sistemlerden ayırt etmekte ve bu sistemin özelliklerini şöyle sıralamaktadır;

- 1- Merkez-çevre yapısı,
- 2- Ekonomik genişleme ve daralma (veya yavaş büyüme),
- 3- Hegemonya ve rekabet

Yukarıda belirtilen üç karakteristik özellik etrafında, Dünya Sistemleri yaklaşımını Wallerstein’a göre tanımlamak gerekirse; öncelikle temel hareket noktası olan zaman diliminin 16.yüzyıl olduğunun belirtilmesi gerekir. Wallerstein; yaşanan modern dünyanın yani “dünya-ekonominin” 16.yüzyılda sadece Avrupa ve Amerika kıtasının bir kısmında konumlanmış olduğunu ve zamanla tüm yerküreyi kapsayacak şekilde genişlediğini ileri sürer ve bunun kapitalist bir dünya-ekonomi ilişkisi olduğunu savunur. “Dünya-ekonomi” denilen kavramın açıklamasını Wallerstein şu şekilde yapar;

“Dünya ekonomisi, içinde işbölümü olan ve bu yüzden temel ya da asli malların dikkate değer bir büyüklükte içsel mübadelesinin yapıldığı ve sermaye ve emek gücü akışlarının gerçekleştiği büyük bir coğrafi alandır. Bir dünya ekonominin tanımlayıcı özelliği birleştirici bir politik yapıyla sınırlanmamış olmasıdır ve dünya-ekonominin içinde pek çok politik birim vardır, bunlar modern Dünya Sistemlerimizde devletlerarası bir sistemde gevşek bir şekilde birbirine bağlanmıştır. “ (Wallerstein, 2004: 45)

Dünya Sistemleri analizinde çok önemli olan bir diğer kavram da “hegemon” yani “egemen olan” kavramıdır. Bu kavramı kullanırken belirtilmesi gereken en önemli nokta, kurulmak istenen egemenlik ve hâkimiyetin ana unsurunun sermaye birikimine sahip olma ve artı değerden maksimum düzeyde pay alabilme amacı olduğudur. “Bu amaç paralelinde tartışılacak olunursa; “hegemonya”;

politik birimler, devletler ve onu oluşturan sınıflar aracılığıyla kimi zaman zor kullanılarak oluşturulan artı birikim hiyerarşisidir ve hegemonik devlete ve onun yönetici mülk sahibi sınıflarına artı'dan ayrıcalıklı bir pay ve bu payı alabilmeleri için politik-ekonomik güç sağlayan bir birikim ve yönetim merkezleri hiyerarşisi kurulur denilebilir” (Gills ve Frank, 2003: 289). Ancak; hegemonik amaç güden bir devletin tek kaygısı da her zaman sermaye birikimine sahip olmak olmayabilir, dolayısıyla politik ve ekonomik süreçler tek bir süreç oluşturacak şekilde birbirleriyle bütünleşmiştir.

“Dünya sistemleri” yaklaşımında bir diğer önemli nokta da eş zamanlılık yani senkronizasyondur. Birden çok hegemon devlet eş zamanlı olarak ekonomik ve politik olarak yükselişe geçebildiği gibi, düşüşün gözlemlenmesi de mümkündür. Buradan yaşanan ortak hareketlerin, aslında parçalar arasındaki tek tek ilişkiler toplamını aşan bir ilişkiler bütünü olmasının söz konusu olduğu görülebilir. Her politik ve ekonomik yapı bir diğer politik ve ekonomik yapıda var olan değişim ve dönüşümlerden etkilenir. Bunun nedeni özellikle sermayeden en fazla payı alabilmek adına verilen mücadele için değişen sisteme uyumdur.

Hegemon güçler arasında artan ekonomik ilişkiler bir dizi altyapı dönüşümlerini ve yatırımları da beraberinde getirir. Bunun sonucu olarak, teknolojik gelişmeler de gözle görülebilir hale gelir. Maddi boyutta yaşanan gelişmeler zaman içinde toplumsal değerler gibi Marksist terminolojide üstyapı olarak tanımlanan diğer kurumlara, örneğin hukuk, din ve kültüre de kaçınılmaz olarak etki eder. Burada Gills ve Frank’ın belirttiği nokta, “ekonomi-politik organizasyon çelişkisidir”. “Bu kavram; ekonomik karşılıklı bağlantılar ve dünya ekonomisinin bütünleşmesinin, daha parçalı ve daha sınırlı alanlarda olma özelliği gösteren politik bağlantılara ve bütünleşmeye göre her zaman daha yoğun ve daha yaygındır savını açıklamaktadır” (Gills ve Frank, 2003: 286). Bu çelişkinin nedeni, ekonomik yapının daha dinamik bir özellik gösterirken, toplumsal diğer kurumların ve değerlerin ekonomik sisteme oranla daha statik bir özellik göstermesi olarak ele alınabilir. “Eş zamanlı olarak değişim ve dönüşüm gösteren ekonomik yapılar zaman içinde toplumsal yapılardaki dönüşümlerin tetikleyicisi olabilirler, ancak devletler arasında yaşanan ekonomik eş zamanlılığa karşıt olan bu durum, her toplumda yaşanan toplumsal kurumlardaki dönüşümler açısından farklılıklar oluşturur” (Gills ve Frank, 2003: 286).

Yukarıda belirtilen toplumsal dönüşümler, Gills ve Frank’ın belirttiği şekliyle her toplumsal formasyonda aynı zamanda yaşanmayabilir, ancak etkileşimlerin olması ve bunun da uzun ya da kısa vadede dönüşümü doğurması kaçınılmazdır.

Bunun nedeni de yine Gills ve Frank’ın adını koyduğu “dünyanın tarihsel ritmi”dir. Bu ritm kavramında vurgulanan nokta, her toplumsal yapıda eş zamanlı olmasa da çıkış ve iniş aşamalarının mutlaka birbirini izlemesidir. Bu iki koşul da yani iniş ve çıkış arasında nedensellik ilişkisi olduğunu tartışan Gills ve Frank, bu argümanla yaşanan her dönüşümün bir diğerini tetiklediğini ve birbirinden bağımsız olarak ele alınmasının eksik sonuçlar yaratacağını ortaya koymaktadırlar. “Önemli olan ve vurgulanması gereken nokta, tüm dünyanın aynı anda yükselişi ve düşüşü yaşamasının beklenmemesiyle beraber, bazı merkez ülkelerinde daralma yaşanırken bile, çevre ülkelerinde bu ülkelerin aksine büyüme görülebilmesi olasılığıdır” (Gills ve Frank, 2003: 287).

Belirtilen yaklaşımlar doğrultusunda, Türkiye’de toplumsal dönüşümleri çözümlmek için “Türkiye’nin içinde bulunduğu etkileşim sistemlerinden açısından ama kendi geçmişini yadsımadan ele almak gereklidir.” (Kongar, 2000:315). “Dünya Sistemleri” yaklaşımı bu açıdan, sadece Türkiye’nin kendi iç dinamikleri ile yapılan çözümlmelerin yaratacağı, zamanından kopartılmış bir Türkiye resminin daha konjonktürel bir açılımını sağlayacaktır.

Kapitalist üretime yabancı olan Osmanlı’nın ardından, bir medeniyet ve gelişme projesi olarak devlet eliyle formüle edilen “Batılılaşma” Yeni Türkiye’nin doğuşunda, yine de Osmanlı’dan devir alınan toplumsal ve ekonomik yapıları içinde barındırmaktadır. “Batılılaşma”nın ideolojik bir şekilde yaratılan ve toplumsal bir ivmeden yoksun olarak, devlet eliyle hayata geçirilme çabalarını içinde barındırdığının altını çizmek de oldukça gereklidir. Bir burjuva sınıfının yaratılması da bir devlet politikası olarak ele alınmıştır. Özel teşebbüsün yani orta sınıfın yaratılması, aynı zamanda bürokrasi kanadıyla da uzlaşma içinde bir sınıfın oluşturulmasına katkıda bulunacaktı. Cumhuriyetin kurulma aşamasında en temel karşıt duruşu oluşturan “anti-emperyalizm”, zaman içinde Batılılaşma hız kazandıkça ve özellikle çok partili hayata geçişle beraber, yerini Batıcılığa bırakmaya başlamış ve anti-emperyalist devlet politikası erozyona uğramaya başlamıştır.

Çok partili hayata geçişle beraber Demokrat Parti iktidarı Soğuk Savaş’ın rüzgârları sertleştikçe kendisine bir taraf belirlemek “gerekliliğini” görerek, Batı kampında yer almayı kaçınılmaz olarak tercih etmiştir. Türkiye’nin NATO üyeliği ile de artık “Kapitalist Dünya Sistemi” belirgin şekilde etkisini hissettirmeye başlamıştır. Yukarıda belirtilen “Dünya Sistemleri Analizi” çerçevesinde, artık yerkürede esen rüzgârlar, farklı ulus-devletler tarafından da görünür bir şekilde fark edilmeye başlanmış ve belirlenen rotalar hâkim rüzgârların yönü dikkate

alınarak oluşturulmuştur.

Başka bir deyişle, Çok Partili hayata geçişten itibaren hegemonyanın ya da hegemonyaların şekillendirdiği Dünya ekonomisi paralelinde Türkiye’de de ekonomik, politik ve sosyal değişimler görülmeye başlanmıştır. Bu değişimleri, sınıfsal değişimleri de göz önünde bulundurarak, Dünya Sistemleri yaklaşımı ile ele almak gereklidir. Örneğin; 1973 yılında yaşanan Petrol Krizi tüm dünyada oldukça ciddi bir ekonomik bunalım yaratmış ve bu bunalımdan her ülke gibi Türkiye de etkilenmiştir. Hammadde kaynaklarına optimum şekilde sahip olma arzusuyla hareket eden hegemon güçlerin yanında, çevre ülkeler de aynı şekilde pazardaki paylarını arttırmak adına dahil olma çabası içinde olmuşlardır. Petrol krizi örneği, “Dünya Sistemleri”nin yukarıda belirtildiği haliyle bir ritmi olduğu argümanını destekler şeklinde ele alınabilir, çünkü bu yıllarda genişlemenin sınıra ulaşması, merkez ülkeleri etkilediği gibi, çevre ülkeleri de bu bağımlılık ekseninde derinden sarsmıştır. Artan ekonomik problemler, sınıflar arasında var olan ayrışmayı arttırmış ve buna paralel olarak Türkiye de kutuplaşmanın yoğun olarak yaşandığı döneme doğru sürüklemiştir.

Diğer örnekler olarak ; Soğuk Savaş’ın sona ermesi, Sovyetler Birliği’nin dağılması ve Berlin Duvarı’nın yıkılması ortaya konulabilir ve bu değişimlerle beraber dünya üzerinde esen politik ve ekonomik rüzgârların yönü de değişmeye başlamış ve yeni yönelimler yaratılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Daha önceden iki kutuplu olarak oluşturulan “Dünya Sistemi” etkisi azalan Sovyet sosyalist sisteminin ardından tek kutupluluğa doğru ilerlemeye başlamış ve “İki Hegemondan” “Tek Hegemon Amerika”ya doğru bir ivme kazanmaya başlamıştır. Bu değişim karşısında, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bazı dönüşümler kaçınılmaz olmuş ve toplumsal formasyonlarda farklılıklar oluşmaya başlamıştır. Soğuk Savaş döneminde NATO İttifakı’nın bir üyesi olarak Sosyalizm karşıtı politikalar izleyen Türkiye’de, özellikle Neo-Liberal dalga, Thatcherism ve Reaganism etkisi ve 1983’ten itibaren Neo-Liberalizmin savunucusu olan Anavatan Partisi ile yeni bir ekonomik yönelim egemen olmaya başlamıştır. Neo-Liberal politikalar sadece ekonomik alanla sınırlı kalmamıştır. Değişen pazar politikaları ile özellikle Amerikan ve Batı mallarının ülkeye serbest bir şekilde girişinin sağlanması önce tüketimde ve daha sonra buna paralel olarak yaşam standartlarında değişimler yaratmaya başlanmıştır. Bu değişimleri incelerken, Türkiye’yi içinde bulunduğu konjonktürden koparmamak “Dünya Sistemleri” yaklaşımı açısından oldukça önemlidir. Bunun nedeni ise, özellikle 1980’den sonra yaşanan toplumsal dönüşümlerin, gerek ekonomik, politik

ve hatta gündelik hayat olarak, Türkiye’nin kendi iç dinamiklerini aşan bir şekillendirici yani, “Dünya Sistemleri” tarafından belirlenmesidir.

Araştırma konusu olarak seçilen, “Dünya Sistemleri” yaklaşımı ile Türkiye’de toplumsal dönüşümleri analiz ederken ayrıca, mevcut çalışmalara ek olarak, makro ölçekte yaşanan küresel gelişmelerin Türkiye’de yarattığı toplumsal değişim ve dönüşümlerle olan ilişkisi saptanmaya çalışılmıştır. Bu çalışma çerçevesinde ortaya atılan ulus-devlet ve küreselleşme ilişkisi ile küresel ölçekte bugüne kadar yapılan çalışmaların, ulusal ölçekte, yani Türkiye üzerindeki etkilerinin saptanması amaçlanmıştır. Bu yaklaşımın da, literatürde çoğunlukla ikili modellerle yapılan, sınıf temelli, ya da köy-kent temelli toplumsal yapı çalışmalarına daha geniş bir açılım sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada, literatürde yer alan küreselleşme tartışmalarının, ulus-devlet ayağında ele alınan Türkiye örneğinin, “Dünya Sistemleri” yaklaşımı ile geçirmiş olduğu toplumsal değişimler incelenirken ekonomik ve politik açımların yanında toplumsal dönüşümlerin nitelikleri de tanımlanmıştır. Bu tanımlama, tarihsel bir bakış açısıyla, küreselleşmenin geçirdiği evreler ve bunların ulus-devlet kavramında yarattığı dönüşümlerle paralel bir şekilde ele alınması sosyolojik açıdan Türk toplumsal yapısının daha geniş ve multi-disipliner bir şekilde tanımlanmasına olanak sağlamıştır.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMSSEL MODELİ

Çalışma multi-disipliner bir şekilde iktisat, sosyoloji, tarih ve siyaset bilimleri bir arada kullanılarak toplumsal değişimin “Dünya Sistemleri” kuramı ile ilişkisini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Referans teori olarak seçilen Immanuel Wallerstein’in “Dünya Sistemleri” kuramı ile ilgili eserleri ve konuyla ilgili ikincil kaynaklar literatür analizi şeklinde ele alınmıştır. Çalışma niteliksel bir yöntemle doküman incelemesi ve mevcut yazılı materyallerin incelenmesi şeklinde yürütülmüştür.

Çalışmanın teorik varsayımı; Türkiye’de yaşanan toplumsal değişimlerin “Dünya Sistemleri”nden bağımsız olarak ele alınamayacağı savıdır. Küresel ölçekte yaşanan ekonomik ve politik yapılanmalar sonucunda meydana gelen değişim ve dönüşümler, ulus-devlet düzeyinde mikro yapılanmaları ve ulus-devletleri de etkilemektedir. Türkiye de bu etkileşim sürecinden bağımsız olarak ele alınmamalıdır. Ayrıca küreselleşme dinamiklerinden bağımsız olarak

toplumsal dönüşümler yaşanmamaktadır. “Türkiye’de toplumsal değişimin küreselleşmeden ayrı düşünülemediği” savı özellikle Wallerstein’ın Dünya-Sistemleri kuramı referans teori alınarak incelenecektir. Bu varsayımlar doğrultusunda 3 ana soru ve varsayım üzerinde durulmuştur. Bu sorular;

- “Her ulusun yaşadığı ve geçirdiği toplumsal dönüşümler sadece o ulusun kendi kaderini takdir hakkı sonucunda alınan kararlar sonucunda oluşan dönüşümler midir?”
- “Ekonomik ve politik egemenliğin tamamen ya da en azından bazı uluslar için var olduğunu” tartışabilmek mümkün müdür?
- “Herhangi bir ulus-devletin geçirdiği değişim ve dönüşüm içinde yaşanan küreselleşme dalgasından ve etkilerinden bağımsız olarak ele alınabilir mi?” şeklinde özetlenebilir. Bu sorular Türkiye örneğinde tartışılacaktır.

1. BÖLÜM

SOSYOLOJİ- TARİH İLİŞKİSİ

Sosyal bilimlerin temel hareket noktası, insan ve insan birlikteliğinin oluşturduğu sosyal yapıyı anlama ve anlamlandırma isteği olup sosyal bilimcinin araştırma birimi olarak seçtiği bu sosyal yapının, zamansal ve mekânsal analizi de, araştırma sorunsalı kadar önemlidir. Sosyal olgular, bir sosyal bilimci için, bilim yapma ve bilebilme isteğinin uyanması, mutlak olarak sosyal analizi ortaya koyabilmek açısından yanlısamalar yaratabilme tehlikesini de içinde barındırmaktadır. Bunun nedeni, toplumun kimi zaman statik bir yapı olarak ele alınıp, durağanlaştırılması şeklinde ortaya çıkan yanılığdır.

Ergun'un belirttiği şekliyle (1982: 15), toplumu ve yapısını, toplumsal süreçleri, toplumun evrimsel yasalarını ve güçlerini, fikir ve dünya görüşlerinin çatışmasını ve toplumda insan iradesini inceleyen sosyoloji de, bir sosyal bilim olarak toplumun tümünü bir ilişkiler ağı olarak ele almaktadır. Dolayısıyla, herhangi bir fiili ya da daha geniş anlamda olguyu, zamansal hareketten kopartmak olanaksızdır. İnsanlar, davranış örüntülerini oluştururken, zamandan bağımsız değillerdir. Eyleyen özne ya da edilgen özne olarak bireyler, her zaman ilişkilerini zamansal gerçekliklerin etkisi altında oluşturmuşlardır. Yaşanan tüm değişimler, kendinden sonra gelen toplumsal yapıyı değiştirme açısından tarihsel olarak, kimi zaman fark edilemeyecek kadar az, kimi zaman da ciddi ve keskin etkiler yaratmışlardır. Ele alınan her toplumsal gerçekliğin, kendinden önceki toplumsal yapıların ve ilişkilerin bir sonucu olduğunu bilmek bir sosyal bilimci ve özellikle bir sosyolog için en önemli hareket noktası olmalıdır.

Her değişimi ilerleme olarak kabul etmenin yanıltıcı olduğunun altını çizerek, dikkate alınması gereken gerçeklik, toplumlarda her dönemde ilerleme olmasa dahi, her zaman hareketlilik ve değişim olduğu gerçeğidir (Ergun, 1989: 20).

Bu nedenledir ki, tarihin akışı içerisinde toplumlar da daima hareket halindedir. Dolayısıyla, bir toplumu doğru bir şekilde analiz etmek için, o yapının geçirdiği değişimin farkında olmak en önemli unsurdur. Bu değişimin dünden bugüne izlediği yol da en yalın haliyle tarih biliminin ana çalışma konusu olmuştur.

“Tarih bir süre diyalektiğidir; çünkü süreye göre ve süre sayesinde tarih, ilişkileri ve olayları inceler; şu halde geçmişini inceler. Tarih şimdiki zamanı da inceler; çünkü yukarıda belirtildiği gibi şimdiki zaman geçmiş zamanların gerekli bir sonucudur” (Ergun, 1982: 20).

Yukarıda Ergun’un yaptığı tanımlamada da belirtildiği üzere, tarih bilimini de salt geçmişini incelemek olarak ele almak yanıltıcı olacaktır, çünkü hem sosyoloji hem de tarih açısından toplumu tek bir zamansal düzlem içinde incelemek, ya geçmişini inceleme ya da şimdiki zamanı analiz açısından noksan bırakacağı için yeterli olamayacaktır.

Toplumu anlayabilmek için tarihsel süreci de çok iyi bilebilmek ve analiz edebilmek gerekliliği birbirlerinden ayrılmayan temel unsurlardır. Bir toplumsal yapının önceki ilişki örüntülerini, üretim biçimlerini, altyapı ve üstyapı biçimlerini ve bunların sentezinden oluşan ilişkilerin hangi tarihsel koşullar altında ve nasıl şekillendiğini bilmek, bugünü analiz ederken, sosyolojinin üstlendiği geleceğe de ışık tutabilme ve toplumsal fayda sağlayabilme görevi açısından çok önemli katkılar sağlayacak temel gerekliliklerdir. Sosyolojinin tarihsel olması, bu bilim dalının ana çalışma konusunun da kaçınılmaz bir gerekliliğidir. Sosyolojiyi bilim olarak diğer bilimlerden ayıran özellik, genellenebilen ve kimi zaman yasa olarak kabul edilebilecek kesin yargıların bile, farklı toplumlarda farklı uygulamaları olduğunun farkında olabilme ve bunu ortaya koyabilme yetisi ve çabasıdır. Farklılığı ortaya koyabilmek için gerekli olan da geneli bilebilmekten geçmektedir. Genel, yani yaygın şekilde kabul gören olguların varlığı ise, ancak tarih biliminin açıklayıcılığı ile ortaya koyulabilir Geçmişte var olan toplumsal yapıların ne olduğunu, nasıl olduğunu ve hangi etkiler altında harekete geçip değişmeye ya da farklılaşmaya başladığını bilmek, tarih biliminin zamanı ve koşulları analiz etmesi ile mümkün kılınabilir. Tarihsel sürece hâkim olabilen bir sosyal bilimci ve özellikle bir sosyolog için, araştırmaya geçecek olan bir olgunun ortaya çıkışını fark edebilme yetisi ise işte bu tarihsel bilgi birikimi sonucunda ortaya çıkan farkındalık ile oluşmaktadır.

Ergun’un belirttiği gibi, “Her toplumsal olgu bir tarihsel olgudur ve her tarihsel olgu da bir toplumsal olgudur. Bu da demektir ki, tarihsiz sosyoloji,

sosyolojisiz tarih olamaz” (Ergun, 1982: 22). Yukarıda da vurgulandığı şekliyle, tekli nedensellik yasaları ve her bilimin kendine atfettiği öneme bağlı olarak kimi zaman ortaya çıkan “tek ve yeterli bilim” olabilme çabası ve kimi zaman fetişizmi, sosyal bilimlerin geçirdiği farklı dallara ayrılma ve uzmanlaşma süreci içinde eksik ve yetersiz bilginin ortaya çıkması sorununu yaratmaktadır. Oysaki, yine Ergun’dan bir alıntıyla, “somut bilgi bir toplam değil bir sentezdir” (Ergun, 1982: 22). Bu sentezin var olması gerekliliğinin farkına varmak ise, sosyolojitarikh ilişkisinin en önemli noktasını oluşturmaktadır. Her iki bilim de metodolojik olarak toplum olaylarını bütünlüğü içerisinde kavramayı ilke edinmişlerdir. Bu bütünlük sosyoloji açısından çeşitliliklerden oluşmaktadır. Braudel de toplumsal bilimlerin sistematik şekilde sentezinin yaratılıp, kullanılması gerekliliğini vurgulamaktadır. Her toplum zaman içerisinde farklı zamanlar, farklı toplumsal gerçekler ve toplumsal yapılardan doğan çeşitlilikler yaratmıştır ve sosyoloji için tekil olan her çeşitliliğin toplamı, kısmen zor ve hatta kimi zaman yanıltıcı da olsa genellemeler her zaman gerekli bir çaba olmalıdır. Bir yandan mikro çalışma alanları ve farklılıklar, çeşitlilikler ve bir yandan bunların ortaya koyduğu genellenebilirlik durumu, sosyolojinin bir disiplin olarak farkındalığı yüksek bir şekilde yapılması gereken bir bilim olduğunu vurgulamaktadır.

Mills, Skocpol ve Braudel de, tarih-sosyoloji ilişkisi için oldukça önemli çıkarımlarda bulunmuştur. Mills’e göre, “Her sosyolojik çözümleme, tarihsel bir kavrayış genişliğini, tarihsel perspektifi ve tarihsel malzemenin tam/yoğun ve hatta muazzam kullanımını gerektirir” (Mills, 1979: 277). Mills’in belirttiği bu muazzam kullanım ise, tarihsel süreçte yer alan ve değişip-dönüşen veya en azından farklılaşan toplumsal yapıların özgül yanlarını fark edebilmeyi ve bunun da ötesinde bu çeşitliliği anlamlandırabilmeyi mümkün kılar. İlerleyen süreçte, sosyologun tarihin dünü ve bugününe bir katman daha ekleyerek yarını için de çıkarımda bulunabilmeyi sağlayacak genellemeler de bulunabilme olanağını sunar. Skocpol de, Mills gibi tarih ve sosyoloji yaparken en yüksek derecede, bu iki bilimin birbirlerinin materyallerini kullanmasının gereğini vurgulamıştır (Skocpol, 1999: 1). Bu düşünürlerin vurguladığı tarihsel materyallerin en üst düzeyde kullanılmasının örnekleri olarak, 1950’ler ve 1960’larda Max Weber ve Alexis de Tocqueville’in çalışmalarına artan ilgiyi ve Amerika Birleşik Devletleri’nde Karşılaştırmalı ve Tarihsel Sosyoloji kürsülerinin açılmasını göstermektedir (Skocpol, 1999: 6). İbn-i Haldun, Auguste Comte, Max Weber, Karl Marx ve Emile Durkheim gibi sosyolojinin en önemli düşünürlerinin çalışmalarını ve sosyolojik düşünmenin en değerli örneklerini de Skocpol tarihsel

sosyolojinin ürünleri olarak ortaya koymuştur. İbn-i Haldun ve “Asabiyye” ve dayanışma kavramsallaştırması, Weber’in “Protestan Etiği”, Durkheim’in “organik dayanışma” ve “mekanik dayanışma” arasındaki farklılaşmayı kuramsallaştırdığı tarihsel süreçler, Marx’ın feodal toplumdaki komünist topluma doğru olduğunu savunduğu doğrusal evrim süreci ve toplumları üretim ilişkileri temelinde genelleyen yaklaşımı, hepsi tarihin sosyal bilimler ve özellikle sosyoloji için taşıdığı önemli konumun örneklemeleri olarak ortaya konulabilir.

Tarihsel materyalizm kullanırken de sosyal bilimci için farklı metodolojik duruşlar arasında, sorunsalına en uygun olanını seçmek de en önemli noktalardan biridir. Mc Lennan tarafından tanımlanan şekliyle Annales Tarih yazını; “Geleneksel kiplerden daha global veya “tam” bir kavrayışa yönelik “sentetik” bir disiplinler-arası tarihi temsil eder” (Mc Lennan, 2007: 191). Braudel’in Annales Ekolü’nün önde gelen temsilcilerinden biri olarak ortaya koyduğu, tarihselliği incelemenin iki farklı biçimi bu noktada belirleyicidir. Braudel’e göre, tüm tarihsel çalışmalar geçmiş zamanı tahlil eder, az çok bilinçli seçim ve yadsımlar doğrultusunda kronolojik sistemler arasında bir seçim yapar (Braudel, 2007: 118). Braudel, kısa dönem olay ve bireye odaklanan geleneksel kısa dönem tarihi ve yüzyıllarca yılı bir arada kapsayan ve geçmişi on, yirmi, elli yıllık geniş bölümler halinde tanımlayan, “konjonktür”ü inceleyen uzun tarih yazını arasındaki farklılığın altını açıkça çizmektedir (Braudel, 2007: 119). Bu iki farklı tarihsel analiz biçimi arasında Braudel’in net bir biçimde seçtiği yöntem ise uzun süreli tarihsel analizdir, çünkü kısa dönemli açıklamalar kimi toplumsal olguları açıklama konusunda sürecin bazı dönemlerini inceleme dışında bırakma tehlikesini barındırmaktadır. Kısa süreli tarihsel analizin “olgu”dan çok “olay”a yönelmesinin nedeni de bu tarihsel süreci sınırlama çabasıdır. Bu sınırlılık da özellikle sosyolojinin en temel kaygılarından olan “toplumsal olguları” inceleme konusunda, sosyolojik bakışı dar bir tarihsel süreçle kısıtlama ve toplumları geçmişlerinden koparabilme ihtimali yaratmaktadır.

Braudel’in savunduğu, gerekli bulduğu ve ustaca uyguladığı yöntem ise, daha sonra Immanuel Wallerstein için de “Modern Dünya Sistemleri” kuramında temel referans noktalarından birini oluşturacak olan, Braudel’den alıntıyla; “*Konjonktürel*”, “*çevrimler*” ve hatta “*çevrimler arası*” anlatı diyebileceğimiz yeni bir tarihsel anlatı biçimi doğmakta; böylece bize seçme özgürlüğü tanınıyor: *On yıl, çeyrek yüzyıl, ya da en uçta, Kondratieff’in klasik çevriminin yarım yüzyılı.*” yaklaşımıdır (Braudel, 2007: 123). Wallerstein’in Dünya Sistemleri kuramı da hem başlı başına bir makro kuram olarak, hem de araştırma konusu

olarak *Longue Duree* yani, uzun tarihsel dönem analizini en temel metodolojik yaklaşım olarak içinde barındırmaktadır. Wallerstein'in teorisinde de yer alan çevrimler ya da ekonomik genişleme ve daralma dönemleri, Braudel'in de paylaştığı bir şekilde, toplumsal konjonktürleri de belirlemektedir. Ancak, önemli olan nokta, Braudel'in de vurgusuyla, "ekonomik konjonktürün ve toplumsal olan konjonktürün beraber ve aynı hızda hareket etmesindeki kesin olmama durumudur. Bilimlerin, tekniklerin, politik kurumların, zihinsel donanımın, uygarlıkların...her şeyin belli bir yaşam ve büyüme ritmi vardır" görüşüdür (Braudel, 2007:124). Burada önemli olan bir diğer nokta da, "yapı" kavramıdır. Braudel'in, tanımlamasına göre "yapı", toplumsal gerçekliklerle kitleler arasındaki oldukça dengeli ilişkiler, örgütlenme ve tutarlılık anlamını taşır (Braudel, 2007: 126). Bu tutarlılıklar, insan topluluklarının tarihsel süreç içerisinde, hareket etmesine kimi zaman engel teşkil edebileceği gibi, kimi zaman da olumlu katkılar ve değişime olanak sağlarlar. Dolayısıyla, her toplumsal yapının kendi örüntüler ağı, kaçınılmaz olan, ilerleme olarak kesin biçimde tanımlanamasa da, hareket etmesinin temel unsurlarını belirleyicidir. Hareketin ardında yatan temel dinamik, tarihsel olarak kökenlerini farklı olgulardan alsa da, yönü farklı olsa da, mutlaka değişime maruz kaldığı ve yapıların statik olmadığı gerçeğidir.

Braudel'in ve hatta Berr ve Lucien Febvre'nin tarih yazını için gerekli gördüğü üç nedensellik vardır; "Rastlantı", "Zorunluluk" ve "Mantık" (Mc Lennan, 2007:201). Bu üç kavram toplumsal yapı ve değişimi anlamak için oldukça gereklidir. Braudel'de "rastlantı" olaylar tarihi, "zorunluluk" toplumsal tarih, gruplar ve gruplaşmalar tarihi, "mantık" kavramı da "çevresiyle sürekli ilişki içindeki insanın" "algılanamaz" tarihi ve hemen hemen "sürekli bir tekrardan" oluşan tarihtir (Mc Lennan, 2007: 202). Bu üç nedensellik sosyal bilimler ve özellikle sosyoloji için araştırma sorunsalının belirlenmesi, metodolojinin ortaya konulması ve çözümlemenin yapılabilmesi noktasında belirleyicidir. Her toplumsal olgunun ki olay ve olgu arasındaki farklılık tarihsel analizin kapsayacağı süre açısından belirleyicidir, rastlantısal olarak mı, ya da belirli bir nedensellik ekseninde mi ortaya çıktığının belirlenmesi, sosyoloji-tarih ilişkisinin derinleşmesine olanak sağlar. Rastlantısal olarak ortaya çıktığı düşünülen bir olgu için aslında, nedensellik oluşturma çabası da yersiz olacaktır. Bunun nedeni de, Braudel ve diğer Annalesçilerin gerekliliğini vurguladığı, "zorunluluk" ya da toplumun öğelerinin, aktörlerin karşılıklı ilişkilerinin ve bu ilişkilerden oluşan grup ve yapıların tarihinin oluşumunun, nedensellikten

bağımsız olarak ele alınamayacağı gerçeğidir. Her toplumsal yapıda, diğer yapılarla içinde bulunulan etkileşimi ve bu etkileşimin etkilerini sosyal bilimlerden ve sosyolojiden soyutlamak, yapılan çalışmada, bilimsel geçerliliğe karşıt bir durum oluşturacaktır. Bu nedenle, en son önerme olan “mantık” kurabilme yetisi sosyolog için en önemli gereksinim olmalıdır. İnsan topluluklarının geçirdiği değişim ve dönüşüme, ister olumlayıcı, ister karşıt bir görüş geliştirilsin, insanlık tarihinde yaşanan ve olgusal hale gelerek genellenebilen “an”ların, tekrar içinde bir ritmi olduğu gerçeği sosyolog için en önemli kavrayışlardan biri olmalıdır. Bu tekrarlanan “an”ların ve olayların, birbirlerinden farklılaştığı ve çeşitlilik, özgüllük yarattığı durumlar da, toplumsal yapının tam olarak anlaşılabilmesi için mutlaka sosyolojik çözümlemenin merkezine oturtulmalıdır.

Ergun’un ifadesiyle;

“Bir toplumun görüntüsü kendi tarihiyle bezenmiştir; tarihsel özgüllük ilkesi işte budur.... Değişme sürecini anlamak için “tarihsel özgüllük ilkesinden hareket etmek gerekir. Her toplumun tarihinin ayrı bir özelliği varsa, özel tarihsel evrim yasaları olacak demektir. Bir toplumun yaşantısı ya da bir toplumun yapısı genel yasalarda temellendirildikten sonra, somut sosyoloji tarihsel evrim aşamalarını somut özellikleri içinde incelemelidir. Kısacası birey, toplum, tarih sorunları bir arada bir bütün olarak incelenir: tarih sosyolojinin can damarıdır...” (Ergun, 1982: 25–26).

Yukarıda yer alan Ergun’un tarih- sosyoloji ilişkisini net biçimde tanımlayan alıntıda da görüldüğü üzere, tarih ve sosyoloji arasındaki ilişki, sadece iki disiplin arasında çalışma konularının benzerliğinden doğan bir yakınlaşma değildir. Ya da multi-disipliner bir çalışma yaratma kaygısıyla ortaya çıkan bir ilişki değildir sosyoloji-tarih ilişkisi. Her iki bilimin de çalışma konuları insan ve insanların birlikteliğinden doğan toplumların, toplumsal yapıların hareketleri ve değişimidir. Bu iki ögenin, toplumdan topluma farklılaşan ve çeşitlenen nitelikleri sosyolojinin bilim olarak görevi tarihten devraldığı noktadır. Var olan değişmeyi ve hareketi gören, gözlemleyen ya da fark edebilen bir sosyal bilimcinin ilk durağı, tarihsel olarak söz konusu araştırma birimini inceleyen, betimleyen ve diğer bilimler için de toplumları bilebilme yolunda ilk hammaddeyi, yani o toplumun tarihini bilmek olmalıdır.

Sosyolojinin en önde gelen düşünürlerinden ve klasik olmuş sosyolojik yapıtların sahibi Emile Durkheim, yukarıda gerekliliği vurgulanan sosyoloji-tarih ilişkisini en sağlam şekilde kurabilmiştir. “*İntihar*” çalışmasında, intiharın

bir çeşidi olarak ortaya koyduğu “Anomik İntihar”, bireysel bir olayın yani, intiharın, toplumsallıkla ve de tarihsellikle ilgisini kurar. Durkheim’a göre, örneğin ekonomik krizler intiharların artmasına neden olur. 1882 yılında Fransa’da yaşanan ekonomik kriz Durkheim için belirleyicidir. Ancak, bu belirleyicilik yalın bir önermeyle, insanların ekonomik durumu zayıfladıkça ve toplumda yoksulluk oranı arttıkça intiharların artması değildir. Durkheim’a göre ve belki de sosyoloji-tarih ilişkisinin ortaya koyduğu en güzel örneklerden biri olarak, intiharın asıl nedeni toplumun yapısında meydana gelen değişiktir. Bu değişimin olumlu ya da olumsuz olması önem taşımamaktadır. Asıl önemli olan, toplumun yapısında meydana gelen değişim ve bunun bireyin yaşam koşullarını alt üst etme durumu, bu alt üst olmanın yarattığı karmaşa yani “anomi” durumudur. Bu anomik durum, yani karmaşanın ortaya çıkışını kavrayabilmek için sahip olunması gereken sosyolojik bakış açısı, metodolojisini belirlerken belki de en yakın olduğu disiplinin, tarihin yarattığı altyapı üzerine, farklılıkları, özgüllükleri eklerken bir yandan da toplumsal olanın en genele aynı zamanda hem dâhil, hem de genelin içinde farklı olabilmenin yarattığı çeşitliliğin özgünlüğünü yakalar.

Tarih-sosyoloji ilişkisinin önemi ve belirleyiciliğinin tartışıldığı bu bölümden sonra, ikinci bölümde Küreselleşme ile ilgili kuramsal çalışmalar ve bu çalışmalar ekseninde Türkiye’nin geçirdiği dönüşümler incelenerek, tarihsel bir sosyoloji çalışması gerçekleştirilmeye çalışılacaktır.

2. BÖLÜM

KÜRESELLEŞME

Küreselleşmeyi 21. yüzyılın en önemli tartışmalarının merkezinde konumlandıran tartışmaları incelerken öncelikle yapılması gereken, bu kapsamlı konunun tanımını doğru yapabilmektir. Küreselleşmenin bir anda var olan bir olgu olduğu yanılması, bugünü analiz ederken ortaya çıkan sığ ve özensiz analizlerin sonucudur. Küreselleşmenin aslında Kazgan'ın belirttiği şekliyle, “Rönesans Dönemi ve coğrafi keşiflerin ortaya çıkışı ile başladığını ortaya koymak önemli bir başlangıç noktası olarak kabul edilebilir” (Kazgan,2005: 10). Rönesans'tan yirmi birinci yüzyıla geçirdiği dönüşümü tam olarak kavrayabilmek için öncelikle söz konusu olan küreselleşmenin tarihsel kökenlerini incelemek gereklidir.

Küreselleşmeyi salt olarak 1990'ların bir ürünü olarak ele alan ve inceleyen eksik ve yetersiz çalışmalar, hem bu olguyu içerik olarak tarihin ve tarihselliğin dışında bırakmakta, hem de yaşanan toplumsal gerçeklikleri analiz dışına itmektedir. Bu nedenle küreselleşme, Wallerstein'a göre 1500'lerde başlayan, ya da daha kısa süreli bir yaklaşımla 1700'lerde İngiltere'de Birinci Sanayi Devrimi ile başlayan kapitalizm süreci ve “kıtalararası ticari kapitalizm”, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda İngiliz sömürgeciliğinin adı, belki de yüzyıllar sonra konulacak adıydı. İngiltere'de Buhar makinelerinin üretilip, bu makinelerin insan emeğini ikame edebilecek avantajlar sunduğunun anlaşılması ve İngiliz yayılmacı/ sömürgeci “ticari ve vahşi kapitalizmi” bir araya geldiğinde ortaya çıkan “sınırsız sermaye birikimi” güdüsü ve sermayenin küreselleşmesi olmuştur. Bu zamandan başlayan ve sermayenin sınırlar ötesine yolculuğunu hızlandıran en önemi koşullardan biri de, on sekizinci yüzyılda İngiltere'nin ticaret ve ulus aşırı “ticari kapitalist” politikalarında karşısında sadece bir yüzyıl

sonra bulacağı kadar güçlü rakip devletler olmamasıydı. Fransa, Almanya ve Amerika bu yüzyılda, kendi ulusal birliklerini kurmak için savaş vermekteydi. Böyle bir konjonktürde, İngiltere hem coğrafi keşiflerin, hem yeni ve üretimde Devrim yaratan Buhar Makinelerinin de verdiği ayrıcalıklı konumla on sekizinci yüzyılın ve dünyanın kapitalist erken tarihini yazmaktaydı.

İngiltere için süregelen avantajlı ve gösterişli egemen yıllar ve artan sermaye birikimi, şüphesiz o ana kadar rekabeti kimi zaman gizlice, kimi zaman da en sert savaşlarla sürdürdüğü Fransa, Almanya ve Amerika için son derece dikkat çekiciydi. Kazgan’ın da vurguladığı gibi, “bu üç ülke de, İkinci Sanayi Devrimi yani, içten patlamalı motorların icadı ve sanayiye uygulanması ve ardından gelen ulaştırmada ve haberleşmede devrimci gelişmelerle sürdü” (Kazgan, 2005: 9). Artık “kapitalizm” sadece İngiliz topraklarında ve sömürge ülkelerinde değil, neredeyse tüm dünyada etkisini hissettirmeye başlamıştı. Arrighi’ye göre artık kapitalist dünya ekonomisi küreselleşmekteydi;

“Özellikle dokumacılık sanayinde ortaya çıkan makineleşmenin yaygınlaşması ve bununla beraber devam eden İngiliz ticaretindeki tek taraflı liberalleşme, dünya ticareti ve üretiminde büyük bir patlamanın koşullarını yarattı. İngiliz sermaye malları dünyanın her tarafındaki devlet kurumları ile özel girişimleri arasında hazır bir taleple karşılaştı. Buna karşılık da bu örgütler ise sermaye mallarını ödemek ya da satın alımlarda karşılaştıkları borç faizlerini ödemek için gerekli yöntemleri bulmak amacıyla İngiltere’ye satmak üzere birincil girdi üretimlerini arttırdılar” (Arrighi, 2000: 244).

Hobsbawm’un da bu dönemde yaşanan İngiliz ticaretindeki patlamayı ve bu ticari ağların giderek genişlemesini şu şekilde belirtmektedir;

“1845–1849 ve 1870–1875 dönemlerinde demiryolu yapımı için İngiliz demir ve çelik ihracatı üç katından fazla ve makine ihracatı dokuz kat arttı. Aynı dönemde Orta ve Güney Amerika, Orta Doğu, Asya ve Avustralya’ya yapılan İngiliz ihracatı yaklaşık altı kat artış gösterdi. Dünya ekonomisinin çeşitli bölgelerini kendilerinin İngiltere’deki merkezleriyle ilişkilendiren bağlantı görünür bir biçimde genişliyor ve sıklaşıyordu” (Hobsbawm, 1979: 38–50).

Yukarıda yer alan alıntılar, kapitalizmin ya da ticari kapitalizmin İngiltere’de meydana gelen teknolojik gelişmelerin ardından, kıtalar arasında yayılmasını örneklemektedir. Bu genişleme öncelikle sermayenin yayılmasını, genişlemesini,

ardından da artan üretimi işaret etmektedir. Kazgan'ın belirttiği gibi, sanayide içten patlamalı motorlarla beraber artan makineleşme ile üretim, hammadde ihtiyacı, kolonicilik, emperyalizm, küreselleşme de artmaktaydı. “Artan üretimi en önemli ve belki de toplumsal sonucu, birçok tüketim malında meydana gelen bireyselleşme ve kitlesel tüketime dönük üretimin başlamasıydı” (Kazgan, 2000: 9).

Birinci Sanayi devrimi, yani buhar makinelerinin bulunup, denizyolu ve demir yolu ulaşımında kullanımının artmasıyla farklı coğrafyalara erişimin sağlanmasıyla beraber ve hatta coğrafi keşiflerin de önemli katkısıyla, artık yer küre büyük bir pazar haline gelmiştir. İngiliz sömürgeci politikalarıyla ve dönemde eksik olan uluslararası rekabet ortamında, özellikle dokuma sanayi, daha sonra yukarıda da belirtildiği şekliyle demir, çelik ve makine ihracatında meydana gelen “kapitalist” yayılma ve genişleme süreci, yüz yıllar boyunca hem ekonomik, hem de toplumsal ve politik açıdan büyük dönüşümlere yol açacak yeni bir dönemin başlangıcıydı. Bu süreç sermayenin küreselleşmesi anlamına gelmekteydi ve Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam edecekti. 19. Yüzyıl Avrupası'nın analizini yapan Karl Polanyi, bu dönemdeki en temel kurum olarak *serbest piyasa ekonomisini* işaret etmekte ve döneme hâkim olan *liberal devlet, altın standardı ve uluslararası güç dengesinin* hep bu kurum çerçevesinde şekillendiğini belirtmektedir. Polanyi'ye göre ‘liberal devlet serbest piyasa ekonomisinin bir ürünüydü, altın standardı serbest piyasa ekonomisini uluslararası alanda uygulanması içindi, uluslararası güç dengesi de dünyanın dört bir yanında yaygınlaşan serbest piyasa anlayışının korunmasına yönelikti’ (Polanyi, 2000:9). Yirminci yüzyıla girerken yeni bir üretim sistemi de kapitalizme damgasını vurmaktaydı. 1914 yılında mekanik montaj bandı ilk defa Henry Ford'un fabrikasında kullanılmaya başlanmış ve aslında Jessop tarafından, *standart malların üretimine yönelik özel bir teknik ve iş bölümünü kapsayan bir üretim konfigürasyonu* olarak tanımlanan, Fordizm kitlesel üretimin kapılarını açmaktaydı (Jessop, 2006: 125)

Birinci Dünya Savaşı ile tüm dengeler değişmeye başlamıştır. Savaşın galip ya da mağlup tarafı olsun birçok ülke, 1930'ların getirdiği Büyük Buhran'ın etkilerinden kendini koruyamadı. Tüm dünyada hâkim olan liberal şekilde ticaret yapma ve sınırsız şekilde sermaye biriktirebilme arzusu, devletlerin yaşadığı I. Dünya Savaşı sonrası yıkımda, yerini korumacı ekonomi politikalarına bırakmaktaydı. Artık devletler sınırsız şekilde rekabet edip, sermayelerini ve mallarını dünyanın bir diğer ucuna ulaştırma gayretinden çok, Büyük

Buhranın yarattığı krizden ekonomilerini koruyabilme üzerine yeni politikalar oluşturmaktaydılar.

Savaş sonrasında hem uluslararası ticaret olanaklarının çok kısıtlı olması, hem de savaşla perişan olmuş ekonomik yapının tekrar kurulması gereği, Avrupa ülkelerini içe dönük, korumacı yeni bir alternatifte yönlendirdi. 1940’larda, Avrupa’da sosyal politikalara ve devletin ekonomideki yeri ve müdahalesine geçmişe oranla daha fazla önem veren Keynes’çi ekonomik politikalar yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu çerçevede ücret artışları verimliliğe endekslenmiş, sendikalarla işletmeler arasında toplu pazarlık yapılması sağlanmış, Fordist olmayan diğer sektörlerde de paralel ücret artışları sağlanmış, vergilendirmeyle sosyal hizmetlere ağırlık verilmiş, tekelci bir rekabet ortamı oluşturulmuş, devlet kitlesel tüketimi sağlayacak istihdam ve destekleme politikalarına gitmiştir (Jessop, 2006). Devlete liberal ve hatta “vahşi kapitalist” sermayenin önünde, bir denetim mekanizması ve hatta sınırlayıcı bir aktör olarak işlev kazandıran Keynesyen politikalar, devleti sermaye gücü olarak güçlendirmiştir. Devletin ekonomiye müdahalesinin artması, kamu harcamalarını üstlenmesi ve artan kamu harcamalarının sonucu olarak sermaye yatırımlarının artması, toplumsal açıdan büyük önem taşımakta ve önemli sosyal değişimlerin çimentosunu oluşturmaktaydı.

“Sosyal Refah Devleti”

“Sosyal Refah Devleti” kavramını ortaya çıkaran Keynesyen politikalar, savaş sonrası ortaya çıkan Büyük Buhran yıllarının ve savaşın verdiği ekonomik ve toplumsal hasarların onarılmasında büyük rol oynadı. Devlet, her ne kadar, I. Dünya Savaşı öncesi dönemde, tam anlamıyla elini ekonomiden çekmemiş olsa dahi, savaş sonrası yıkıntı döneminde, devletin denetim mekanizması ve “Sosyal Devlet” anlayışı, ekonomik krizlerle mücadele eden kıta Avrupa’sı için bir kurtuluş olarak görülmekteydi. İşsizliğe karşı kamu iktisadi teşebbüsler, devletin sermaye sahibi olarak dâhil olduğu üretim ve hizmet sektörlerinde yarattığı istihdam, toplumsal olarak yeniden toparlanma sürecine giren Avrupa’da önemli bir işlevi yerine getirmekteydi.

Sosyal refah devleti politikalarının uygulanmaya başlanmasının bir diğer önemli nedeni de II. Dünya Savaşı sonrası çift kutuplu hale gelen dünyada, giderek etkisini ve nüfuzunu daha fazla hissettiren Çift Kutuplu Dünya’nın

Amerika, Almanya, Fransa dışında kalan diğer kanadına yani, “sosyalizm tehdidi”nin önüne set çekmektir. Sanayileşme ile büyüyen kentlerde birikmeye başlayan yığınların, özellikle kadın ve çocukların kötü yaşam koşulları içinde bulunması ve fabrikalarda çalışmaya başlayan ve sayıları giderek artan yeni işçi sınıfının çalışma koşullarının giderek kötüleşmesi, giderek ivme kazanan Sosyalist görüşün daha büyük bir tehlike olarak algılanmasına yol açmaktaydı.

Sosyalizmin iktidara gelebilme endişesi, Amerika’nın başını çektiği kapitalist dünyanın farklı sistem arayışı içine girmesini ve liberal düzenin içine sosyal boyutun da katılmasını getirmiş, vahşi kapitalizmin vazgeçilmez ilkesi olan serbest piyasa–sınırsız sermaye hareketleri denetim altına alınmış, refah devleti anlayışına geçilmiş, böylece, devrimin önünün alınabileceğine inanılmıştır. Bu şekilde hem Batı Bloğuna dahil ülkelerde yaşayan bireyleri, hem de yeni bağımsızlıklarına kavuşmuş ülkeleri Batı kampında tutabilmek mümkün hale gelmiştir.

“Sosyal Refah Devleti” sadece bir ekonomi politikası olarak değerlendirilmemelidir. Ekonomi politikası olarak oldukça geniş bir kamu harcamasının devlet tarafından gerçekleştirilmesinin kaçınılmaz toplumsal etkileri de bulunmaktadır. İngiltere’de refah devleti harcamaları Pierson’un belirttiği şekliyle, toplam kamu harcamalarının %60’a yakın kısmının refah devleti tarafından kullanıldığı görülecektir. Kamu harcamalarının %31’i sosyal güvenliğe, %16’sı sağlığa ve % 12’si eğitime ayrılmaktadır (Pierson,1998: 6–7). Bu rakamlar devletin, halkın sosyal, ekonomik ve fiziksel gereksinimlerini karşılama konusunda ne kadar büyük oranı yüklediğini göstermektedir. Devlet tarafından sağlanan sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik alanlarında özel teşebbüslerin kapitalist rekabet yaratma olanağını ortadan kaldırarak, vatandaşına bir nevi koruma ortamı yaratmaktadır. Kâr amacı gütmeyecek şekilde verilen eğitim ve sağlık hizmetleri, I. Dünya Savaşı sonrası yıkıma uğramış Avrupa halkları için bir yeniden yapılanma sürecini başlatmıştır. Bu yeniden yapılanma süreci içinde, özellikle 1945–1975 (refah devletinin “Altın Çağ”) arası dönemde sosyal refah devleti gelir ve harcamalarını artırmış, eğitim, sağlık, konut, sosyal güvenlik, tam istihdam, gelir dağılımı gibi sosyal politika ve sosyal refah hizmetlerini geliştirmiş, refah devletini kurumsallaştırmıştır (Mishra, 1999: 116).

Her ne kadar toplumsal fayda sağlaması açısından herkes “Sosyal refah Devleti”nden yana avantajlı olarak değerlendirilebilse de devletin bireylerin yaşantılarında eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi birçok konuda üstlendiği rol, zaman içinde erozyona uğramaya başlamış ve farklı bir düşünde akımının,

Neo-Liberalizmin, ortaya çıkışıyla yerini tekrar liberal ve minimal düzeyde devlet müdahalesine terk etmiştir. 1970’lerde başlayan Neo-Liberal akım, özellikle İngiltere’de Margaret Thatcher hükümetinin bayraktarlığını yaptığı yeni bir ekonomik düzeni doğurmuştur. Thatcher’ın, daha sonraları kendi adıyla anılacak olan bu yeni düzeni yürürlüğe sokmak istemesindeki en önemli gerekçeler, hükümetlerin sosyal harcamalar için milli gelirden ayırdıkları payın sürekli büyümesi ve bu payın giderek katlanılmaz bir hacme ulaşarak, ülkelerin rekabet güçlerini zayıflatır hale gelmesi ve kapitalizmin yayılmasını sağlamaktır. Bu yüzden, artık devletler, cömert sosyal refah devleti harcamalarının sürdürülebilmesinin olanaksız olduğunu fark etmiş ve harcamalarını kıstak, gelirlerini artırmak amacıyla yeni politikalar geliştirmeye, reformlar yapmaya yönelmiştir. Bütün dikkatler hem genel kamu harcamaları hem de özellikle sosyal harcamalar üzerine çevrilmiştir. Böylece, son yirmi yıl içerisinde, birçok ülkede sosyal yararlar kesintiler ve sosyal programlarda değişik uyarlanmalar görülmüştür (Kuhnle, 2003: 6).

Bu yeni düzen ve Refah Devleti’nden uzaklaşma politikaları, sadece İngiltere’de değil, aynı zamanda ve benzer gerekçelerle, Amerika’da Reagan hükümetinin ve Almanya’da iktidara gelen sağ partilerin de en temel politikaları olmaya başlamıştır. Adam Smith’in “Liberalizm” olarak tanımlanan klasik iktisat kuramı, yine Neo-Liberal dalganın en temel referans noktalarını oluşturmaktaydı.

“Birey, normal şartlarda, akılcı seçimler yaparak kendi menfaatlerini maksimize eder. Toplumu oluşturan her bireyin doğasında olan bu özelliğini kullanmasıyla rekabetçi piyasa şartlarına ulaşılır. Rekabetçi piyasa şartları, hiçbir kişi ve kurumun müdahalesi olmadan, kişisel faydaların toplamı olarak görülen sosyal fayda için de optimum çözümdür. ‘Görünmeyen el’ rekabetçi piyasa koşulları içerisinde optimum dengeyi sağlar (Smith, 2002, 150).

“Neo-Liberalizm”

Sermaye sınıfının devletin hegemonyası altındaki ekonomi politikaları altında zaman içerisinde yaratılan bastırılmışlığı, kaçınılmaz olarak sonsuza dek süremezdi. Daha sonraki bölümlerde detaylı olarak incelenecek olan Küresel Finans Krizleri ve bunların yarattığı küresel etkiler, “yeni sağ” hükümetlerin ajandalarına yeni politikalar eklemeleri için gerekli meşrulaştırma zeminini oluşturdu. Çok Uluslu Şirketlerin ve küresel sermayenin akışkanlığının ve

serbest dolaşımının sağlanmasını ana amaç edinen Neo-Liberal değerler dizisi, devlet eliyle sağlanan kalkınmanın ve devletin denetleyici ve koruyup kollayıcı pozisyonunun ciddi maliyetler yarattığını iddia ederek, 1980’lerde yeni bir Dünya Düzeninin kapılarını açmıştır. Amaç ise Kazgan’ın belirttiği gibi;

“Kâr kıstasının egemen olduğu, piyasa ekonomisinin kendi kendisini ayarlayıcı mekanizmalarının istikrarsızlığa ve işsizliğe tek güvence sayıldığı, uluslararası sermayenin dünya ekonomi düzeninin baş aktörüne dönüştüğü, rekabetin her alanda yüceltildiği bir anlayış dünya’da egemen olurken, en güçlülerin sermaye kazancının ençoklaşmasıdır (Kazgan, 2000: 19).

Bunun yanında İnsel’in belirttiği gibi tüketim toplumunun gelişmesi, hizmet sektörüne dayalı bir ekonomik canlılığın güçlenmesiyle birlikte, bireyci değerlerin parti, sendika ve aile gibi geleneksel dayanışma kalıplarının yıkılmasında etkili oldu ve bütün bunlar, o güne kadar sosyal refah devletinin en büyük dayanağı olan orta sınıfların tercihlerinin neo-liberal tahayyüle kaymasını sağladı (İnsel, 2005: 11). Neo-Liberalizmin hedef olarak seçtiği tüketici kitlesi ve tüketim artışının sağlanması bir şekilde 1973 petrol kriziyle durgunluk dönemine giren ve daralmaya başlayan dünya-ekonomisi için de bir çıkış yolunu işaret etmekteydi. Kar hadleri azalan sermaye gruplarına yeniden sermaye kazandırılması ve küresel ticaret akışının hızlandırılması için çözümler, daha sonra Washington Konsensusunu da oluşturacak olan ekonomi politikalarını içermekteydi. Bunlar,

- Bütçe Denkliği ve vergi yükünün azaltılması,
- Faiz hadlerinin bütünüyle serbest bırakılmasına dayanan mali serbestlik,
- Sermaye hareketlerinin önündeki tüm engellerin kaldırılması,
- Bütün gümrük duvarlarının kaldırılmasıyla oluşacak eksiksiz dış ticaret serbestisi,
- Eksiksiz bir özelleştirme,
- Rekabeti engelleyen tüm engellerin kaldırılması,
- Mülkiyet haklarının eksiksiz savunulması olarak belirtilebilir (İnsel, 2005: 13).

Yukarıda belirtilen haliyle, Neo-Liberalizm aslında bir süre dizginlenen kapitalist ruhun tekrar su yüzüne çıkmasıydı. Bu sefer aktörler yani Çok Uluslu Şirketler ve hegemon güçler, Amerika ve İngiltere başta olmak üzere, sermayelerinin hareket kabiliyetlerini arttırmayı sağlayabilmek için, denetim

sahibi ve “Sosyal” olan devlet anlayışını yıkmayı öncelik olarak gördüler. Kapitalizmin bu yeni raundunda, beş yüz yıl önceki stratejiler terk edilmişti. Artık aktörler bizzat kapitalist devletlerin kendileri değildi. Küreselleşmenin ruhuna uygun olarak yaratılan Ulus-Üstü ya da Ulus-Aşırı örgütlenmeler Neo-Liberal paradigmanın yeni uygulayıcılarıydılar. Bu çerçevede oluşan bu “yeni” aktörleri incelemek bu nedenle oldukça gereklidir.

Dünya Bankası (World Bank)

1944 yılında Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası olarak kurulmuş bir kurumdur. Bretton Woods Konferansı’nda Uluslararası Para Fonu ile kurulmuştur. Kuruluş amacı, II. Dünya Savaşı’nın Avrupa’da yarattığı ekonomik yıkımı ve bunalımı ortadan kaldırmaya yönelik finansman sağlamaktır, daha sonraları da gelişmekte olan ülkelere kredi ve hibe sağlayan bir kuruluş halini almıştır. Genel anlamda bir banka olarak değil, Birleşmiş Milletlerin uzman bir kuruluşu olarak işlevselleşmiştir (www.worldbank.org). Bu kuruluş üye ülkelerin kalkınmalarına destek vermek amacıyla desteklenen projelere, uzun vadeli yatırım kredileri ve mali finansman sağlamaktadır. Türkiye’nin de 1947 yılında üye olduğu bu kuruluşa 184 ülke zaman içerisinde üye olmuştur. Uluslararası Para Fonu’na üye olan ülkeler aynı zamanda Dünya Bankası’na da üyedirler. Bu kapsamda, 1980’lerden itibaren bu iki kuruluş aracılığıyla, “Yapısal Uyum Kredisi” programı hayata geçirilmiş ve ekonomik kalkınma ve dış dengenin sağlanabilmesi için politikalar geliştirilmiş ve gelişmekte olan ülkelerin finansal krizlerinde kredi sağlanmıştır. Kredi uygulamaları gerçekleştirilirken, ülkelerin uygulamakta olduğu ekonomik ve mali politikalar çerçevesinde değerlendirilmeler yapılmakta ve Dünya Bankası ve IMF tarafından ülkelere derecelendirme notları da verilmektedir.

Uluslararası Para Fonu (IMF)

1944’te Bretton Woods Konferansı’nda Dünya Bankası ile kurulmuştur. 185 üyesi vardır. Kuruluş amacı Dünya Bankası’na paralel olarak II. Dünya Savaşı sonrası ekonomik kriz ortamında yeniden kalkınmaya destek olmak amacıyla, Dünya Bankası’ndan farklı olarak kısa vadeli kredi sağlayarak uluslararası ticarete yaşanan daralmaları önlemek ve ticari akışkanlığın devamını sağlamaktır. Gerek IMF, gerekse Dünya Bankası, esas olarak Amerikan ekonomisinde II. Dünya Savaşı sırasında biriken altın rezervlerinin Avrupa’da ve gelişmekte

olan ülkelerde, tıkanan dış ticareti yeniden canlandırma amacıyla kullanılabilir hale getirilmesinin aracılığını yapan kurumlar olmuştur. 1944 Bretton Woods Konferansı'nda bu amaçla, altına dönüştürülebilen tek para biriminin Amerikan doları olmasına ve diğer para birimlerinin ayarlanmasında doların esas alınmasına karar verilmiştir.

IMF'nin kuruluş amaçlarını kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür: uluslararası parasal iş birliğini teşvik etmek; uluslararası ticaretin genişlemesini ve dengeli bir şekilde büyümesini kolaylaştırmak; döviz kurlarında istikrarı teşvik etmek ve çok taraflı ödemeler sisteminin kurulmasına yardım etmek ve ödemeler dengesi finansmanında problemler yaşayan üye ülkelere finansal destek sağlamak (http://www.hazine.gov.tr/imf_sss.htm içinde Öztürk, 2008: 3).

Tüm bu uluslarüstü kuruluşlar öncelikle dönemlerinde yaşanan ekonomik krizlere pragmatik çözümler yaratabilme misyonlarını üstlenmişlerdir. Misyonları zaman içinde kuruluş misyonlarından saparak, küresel ekonomi politikalarının, özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde uygulanmasına aracılık etmek olmuştur. Özellikle 1980 sonrasında hız kazanan neo-liberal dalgada, Dünya Bankası ve Uluslar arası Para Fonu “Yapısal Uyum Programları” ile ulus-devletler üzerinde “ekonomik” ve bir o kadar da siyasal etkilerini arttırmışlardır. 1973 petrol krizinin küresel etki dalgalarının hemen hemen tüm ulus- devlet ekonomilerinde yankı bulması sonucu yaşanan borç krizlerini aşmak noktasında IMF ve Dünya Bankası birer “kurtarıcı” olarak değerlendirilmiştir. Krizde olan ekonomilere borç ödemelerinde sağlanan kredileri serbest bırakmak için birtakım kurallar ve yapısal ekonomik düzenlemelerin, küresel ticaretin devamını sağlayacak şekilde, gerçekleştirilmesi antlaşmalarda şart koşulmuştur. Bu koşullar ise, küresel dalganın neo-liberal ekonomi politikaları ekseninde ulus-devletler üzerinde denetimlerin artması sonucunu ve bir şekilde de ulus-devletlerin “egemen” olma haklarından, öncelikle ekonomik alanda, daha sonralarında da siyasal ve toplumsal alanda, vazgeçmeye “gönüllü” olma dayatması sonucunu doğurmuştur. Bu ekseninde incelenecek olduğunda, neo-liberal ekonomi politikalarını sadece ulus- devletlerin Merkez Bankaları nezdinde gerçekleşen bir değişim unsuru olmaktan çıkartarak, küresel ticaretin canlandırılması ya da en azından canlı ve akışkan halinin devamı açısından toplumsal ölçekte etki yaratan bir noktaya taşımıştır.

2.1. KÜRESELLEŞMEYE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Küreselleşme olgusunu tartışırken, araştırma birimini sadece ulus-devlet olarak belirleyen ve bu çerçevede oluşturulan yaklaşımlar, temel birtakım yanılısamları da beraberinde getirmektedir. Ulus-devletin uluslararası sistemde konumlanması ve bunun üzerinde gerçekleşen değişim ve dönüşüm temelli yaklaşımlar çoğu zaman küreselleşmeden ziyade “uluslararasılaşmayı” incelemektedir. Oysaki, küreselleşme sosyal ilişkilerin ve değişim süreçlerinin daha genel ve kümülatif ve ulus-devlet temeli dışında gerçekleşen varoluşlarını incelemektedir (Sklair, 1999: 144).

Burada temel eksiklik, sosyal bilimlerde ve sosyolojide “küreselleşme” üzerine yapılan çalışmalarda, genellikle analiz birimi olarak sadece tek bir ülkenin seçilmiş olması ve araştırmanın tekli-nedenselliklerle, bir ülkenin diğer ülkelerle karşılaştırılması şeklinde yapılması gerçeğidir. Geçerli bir küreselleşme çalışması yapılırken “ulus-devlet” ve diğer küresel olguların da etkilerini araştırmaya dâhil etmek önemlidir. Bu olgular ya da kurumlar ulus-aşırı şirketler ve bunların kontrolünde faaliyet gösteren medya, insan hakları, çevre politikaları, demokrasi üzerine etkileri küresel ölçekte yayılan kurumlar şeklinde ele alınabilir.

Sosyoloji ve ulus-devlet arasında, toplumsal olmanın her zaman belli bir coğrafyaya ait özgünlükler barındırması sonucunda, her zaman yakın bir ilişki bulunmaktadır. Sosyoloji, her ulus-devletin kendine özgü koşullarını ve gerçekliklerini araştırma konusu yaparken, analiz birimi olan toplumsal yapıyı içinde yaşanan konjonktürden kopartmadan analiz edebilme çabası beraberinde farklı yaklaşımları ve bu yaklaşımlardan hangisinin/hangilerinin araştırma sorunsalına daha uygun/ geçerliliğinin yüksek olduğu konusunda seçim yapabilmeyi gerektirmektedir.

Farklı yaklaşımlar arasında, Sklair’in kategorileştirmeleri referans alınarak, “küreselleşme” ve sosyoloji ilişkisini iki farklı fenomen bağlamında değerlendirmek mümkündür; “birincisi, yeni üretim sistemleri, finans ve tüketime dayalı “küresel ekonomi”, ikincisi de “küresel Kültür’e dayalı tartışmalardır” (Sklair, 1999: 146). Son birkaç on yılda artan küreselleşme tartışmalarının bu iki fenomeni şu şekilde incelenebilir;

- a) Ulus aşırı şirketler, ya da Çok Uluslu Şirketlerin para ve üretimi küreselleştirme yolları (Dunning 1993, Barnett and Cavanagh 1994, Dicken 1998);

- b) Medya, kitle iletişim araçları, televizyon kanalları ve reklam ajanslarına sahip olan ve onları kontrol eden Farklı Ulus aşırı şirketlerin çeşitli biçimlerinde yaşanan küresel dönüşümler. Bu yaklaşım genellikle farklı tüketim kalıplarının ve kültürün ve tüketim ideolojisinin ve tüketiciliğin küresel düzlemde incelenmesi ile yakın ilişkilidir (Featherstone 1991, Dowmunt 1993, Sklair 1995, Barker 1997).

Ulus-aşırı şirketlerin küreselleşme tartışmalarında taşıdıkları ve bu kadar egemen olmalarına neden olan gerçek ise bu şirketlerin aslında, sadece ekonomik faaliyet gösteren kuruluşlar olmalarından değil, devasa sermayelerinin birçok ulus- devletin Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla değerlerinden daha yüksek olması gerçeğidir (General Motors, Shell, Volkswagen, Unilever, Sony, Nestle, Pepsico, Coca Cola, Kodak, Toyota gibi). Birçok ulus-devletten ekonomik anlamda daha güçlü olan bu şirketler ekonomik anlamda yaşadıkları ticari hareket özgürlüklerini, para akışını ve diğer ayrıcalıklarını kaybetmemek için faaliyet gösterdikleri bölgelerde ekonomik güçlerini farklı araçlarla, yukarıda belirtildiği haliyle medya, televizyonlar ve yayın araçlarıyla, siyasi ve toplumsal denetim alanına da yaymakta ve varlıklarının devamını sağlayacak siyasaların yaratılması için baskı unsurları oluşturmaktadırlar.

Artık Ulus-aşırı şirketler hem kendi içlerinde sermaye yoğunluklarını arttırmaktadır, hem de ticari faaliyet alanları küresel hale gelmektedir. Sklair'in belirttiğine göre, bu devasa şirketlerin gelirlerinin üçte biri yabancı ülkelerle gerçekleştirilen ticaretten elde edilmektedir (Sklair, 1998: 114). Bu şirketleri sadece kuruldukları ülkelerdeki yıllık üretim ve ihracat verileriyle incelemek bu anlamda geçersiz bir yaklaşımdır. Bu kuruluşlar faaliyet gösterdikleri farklı coğrafyalarda farklı stratejiler geliştirerek gelirlerini arttırmak ve ticaretlerinin karlılığını devam ettirmek amacındadırlar. Buna bir örnek olarak HSBC Bankasının sloganı gösterilebilir: "*Dünyanın Yerel Bankası*". Bu slogan aslında küreselleşmenin geldiği noktayı ve bu fenomenin ikiliğini vurgulamaktadır; Küresel olanın yerelleşmesi. Bu yerel dinamiklere hâkim olabilme kaygısı beraberinde şu gerçekliği getirmektedir; artık Toyota sadece bir Japon markası olarak ele alınmamalı, ya da British Petrol İngiliz firması olarak analiz edilmemelidir. Artık ulus- devlet menşeli tartışmalar, dünyanın başka bir yerinde yaşanan bir hareketten bağımsız incelenilme olasılığını ya da en azından geçerliliğini kaybetmektedir.

Bir diğer yaklaşım olan ve Barker'ın ortaya koyduğu ikinci argüman ise, televizyon başta olmak üzere diğer elektronik medya yayıncılığının sahipliği

ve kontrolünün belirleyiciliğidir (Barker, 1997 içinde Sklair, 1999: 148). Bu argümana destek veren Sussman ve Lent de, kitle iletişim araçlarının küreselleştirici etkisini, “*globalizing effect*”, vurgulamaktadır (Sussman ve Lent içinde Sklair 1999: 149). Kitle iletişim araçları, yukarıda belirtildiği şekliyle tüketici kalıplarını belirleyici ve tüketici ideolojisini sürekli canlı tutup, tüketimi yalnızca Üçüncü Dünya Ülkeleri ve Gelişmekte olan ülkelerde değil küresel anlamda da canlı tutmaya çalışan stratejileri bireylere her an farklı yollarla iletebilmektedir.

Yukarıda sunulan iki “fenomen”, küresel ekonomi ve küresel kültürden hangisi küreselleşmenin ana hareket dinamiği olarak kabul ediliyor olursa olsun, her iki araştırma alanı için de farklı yaklaşımlar barındırmaktadır. Mc Grew’in belirttiği gibi, sadece tekli ya da çoklu nedenselliklerle olguyu teorize etme çabaları kaçınılmaz olarak iki yanılısama ihtimalini de içinde barındırmaktadır. Tekli nedensellik açıklamaları ya küreselleşmeyi fiziki (material) ve teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak ele almakta, ya da ideolojik ve kültürel akımların bir sonucu olarak değerlendirmektedir (Mc Grew, 1992). Bir başka yaklaşımda ise çoklu- nedensellik kullanılsa da bir faktörün diğerlerine öncelikli olarak ele alınması ve sonuç olarak yine tekli nedensellik uygulanması söz konusudur.

Küreselleşmeyi incelerken tekli nedensellik ilkesiyle hareket etmek, son derece karmaşık bir yapıya ve tarihsel kökene sahip olan bu olgunun bazı noktalarını gözden kaçırabilme tehlikesini ortaya çıkarmaktadır. Yapılması gereken ise daha multi- disiplinler bir yaklaşımla bu karmaşık ilişkiler ağını çözümlenmeye çalışmak ve ekonomi, tarih, siyaset ve sosyoloji ekseninde daha bütüncül bir bakış açısı geliştirmektir.

Bu noktadan hareketle, küreselleşme tartışmalarında literatürde yer alan birçok farklı yaklaşım olduğunun altı çizilmesi gereklidir. Her yaklaşım kendi içinde farklı sistematik çözümlenmeler geliştirmekte ve küreselleşmeyi farklı çerçevelerden çözümlenmeye çalışmaktadır. Bu farklılığı yaratan ana unsur ise, küreselleşmenin ne olduğu konusunda tam ve kesin uzlaşma sağlanmış bir tanım olmaması ve her toplumsal yapıda farklılıklar göstermesi sonucunda farklı dinamikleri içerisinde barındırmasıdır. Chase-Dunn’ın olduğu gibi birçok sosyal bilimcinin de küreselleşme üzerine farklı teorileri ve kavramsallaştırmaları vardır. Chase- Dunn’ın küreselleşme tiplerinin referans olarak seçilmesinin nedeni, örneğin Sklair’in kavramsallaştırmasından farklı olarak, küreselleşmeyi ekonomik ya da kültürel olanın yanında ekolojik ve iletişim alanlarındaki etkileriyle beraber daha geniş bir çerçevede ele almasıdır. Küreselleşme Chase-

Dunn'ın belirttiği gibi sadece ekonomik ya da politik bir olgu olmaktan çok aynı zamanda iletişim sistemlerinin ve kitle iletişim araçlarının da etkisiyle daha geniş nüfuz alanları olan karmaşık bir ilişkiler bütünüdür. Bu noktada, Christopher Chase-Dunn'a göre küreselleşmenin 5 tipi vardır;

2.1.1. Ortak Ekolojik Kısıtlamalar

Küreselleşmenin bu tipinde, ekolojik açıdan artan tehditlerin tüm dünyaya ortak şekilde ve küresel bir biçimde yayılması görülmektedir. Çevresel bozulmalar tüm dünyada yaşanan ortak sorunlardır ve bunlar antropolojik şekilde insanlığın sosyal evrimi sonucunda ortaya çıkmışlardır. Bu ekolojik ve küresel sorunlara kolektif eylem planlarıyla çözüm üretilmelidir (Chase Dunn, 1999:190).

2.1.2. Kültürel Küreselleşme

İki farklı biçimde ele alınabilir;

- Batı kaynaklı bireysel değerlerde artışın küresel biçimde tüm dünyaya yaygınlaşması. Bu değerler insan haklarının ve farklı kimliklerin tanınması, kabul edilmesi ve uluslararası ve uluslar üstü örgütlenmelerle insan haklarının korunması şeklinde ifade edilebilir.
- Batı kaynaklı kurumsal uygulamaların kabul edilip, uygulanmaya geçilmesi. Bürokratik yapılanmalar ve rasyonelleşme, ekonomik verimlilik ilkeleri ve politik demokrasi Avrupa Aydınlanması'ndan itibaren yapılan propagandalarla tüm dünyaya yayılmaktadır (Chase Dunn, 1999: 190).

Burada belirtilen değerler özellikle ulus-devlet ve modernitenin ortaya çıkışıyla beraber yayılan ve on yüz yılda ivme kazanan rasyonelleşme, bireycilik, eşitlik ve verimlilik gibi kavramların Batı kaynaklı olarak tüm dünyada yarattığı etkiler ele alındığında, sadece bireyselleştirilen değerler kümesi olmaktan çıkıp, ideolojik mücadelelere ve özellikle yirminci yüzyılda yaşanan Sistem-Karşıtı hareketlere temel oluşturabilecek kadar güç kazandığı özellikle altı çizilmesi gereken noktaldır.

2.1.3. İletişimin Küreselleşmesi

Bilgi ve enformasyon alanında yaşanan teknolojik devrimler yirmi birinci yüzyılda da, on sekizinci yüzyılda yarattığı gibi devrim etkisi yaratmış ve toplumsal dönüşümlerin ve dünya çapında değişimlerin öncülleri olmuştur. Teknolojik

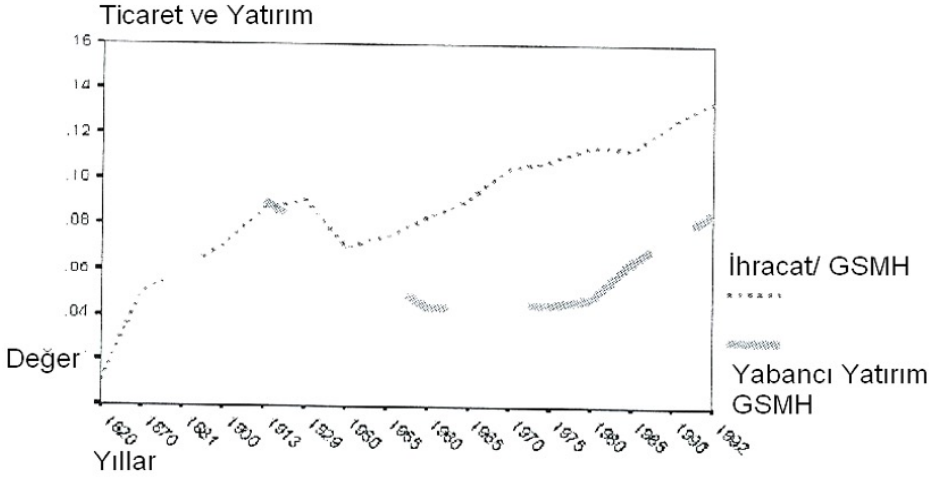
alandaki yaşanan gelişmelerle ilgili olarak Giddens, dünyanın sadece erişim ağı olan bölgelerinde de olsa, elektronik haberleşme ağlarının yaygınlaşmasıyla sosyal alanda yeni nitelikler kazanmaya başladığını belirtmektedir (Giddens, 1996). Erişilebilirlik, maliyet ve hızın, şimdiye kadar yerel politik ve coğrafi parametrelerin oluşturduğu sosyal ilişkileri olağanüstü şekilde geliştirdiği ifade edilmelidir (Chase Dunn, 1999: 191).

Yine Chase-Dunn’a göre, azalan iletişim maliyetleri niceliksel olarak ulus-devlet ve ulus-devlet bilincini erozyona uğratmış ve görünür olan ve olmayan ulus-devleti memnun ya da rahatsız edebilecek her şeyi insanların erişimine açık hale getirmiş ve bu da daha güçlü sivil toplum örgütlenmelerine olanak sağlamıştır (Chase Dunn, 1999: 193). Artık; küresel anlamda rahatça dolaşan sadece sermaye, teknoloji ve bilgi akışı değil aynı zamanda fikirlerdir. Dolayısıyla, politik örgütlenmeler ve insanların ortak düşünceleri paylaşabilme olanakları artmıştır. İnsanların aynı coğrafyayı paylaşmadan aynı fikirleri paylaşabilmeleri ve fikirlerini yayabilmeleri sonucu, kimi zaman ulus- devlet açısından tehlikeli kabul edilebilen en radikal görüşler bile, insanlar arasında birliktelikler yaratabilme şansına sahip olmuştur.

2.1.4. Ekonomik Küreselleşme

Chase-Dunn’a göre bu küreselleşme tipi de, uluslararası hale gelen pazar, sermaye, mal ve hizmetler ve uluslar-üstü şirketler tarafından yaratılan ağlar ve yüzyıllardan beri uluslararası ticarete ve kapitalizme dayanan dünya ekonomik sisteminden farklı olarak son yüzyılda kapsamı ve derecesi artan bir yoğunlukta gelişen, ekonomik ilişkiler bütünüdür (Chase Dunn, 1999: 195). Elektronik ortamda saniyelerle dünyanın herhangi bir noktasına erişimi sağlanan para ile beraber ticaret uygulanan kurallar ve hatta ekonomi politikaları bile değişime uğramaya başlamıştır. Yaşanan değişim, özellikle etkisi artan ve küresel ticaretin serbestliği ve yoğun para akışını sağlamaya çalışan IMF ve Dünya Bankası gibi uluslar üstü örgütlenmelerin politikalarıyla beraber, ulus aşırı ticaretin Çok Uluslu Şirketler tarafından daha kolay gerçekleştirilebilir hale gelmesini sağladı.

Şekil 1: Ekonomik Küreselleşme

Kaynak: Maddison(1995: 227-239), Birleşmiş Milletler (1994: 130)

Bu grafik 1620–1992 yılları arasındaki 372 yıllık süre içerisinde dünyada yaşanan küreselleşmenin ekonomik boyutunu rakamlarla örneklemektedir. Grafikte yer alan sadece dünya ticaret hacmi değil aynı zamanda yatırımların da küreselleşme eğilimidir. Ticaretin küreselleşmesini gösteren eğri, yaklaşık toplam dünya ihracatı rakamlarının (tüm ülkelerin ihracat değerleri toplamı) tüm dünyadaki yaklaşık toplam üretime (tüm ülkelerin Gayri Safi Yurtiçi Hâsılları) bölünmesiyle elde edilmiştir. Küresel Yatırım eğrisi ise, tüm direkt yabancı yatırımların tüm dünya toplam üretim değerlerine bölünmesi ile elde edilen değerlerden oluşmaktadır (Chase- Dunn, 1995: 195–196).

1929 yılına kadar neredeyse kesintisiz bir ivme kazanan Dünya ticareti ve 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran ve ardından gelen II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan ekonomik daralma grafikteki toplam ihraç eğrisinde oldukça keskin bir düşüş göstermektedir. Eğride yer alan kesintiler ise özellikle savaş yıllarında yaşanan ekonomik durgunluk ve veri yetersizliklerini vurgulamaktadır. Ayrıca, bu grafik, ticaret ve yatırım seviyeleri ve göstergelerinin her zaman paralel seyretmediğini de göstermektedir. Kimi zaman yatırım değerleri, 1913 yılında olduğu gibi uluslararası ticaret değerlerinin üzerinde çıkabilmektedir.

Bu değerler ulusal ekonomiler arasında eş zamanlı olarak yaşanan genişleme ve daralma dönemlerini görünür hale getirmektedir. Aynı zamanda, önemli

olan bir nokta da şudur; özellikle kriz dönemlerinde yaşanan ulusal ekonomiler arasındaki yüksek eş zamanlılık ve ortak şekilde düşüş gösteren değerler, kriz zamanları dışında bu kadar yüksek bir korelasyon göstermemekte ve yakın ve benzer değerler arasında seyretmektedir. Burada çıkarılabilecek sonuç ise, kriz zamanlarında, yani 1929–1950 arasında yaşanan eş zamanlılık ve ekonomik göstergeler arası benzeşme daha fazladır. 1980 sonrası, petrol şoklarının ardından gelen toparlanma ve Neo-Liberal ekonomiyi canlandırma dönemlerinde yaşanan canlanma ve yukarı doğru artan ivmede yaşanan benzerlikler ise daralma dönemlerindeki kadar yüksek değildir.

2.1.5. Politik Küreselleşme

Politik küreselleşme uluslararası politik yapıların kurumsallaştırılmasıdır (Chase Dunn, 1999: 193). İmparatorluklar zamanında askeri güçle ya da fetihle hegemon güç haline gelmiş olan İmparatorlukların merkezde bulunan ülkeleri de fethetmeleri sonucunda politik gücün tek bir elde, kral, imparator ya da hükümdar, toplanması söz konusuydu. Modern Dünya Sistemleri’nde ise, çoklu politik güç merkezleri egemendi. Belirtilen iki dönem arasındaki temel fark Chase-Dunn’a göre şudur; devletler artık ticareti yönetmek için fiziki bir savaş verip fetihler yapmak yerine, çevre ülkelerle ticaret yollarını geliştirip, bu ülkelerdeki hammaddelere kendileri için sınırsız, kolay erişim ve vergiye bağlama yöntemlerini izlediler (Chase Dunn, 1999: 194). Askeri fetihler yerine ekonomik fetihler ve sömürgeleştirme, hem merkezde yer alan diğer egemen güçlerle savaş yapma ve güç kaybetme riskini ortadan kaldırıyor, hem de daha uzun süre devam edebilecek olan ticaret politikaları geliştirmeyi mümkün kılıyordu. On dokuzuncu yüzyılda, Craig Murphy’nin “küresel yönetim” (*global governance*), olarak kavramsallaştırdığı gibi, Avrupa’da daha sonraları Birleşmiş Milletler gibi Uluslar Üstü kurumlara temel olacak örgütlenmeler oluşmaya başladı. Chase- Dunn’a göre politik küreselleşmenin oluşmaya başladığı on dokuzuncu yüzyıldan itibaren izlediği yol, merkez devletler arasında “uzlaşma” yoluyla egemenlik ve ulus- devlet haklarının paylaşımıdır (Chase Dunn, 1999: 194).

Süreç fetihler çağıyla karşılaştırıldığında daha yavaş işlemesine rağmen, ulaşılan uluslararası kurumsallaşma düzeyi özellikle yirmi birinci yüzyılda oldukça yoğunlaşmıştır. Uluslararası kuruluşlara ekonomik ortaklıklarla başlayan süreçler, daha sonra ortaklık alanlarının genişlemesi ve yeni alanlarda

egemenlik haklarından feragat eden ulus- devletlerin oluşturduğu ve yeni ve bütüncül egemenlik sahibi olan uluslararası örgütlenmeleri doğurmuştur. Yirmi birinci yüzyılda kendi hukuk kurallarını oluşturan, kendi ortak para birimini tek para birimi olarak yaygınlaştıran, üye devletlere toplumsal hayatın her alanında, özellikle insan hakları ve demokrasi alanında yaptırım uygulayabilen Avrupa Birliği, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğundan (1951) bugüne, ekonomik alandan sosyal ve siyasal hayata artan eklemelenmenin en tartışmasız örneğini oluşturmaktadır.

2.2. Farklı Küreselleşme Yaklaşımları

Aşağıda sunulan dört ana yaklaşım da küreselleşmeye farklı perspektiflerden açıklama getirmeye çalışmış ve kimi zaman ekonominin, kimi zaman kültürün ya da kimi zaman da tüm dünyayı kapsayan bütüncül toplumsal işleyiş mekanizmalarını öncelikli olarak ele alınmasının gerekliliğini vurgulamışlardır. Dört yaklaşımda da birbirinden ayrılan ve benzeyen önermeler ve paralellikler bulmak mümkündür. Önemli olan nokta ise, her modelin mutlaka bir noktada bir alanı, ekonomi, kültür, sosyal ilişkiler ya da uluslararası kurumlar, öne çıkartırken bir diğerini geri planda bırakma eğiliminin farkında olmaktır. Bu farkındalık, küreselleşmeye bakarken tekli-nedensellik ile küreselleşme gibi karmaşık bir olgunun açıklanmasının yaratabileceği bir takım eksiklikleri ve yanlısamları en aza indirebilme konusunda oldukça gereklidir.

2.2.1. Küresel Kültür Modeli

Bu teori temel olarak küreselleşmenin ekonomik temelli olarak analiz edilmesi hegemonyasına karşı, Mike Featherstone'un *Global Culture* dergisinin editörlüğünde meydana gelen küreselleşmeye kültürel bir bakış getirmeye çalışan benzer yaklaşımlı sosyal bilimcilerin bir araya getirdiği bir literatür çerçevesinde incelenebilir. Küreselleşmeyi kültür bağlamında analiz etmeyi savunan bu sosyal bilimciler grubu içerisinde Marshall Mc Luhan'ın "*Küresel Köy*" kavramsallaştırması, bu kültür eksenli düşünüşün en geçerli açıklayıcılarından biridir. Son birkaç on yılda yaşanan kitle iletişim araçlarındaki hızlı yayılma, daha farklı coğrafyalara erişim olanağı ve artan iletişim olanakları dünyayı Mc Luhan'ın belirttiği haliyle *Küresel bir Köye* benzetmiştir. Herhangi bir imgenin son derece hızlı bir şekilde, herhangi bir bölgeye kolayca iletilebiliyor

olması, benzerliklerin artmasına ve dünyanın farklı coğrafyalarının birbirine benzeşmesine işaret etmektedir.

Featherstone’un bir antropolog olan Friedman’dan yaptığı bir alıntı ise, küreselleşmenin tek yönlü bir olgu olmadığını gözler önüne sermektedir;

“Etnik-kültürel parçalanma ve modern homojenleşme bugün dünyamızda neler olduğuyla iki farklı tartışma ya da farklı görüş değildir, aslında küresel gerçekliği oluşturan iki temel eğilimdir. Merkezi Doğu- Batı egemenliğinin ikili yapısı kültürel ve politik olarak parçalanmaktadır, ancak kapitalizmin homojenleşmesi hala eksiksiz ve her zaman olduğu gibi sistematiktir” (Friedman içinde Featherstone, 1990: 311)

Yukarıdaki alıntıda öne sürülen Batı- Doğu egemenliğinin parçalanması ve kapitalizmin eski sistematik şekliyle varlığını sürdürdüğü savları tartışmaya açık olan konulardır. Ancak, homojenleşen ve hatta melezeleşen kültürlerin varlığı, farklı kültürlerden insanların ve nesnelere etkileşimi ile ortaya çıktığı tartışmaları oldukça gerekli ve gerçekliğe açıklama getiren yaklaşımlardır.

Ayrıca sosyolojinin küreselleşmesi, küresel toplum ve küreselleşmesi üzerine Albrow ve King’in derlemeleri çağdaş sosyoloji tartışmalarına katkı sağlamıştır. “Sosyolojinin bilim olarak küreselleşmesi ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda, ulusal kültürlerin, küresel dünyaya eklenmesi önemli araştırma konularını oluşturmaktadır. Sosyolojinin önde gelen kurucuları Marx, Weber ve Durkheim her ne kadar yaptıkları çalışmalarda toplumların nasıl değiştiklerini ve değişimlerin dinamiklerini genelleme çabasında olsalar da, hiçbiri küresel anlamda teorize etme çabasında olmamışlardır” (Sklair, 1999: 153). Bu eksiklik ise özellikle son iki yüzyılda yaşanan ve Batılı olmayan toplumlar üzerinde Batı kaynaklı ekonomik, politik, askeri ve kültürel formların etkilerini ve değişimi, daha küresel ve geniş bir perspektifle ele alma gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

2.2.2. Küresel Toplum Modeli

Küreselleşme kuramları olarak yukarıda sunulan Küresel Kültür modelinden farklı olamamakla ve hatta iki kuramın birbirinin tamamlayıcısı olduğu görüşünden hareketle ortaya çıkan bu görüş özellikle yirminci yüzyılın “modern çağında” bilim, endüstri, sanayi ve evrensel değerler ekseninde tek bir küresel toplumun oluşmakta olduğunu savunan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım Moderniteyle beraber ele alınırken, Spiby ve Giddens’in farklı ele

aldığı modernite- küreselleşme arasındaki zamansal ilişki önemlidir. Giddens'a göre modernite küreselleşmektedir (Giddens, 1991: 63 içinde Sklair, 1999: 155). Oysa Spybey'e göre; küreselleşme moderniteden önce ortaya çıkan bir olgudur (Skybey, 1996 içinde Sklair, 1999: 155). Bu tartışmalara ek olarak Küresel Toplum yaklaşımını savunan sosyal bilimciler için bazı temel sorular önemlidir. Örneğin; Robertson'un tartıştığı “*Küreselleşmenin eski bir fenomenin görelisi olarak yeniden isimlendirilmesi olup olmadığı*”, Giddens'a göre “*eski modernitenin yeni bir fenomeni olup olmadığı*”, ya da Sklair'in öne sürdüğü gibi “*küreselleşmenin tamamen yeni ve 1960 sonrası kapitalist döneminin bir ürünü olup olmadığı*” . Bu soruların neden önemli olduğunu is Sklair şu şekilde açıklar;

“...Çünkü biz kendi yaşantılarımızı ve etrafımızdakilerin, ailelerimizdekilerin, diğer topluluklardakilerin, yerel bölgelerdekilerin, farklı ülkelerdekilerin, ulus-aşırı bölgelerdekilerin yaşantılarını anlamlandırmaya çalışırız. Ayrıca küresel ilişkilerimizi ve bağlantılarımızı ve içinde yaşadığımız farklı yapıların aslında ne kadar ve ne ölçüde benzerlikler ya da farklılıklar taşıdığını bilmemiz önemlidir.” (Sklair, 1999: 155).

Bu alıntıda yer alan küresel olana ne derecede eklemlendiği ve farklılıkların hala mevcut şekilde varlıklarını sürdürdüklerini belirleyen ise, özellikle 1960 sonrasında niceliksel ve niteliksel olarak artan enformasyon ve elektronik teknolojilerindeki yeniliklerin nakit para akışını kolaylaştırması, müteşebbislerin ihtiyaç duydukları sermayeyi kolay şekilde aktarabilmesi, kredi sistemlerinin yaygınlaşması ve tüm bu kolaylıkların hizmet ettiği küresel tüketim kültürü ve ideolojisinin etkileridir. Bu etkiler sadece sermaye sahibi varsılları değil, aynı zamanda küresel anlamda bir rolleri olan herhangi bir sosyal gruba da etkilemektedir. Çünkü, kapitalizmin temel dinamiği olan sermaye birikimi için, dünyanın her coğrafyası potansiyel bir pazardır ve tüketim ideolojisinin öngördüğü şekilde herkes potansiyel tüketici ve küresel ticaretin devamını sağlayacak ve bu sebeple de değişime uzak kalamayacak aktörlerdir.

Küresel tek bir toplumun var olma ihtimalini bir noktada olanaksız kılabilen bir durum olan etnik kimlikler ve yerel aidiyetler ve bunlara bağlı olarak yerel direniş noktaları bir şekilde bu modelde, insanlığın kendine verebileceği hasar olarak ele alınmaktadır. İnsanoğlu kendi varlığına ciddi biçimde zarar verebilme hatta savaşlarla yok edebilme kapasitesine sahiptir ve küresel toplum modeline göre, demokratik ve adil insan toplulukları, kimi zaman ütopyik olabilse de, yine de insanlığın devamını sağlayabilecek en uzun süreli garantilerdir (Held, 1995).

Demokrasi ve insan haklarının yaygınlaşması üzerine argümanlar, küresel ve evrensel değerlerin ortak şekilde paylaşılması sonucunda ortaya çıkacak olan adil ve eşitlikçi bir toplum düzenini desteklemekte ve yerelliğin üzerinde yükselen bütüncül değerler kümesinin önemini vurgulamaktadır.

2.2.3. Dünya Sistemleri Yaklaşımı

Bu model küresel egemen güçleri daha küresel bir kapitalizm içine yerleştirir. Modelde esas yaklaşım, küreselleşmeyi sadece ulus- devletlerin uluslararası ilişkilerinden ve devlet merkezli bir biçimde birbirleriyle rekabet eden ülkelerden daha fazlasını ortaya koyabilmektir. Ross ve Trachte tarafından geliştirilen modele göre, kapitalizm üç farklı seviyede analiz edilmelidir;

- 1) Sistemin içsel mantığı ve dinamikleri,
- 2) Tarihsel gelişmenin yapısal aşamaları,
- 3) Sosyal grupların ve toplumun oluşması (Ross ve Trachte, 1990: 230)

Bu üç aşamalı yaklaşımla Ross ve Trachte, kapitalizmin bazı yerlerdeki endüstrisizleşmesini (*deindustrialization*) ve “Üçüncü Dünya’da yaşanan dönüşümleri inceler ve şu sonuca varır; kapitalizmin küreselleşmesi 1970’lerde yaşanan kapitalizmin (petrol fiyatlarındaki şokları, artan işsizlik ve zengin ülkelerde artan güvensizlik ve refah devleti maliyetleri) krizleriyle derinden bağlantılıdır ve biz yeni bir çağın daha başlangıcındayız” (Ross ve Trachte, 1990: 230).

Sklair ise daha net bir küresel sistem modelini ulus-aşırı uygulamalar,(devlet olmayan aktörler ve ulus-devlet sınırlarını aşan faaliyetler) üzerine kurmaktadır. Ekonomik, politik ve kültürel-ideolojik alanlarda ayrışan bu uygulamalar bir üst kurum tarafından temsil edilmektedir. “Ulus-aşırı Şirketler ekonomik ulus-aşırı uygulamaların yürütücüsü, Ulus-aşırı kapitalist sınıf, politik ulus-aşırı uygulamaları ve tüketim kültürü- ideolojisi de ulus-aşırı kültürel-ideolojik uygulamaları yürüten kurumlar ve ideolojilerdir. Bütün bu kurumlar ve ideolojik faaliyetler dünyanın küresel kapitalizm projesine hizmet etmektedir” (Sklair, 1999: 157).

Ulus-aşırı kapitalist sınıf, bir nevi küresel yönetenler sınıfını oluşturmaktadır ve küresel kapitalizme ilk olarak ekonomik alandaki egemenlikleriyle dâhil olup, daha sonra bu sınıfın çıkarına olan uygulamaların devamını sağlamak için politik egemenlik alanlarında da hissedilir biçimde etkin olmaya başlamaktadır. Tüketim kültürü- ideolojisi de, gerekli gelir sağlama yükümlülüğünü

içinde barındırmaksızın, dünyanın farklı coğrafyalarında benzer tüketim alışkanlıklarını oluşturmayı, canlı tutmayı ve geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Küreselleşmeye daha farklı çözümler getiren bir diğer isim olan Mc Michael, küreselleşmenin niceliksel olarak yeni bir fenomen olduğunu ve daha önceki dalgaların niteliksel olarak genişlemiş hali olduğunu reddeder. İki dönemi inceler ve 1940- 1970 arası süreyi “Kalkınma Projesi” Dönemi olarak ele alır, bu dönemde her ulusal ekonominin uluslararası kalkınma kurumlarının destekleriyle, ekonomilerini geliştirme ve kalkınma yolunda çaba harcadığından bahseder. İkinci dönem ise “Küreselleşme Projesi” dönemidir ve bu dönemde ulusal ekonomiler küresel dünya pazarına eklemleme çabalarına girmişler ve bu çabalar da “Paranın Küresel İdarecileri” tarafından yönlendirilmiş ve hatta yönetilmiştir (Mc Michael, 1996: 135). Yönetilen ulusal ekonomilerin en büyük ihtiyacı olan nakit para yardımı 1980’lerde yaşanan ve küresel bir boyut kazanan borç krizleri döneminde, ulusal ekonomilerin en fazla gereksinim duyduğu çözüm yoluydu ve bunları sağlayan kurumlar Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi paranın küresel yöneticileriydiler. Bu şiddetli ihtiyaç döneminde de bu kurumlar Bretton Woods döneminde oluşturulan ulusal ekonomilere savaş sonrası kalkınma yardımı için kredi sağlama misyonunu, borç krizindeki ulusal ekonomileri iflastan kurtaracak kredi sağlama yönüne çevirmiş ve ulus- devletler üzerinde egemenliklerini arttırmaya başlamış oldular.

2.2.4. Dünya Sistemleri Yaklaşımı

1970’lerde Immanuel Wallerstein ile ivme kazanan ve diğer sosyal bilimciler için de tartışma konusu haline gelen Dünya Sistemleri Yaklaşımı, temel olarak kapitalizmin egemenliği altındaki merkez- çevre ve yarı çevre ülkelerin uluslararası iş bölümü düzleminde değişen rollerini açıklamaya çalışan bir yaklaşımdır. Her ne kadar Dünya Sistemleri yaklaşımında “küresel” olarak bir kavramsallaştırma yapılmamaktaysa da “Uluslararası Eklemlenme” ve tüm dünyayı tekil bir sistem olarak ele alan ve uluslararası iş bölümü ve ekonomi üzerine yaratılan literatür küreselleşme tartışmalarında oldukça geniş bir bütüncül analiz ile önde gelen yaklaşımlardan birini oluşturmaktadır.

“Tarihsellik üzerinde yükselen bu yaklaşımda tekil kapitalist dünya ekonomisini Dünya Sistemleri olarak tanımlayan Wallerstein, teorisine “Modern” kavramını 1789 Fransız Devrimi ile ortaya çıkan çeşitli düşünsel ve ideolojik yapılanmalarla birlikte bu dönemde sermayenin sermaye

üretmesi için kullanılması yani bir sermaye devrinin yaşanmasıyla eklemiştir (Wallerstein, 1998; 238 içinde Oktik ve Kökalan, 2001: 124). Modern Dünya Sistemleri’nin yöntemi tarihe bütüncül bir bakış açısıyla bakmaktır. Dünya Sistemleri Wallerstein’a göre; sınırları ve yapıları olan, üye gruplardan oluşmuş, yasal kurallara sahip, tutarlı bir sosyal sistemdir (Oktik ve Kökalan, 2001: 122). “Dünya Sistemlerinin iki alt sistemi olarak “Dünya İmparatorlukları” ve “Dünya Ekonomisi” kavramlarını geliştiren Wallerstein, Dünya İmparatorlukları ve Dünya Ekonomisini şu şekilde birbirinden ayırır; Dünya İmparatorlukları; dünyanın birçok ülkesinde tek bir sistem olarak görünen ve güçlü devletlerin birbirlerine bağlanmalarıyla oluşmuş, diğer ülkelerin ekonomilerinin bağımlı olduğu politik sistemdir ve Dünya Ekonomisi ise savaş ve ekonomik mübadele ile birbirine bağlanmış çeşitli politik sistemlerden oluşur” (Wallerstein, 1982: 30–33 içinde Oktik ve Kökalan, 2001: 122).

Dünya Sistemleri yaklaşımında merkez-çevre ve yarı-çevre ülkelerin oluşturduğu üçlü bir yapı, Dünya Sistemleri olarak kavramsallaştırılan yapının ve bütünlüğün devamı için kilit noktadaki aktörlerdir. Bu kategorileştirmeye göre bu aktörler yine Oktik ve Kökalan’ın Ragin ve Chirot’tan aktarmasıyla;

“...Çeper Ülkeler eski sömürge ülkelerini ifade ederken, yarı-çeper ülkeler 16. Yüzyılda Venedik ve İspanya, 17.yüzyılda İsveç, 20. Yüzyılda ve bugün için Brezilya ve Güney Afrika gibi ülkelere oluşmaktadır. Çekirdek ülkeler ise kapitalist girişimci ülkelere yani sermayeyi elinde bulunduran ülkelere oluşmaktadır” (Ragin ve Chirot, 1999: 298 içinde Oktik ve Kökalan, 2001: 125).

Esas hareket noktası “Kesintisiz Sermaye Birikiminin” sağlanması olan Dünya Sistemleri’nde, on dokuzuncu yüzyıla beraber, işgücü sağlanıp, üretimde artış gerçekleşmeye başlanınca, artık temel hedef alıcıları yaratmaktır. Yeni alıcıların yaratılması için de tüketicilere yani yeni pazarlara erişim gerekiyordu ve bu da kapitalizmin on dokuzuncu yüzyılda küreselleşmeye başlamasının temel sebebiydi. Alıcılar yani tüketiciler ise merkez ülkeler dışında kalan çevre ve yarı-çevre ülkelerdeki nüfustu. Bu nüfusa ulaşmak ve daha sonra sermaye birikimini arttırıp artık değeri yine merkeze aktarmak da Dünya Sistemlerinin temel işleyiş prensibini oluşturmaktaydı.

Bu merkez-çevre ve yarı çevre arasındaki eklemelenmenin tarihsel çözümlemesi ise Wallerstein’a göre on altıncı yüzyılda başlar. Bu zaman diliminden itibaren artan metallerin ve insanların dolaşımı ve mübadelesi sonucunda ekonomi de

kaçınılmaz bir ivme kazanır ve merkez- çevre ülkeler arasında eşit olmayan bir iş bölümü ortaya çıkar. Merkez sermayeye ve kapitalizmin ruhuna uygun olarak nitelikli işgücüne sahiptir. İlk etapta merkez ülkelerin ürettiklerini yeni alıcılara ve pazara ulaştırması, ardından da çevre ülkelerden merkeze doğru artık değer ya da kapitalist dilde “karın” aktarılması kapitalist dünya ekonomisinin temelini oluşturmuştur. Zaman içinde, merkez ülkeler çevreye teknoloji ve nitelikli işgücü gerektiren metallerini pazarlarken, çevre ülkeler hem ucuz işgücü sağlamakta hem de merkezin üretimde ihtiyaç duyduğu ucuz hammaddeyi yaratan pazar olmaktadır. Ticaret yoluyla birbirine eklemlenen ülkeler arasında eşitsiz gelir dağılımı da kaçınılmaz olarak genişlemektedir.

Modern Dünya Sistemleri yukarıda belirtildiği gibi, ekonomik bir eklemlenmenin yarattığı ve merkezi bir siyasal birlikten yoksun bir yapılanmadır. Bu ekonomik sistemde, siyasal bütünleşmeden yoksun oldukları halde bir dünya ekonomisinin kucakladığı siyasal varlıklar tekil bir iş bölümü meydana getirirler (Oktik ve Kökalan, 2001: 128). Bu tekil iş bölümü ekonomi temelli olduğu ve üzerinde herhangi bir siyasi otorite olmamasından dolayı, kapitalizmin sınırsız sermaye birikimi güdüsüne hizmet etmekte ve özellikle yirminci ve yirmi birinci yüzyılın yeni küresel aktörleri olan Uluslararası Şirketler özgürce ticaret yapabilmektedir. Denetimin olmaması Dünya Ekonomisi içinde, merkezin koyduğu kuralların ekonomi alanında belirleyiciliğini güçlendirmektedir. Gücü sermaye ile artan merkez, çevre üzerinde daha egemen hale gelmekte ve çevre de merkezle olan ekonomik eklemlenmesinin devamını sağlamak için belli alanlarda merkeze avantaj sağlayan ucuz işgücü ve hammadde pazarları sağlama şeklindeki işlevini sistem içerisinde yerine getirmektedir.

Küreselleşmeyi incelerken sadece sistem olarak ya da süreç olarak kapitalizmin var oluş koşullarını ele almak ve betimleyici bir şekilde ortaya koymak sadece tarihsel bir bakış açısıyla geçmişi bilmeye katkı sağlayacaktır. Oysaki önemli olan nokta, bu süreçlerin incelenmesini gerekli kılan sosyal olgulardır. Bu süreçlerin yarattığı etkileri ele almak için yaşanan değişimlere farkındalık ile bakabilmek gereklidir. Her toplumsal yapının kaçınılmaz olarak değişip, dönüştüğü ve değişimin kaçınılmaz olduğu ön kabulüyle hareket edilecek olursa, değişme kuramları arasında bir referans teorisinin açıklayıcılığı gerekli olacaktır. Bu teoriler arasında, maddi hayatın üretim tipinin, toplumsal, siyasal ve manevi süreçlerin genel karakterini şekillendirdiğinin savunan Marx’a en yakın duruşlardan biri olarak, Marx’tan 150 yıl kadar sonra Wallerstein tarafından geliştirilmiş ve içinde tekil bir kapitalist Dünya Sisteminin egemen

olduğu ve bütün ulus-devletlerin bu sistemin içinde değişime uğradığını ortaya koyduğu büyük boy bir kuram ortaya çıkmıştır.

Wallerstein’in temel yaklaşımı aslında, değişimi toplumun içsel dinamikleriyle açıklamaya çalışan gelişimci perspektife karşı bir duruştur ve bu noktadan hareketle Wallerstein akademik yazınlarının ilk yıllarından itibaren, her toplumun kendine özgü ve bağımsız iç dinamikleriyle kendi değişiminin ipuçlarını içinde barındırdığını ima eden görüşe karşı çıkar. Analiz birimi olarak sadece ulus-devletleri ele alan gelişimci değişme teorileri, değişime dair her vakayı özünde bağımsız ele alışıyla, tamamen Wallerstein’in kendisine ve benimsemiş olduğu Annales Ekolüne karşı duran, ancak Marx ve Durkheim’in teorilerinde oldukça geniş şekilde yer alır. Theda Skocpol’a göre toplumsal değişimi açıklamanın iki yolu vardır; birincisi, her zamana ve bütün toplumlara uygulanan düzenli makro sosyolojik yasaları uygulamak, ikinci yol ise, her durumun ancak kendi tarihiyle açıklanabilir olduğunu varsaymaktır, genel yasalar yoktur, sadece peş peşe vakalar vardır ve tarih, tek açıklamadır (Skocpol, 1999: 285). Wallerstein da bu iki yaklaşımdan ilkinin seçerek Dünya-Sistemi yaklaşımını geliştirmiştir.

Temel olarak; Andre Gunder Frank, Janet Abu-Lughod ve Barry K. Gills, Wallerstein tarafından 500 yıllık bir tarihsel sürecin eseri olduğu iddia edilen Dünya Sistemleri iddiasına, bu süreyi 5000 yıllık olarak kabul eden argümanlarıyla karşı çıkmaktadırlar. Wallerstein’in arada bir tire işareti kullanarak “Dünya-Sistem” olarak kavramsallaştırdığı sistem, bir dünyanın sistemi değil, ama içinde bir dünya olan bir sistemdir (Wallerstein, 2005, 138). İçinde iş bölümünün gerçekleştiği ama politik sınırların bütünleştirmede bir analiz birimini temel çalışma konusu olarak seçen Wallerstein, tarihe ve toplumsal hayata bakarken Fernand Braudel ve *longué duree* yaklaşımı ile, içinde yaşanan dünyanın aslında tekli nedensellik yasaları ile açıklanamayacağını ve esas olanın Dünya-Sistemi çerçevesinde bir analizin gerekliliği olduğunu vurgular. Bu vurguyu yaparken de dünya-sisteminin aslında 500 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu ortaya koyar ve Annales Ekolü’ne yakınlığı ile paralel olarak, uzun bir tarihsel analizin açıklayıcı olmasının gerekliliğini belirtir. Dünya-Sistemi belirleyen “Kesintisiz Sermaye Birikimi” olgusu, Wallerstein’a göre 500 yıllık bir tarihsel sürenin eseri iken, Frank, Gills ve Abu-Lughod Dünya Sistem yaklaşımlarında belirleyici olarak gördükleri tarihsel süreci ve Sermaye birikiminin köklerini 5000 yıl öncesine kadar götürürler. Frank, Gills ve Lughod’a göre Wallerstein’ın 500 yıldan beri var olduğunu öne sürdüğü sermaye birikimi 5000 yıl önceki ilkel tarım toplumlarında bile mevcuttur.

Wallerstein'a göre ise, tekil bir toplumsal sistem olarak ele alınması gereken ve 16. yüzyılda doğduğunu öne sürdüğü kapitalist dünya ekonomisi, kıtaları ve siyasal toplulukları kapsayan ekonomik bir varlık ve kapsayıcı bir toplumsal sistemdi (Skocpol, 1999: 286). Güçlü merkezi otoritelerin mevcut olduğu ve politik olarak da birbirlerine bağlı bir sistem içinde yer alan Dünya İmparatorluklarının aksine, Wallerstein'ın kapitalist dünya ekonomisi siyasal olarak tek bir merkeze bağlı olmadıkları için, ekonomik olarak daha fazla hareket özgürlüğüne sahip ulus-devletlerden oluşmaktadır. Bu siyasal birlik yoksunluğu, dinamik bir toplumsal sistem olarak dünya ekonomisinin güçlü yanlarından birisidir. Merkezi denetimin yoksunluğundan ötürü, ekonomik aktörlerin daha fazla hareket özgürlüğü vardır, bu da onların servet biriktirme ve küresel ölçekte birikimlerinin geliştirme fırsatlarını güçlendirir (Skocpol, 1999: 286). Skocpol'un belirttiği Wallerstein'ın bu görüşü 1970'lerin sonunda dünyada başlayan küresel ölçekteki neo-liberal dalganın ve altında yatan serbest piyasaya geçiş amacıyla gerçekleştirilen ekonomi politikalarının, sermaye birikiminin kapitalist Dünya Sistemlerinin temel ögesi olduğunu savunan Dünya-Sistemi yaklaşımı ile açıklanabilir olduğunu güçlü bir şekilde destekleyen bir önermedir.

Dünya-Sistemi yaklaşımında toplumların farklı zamanlarda yaşadığı değişimleri belirli bir bütünsel sistem dâhilinde analiz etmeyi gerekli gören Wallerstein, yaşanan toplumsal değişimlerin belirli çevrimlerle farklı toplumlara genellenebileceğini öne sürmüştür. Bu argümana göre, toplumlar benzer dönemlerde sermayenin gelişmesi sonucu ekonomik genişleme dönemleri yaşayabilmekte, (Kondratieff A çevrimi) ve bu dönemler genelde takip eden ve sermayenin karteller sayesinde ele geçirdiği ekonomik üstünlüğü başka kartellerle paylaşmak zorunda kaldığı ve kar oranlarını kaçınılmaz olarak düşmesi sonucu yaşanan Kondratieff B çevrimi sonucunda ekonomik daralmalar yaşamaktadır. Bu süreçler her topluma özgün olarak incelenebilir yaklaşımına karşı Wallerstein, Marksist altyapısına hiç de uzak olmayan bir yaklaşımla toplumsal değişimi açıklarken alt yapının belirleyiciliğini teorisinin temeli olarak ortaya koymaktadır. Kültürel tikelcilerin Wallerstein'a karşı çıkmasının da temelini oluşturan bu duruş, kültürün merkeziliğini ihmal ettiği şeklinde eleştiriler almaktadır. Bunun yanı sıra; Dünya-Sisteme yöneltilen bir diğer eleştiri de bu yaklaşım çerçevesinde analizin biriminin belirli bir aktörden yoksun olduğu eleştirisidir ki Wallerstein yaklaşımında, değişimlerin "Tıpkı uzun sıralanabilir yapılar listesi gibi bir sürecin" ürünü olduğunu öne sürer. Dünya-Sisteminde aktörler; başlangıçtan beri var olan atomik unsurlar değil,

ortaya çıktıkları ve üzerinde etkide buldukları sistemik bir karışımın bir parçası olarak nitelendirilmektedirler. Bu noktadan hareketle; Wallerstein yaklaşımının tekil ve nomotetik yaklaşımdan tamamen farklı olduğunu vurgulamakta ve nomotetik pozitivistlerin de şiddetli eleştirilerine taraf olmaktadır. Basit nedensellik ilişkilerinden ve tekil değişkenlerden tamamen uzak bir şekilde bütünsel bir tarih anlayışı ve sistemin içinde oluşan çevrimler sonucu yaşanan değişimler Wallerstein’ın analizinde toplumsal çözümleme için gerekli olan esas unsurlardır.

Bu bölümde ortaya konulan Küreselleşme kuramları ile üçüncü bölümde tartışılacak olan, Türkiye’nin Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren, tarihsel bir süreçte geçirmiş olduğu sosyo-ekonomik dönüşümlere teorik bir altyapı sağlanması amaçlanmaktadır.

3. BÖLÜM

TÜRKİYE'YE TARİHSEL BAKIŞ

3.1. 1923–1929 CUMHURİYET'İN KURULUŞ DÖNEMİ

Cumhuriyet'in ilanı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesi ile Türkiye Cumhuriyeti, bağımsızlığını kazandığı 1923 yılı itibariyle egemen bir devlet olarak varlığını dünyaya ilan etmişti. Yaşanan süreç, bir bağımsızlık savaşı olmasının yanında, ardında bıraktığı büyük Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun yıllar devam edecek tarihsel mirası nedeniyle de özgünlük taşımaktadır. 1914 yılında resmen ilan edilen Dünya Savaşı ile Batılı devletlerin kendi aralarındaki pazar, hammadde ve sömürgecilik rekabeti su yüzüne çıkmıştı. Bu sömürge savaşı içinde en fazla hedef seçilen Osmanlı İmparatorluğu için, özellikle on dokuzuncu yüzyılda maruz kaldığı “milliyetçilik” temelli iç ayaklanmalar ve kaybedilen topraklar sonucunda, yirminci yüzyılın başlangıcı hem politik hem de ekonomik anlamda ciddi bir çöküşün ve yok oluşun ilk yıllarıydı (Tezel, 1994, Boratav, 2006).

Kazanılan ulusal bağımsızlık savaşı iki sisteme son vermekteydi; öncelikle köhneleşmiş ve işlerliğini yitirmiş olan bir İmparatorluk sistemine, ardından da Osmanlı toprakları üzerinde kapitülasyonlarla Avrupa Devletleri tarafından elde edilen imtiyazlara ve sömürge düzenine. Her iki alanda yaşanan değişim de Cumhuriyet Türkiye'sini şekillendiren etkiler yarattı. 1923 yılıyla beraber başlayan bu değişim ve dönüşüm toplumsal, ekonomik ve politik anlamda yeni bir dönemin başlangıcıydı.

Kurulan yeni devlette ekonominin çökmüş olması kaçınılmazdı. Hem savaş koşulları hem de ticareti ellerinde bulunduran azınlıkların savaş sonrasında mübadelelerle Türkiye'den ayrılmaları sonucunda, yeni Cumhuriyet kalkınma için ekonomik bir plan hazırlamak konusunda zaman kaybetmedi. Lozan Antlaşmasıyla elde edilen siyasal bağımsızlığa ek olarak, ekonomik alanda da

Türkiye Cumhuriyeti’nin egemenlik hakları da tanınmaktaydı. Bu antlaşma ile, kapitülasyonlar kaldırıldı, Osmanlı Düyun-u Umumiye İdaresi’nin (Borçlar İdaresi) Türkiye’nin maliyesi üstündeki denetim yetkileri iptal edildi, Türk limanları arasındaki taşımacılık (kabotaj) yabancılara kapatıldı, yeni Türk Devleti’nin egemenliği, ilk beş yıl gümrük tarifesinde değişiklik yapmaması koşuluyla kabul edildi, Türk Devleti de Türk kanunlarına uyan yabancıların Türkiye’deki iktisadi girişim hakkını ve Osmanlı hükümetince bazı yabancı şirketlere verilen ayrıcalıkları ilke olarak saklı tuttu (Tezel, 1994: 153). Mustafa Kemal’in önderi olduğu Kurtuluş Savaşı kadroları, artık askeri alandaki başarısını toplumsal, ekonomik ve politik hayata da yayma görevini üstlenmişti. Osmanlı İmparatorluğu’ndan beri yetersiz olan yerli sermaye sınıfının yaratılması, desteklenmesi ve ticareti canlandırmak 1923–1929 arası dönemin temel ekonomi politikalarını oluşturmaktaydı. Bu amaçla İzmir İktisat Kongresi 1923 yılında toplanmış ve Mustafa Kemal önderliğinde yeni rejimin karşılaşılabileceği tüm iktisat politikası sorunlarının tartışıldığı ve çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının blok oylarıyla kararların alındığı bir forum olmuştur (Boratav, 2006: 45). Mustafa Kemal kongrede, Osmanlı’nın tanıdığı kapitülasyonların yarattığı yıkıcı etkileri sıraladıktan sonra şu sözleriyle, 1923–1929 arası döneme hâkim olacak ekonomi politikalarının yönünü belirtmekteydi; “Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye hazırız” (akt. Boratav, 2006: 42). Bu sözlerle çizilen ekonomi politikasında ana hedefler, kalkınmaya yönelik, yabancı- yerli sermayenin yatırımlarını özendirici ve destekleyici, milli ekonominin oluşturulması için gerekli denetimin devletin eline geçmesine ve bir derecede korumacı bir ekonomi politikasının hayata geçirilmesine yönelikti.

Bu anlamda Osmanlı’nın son dönemlerinde başlayan Batılılaşma hareketleri içerisinde kapitalizme eklenme gayretleri olan kapitülasyonlarla beraber, ticari alanda da dışa açılma politikalarına örnek olarak 1913 yılında çıkarılan ve kapitalist birikimi ortaya çıkarmayı hedef alan Teşvik-i Sanayi Kanunu önemlidir. Osmanlı’da gelişmiş sanayinin olmamasından doğan işçi sınıfı ve burjuva sınıfının eksikliği Mustafa Kemal’in;

“Türkiye’de işçi sınıfı yok, çünkü gelişmiş sanayi yok. Bizim burjuvamızı ise burjuva sınıfı haline getirmek gerekiyor... Benim amacım... Anadolu tacirlerine yardım etmek, zenginleşmesini sağlamaktır” şeklindeki sözleriyle Tezel tarafından aktarılmaktadır (Tezel, 1994: 148).

Yaratılmak istenilen “milli burjuvazi” ya da girişimci/müteşebbis sınıfın

oluşturulması için, öncelikle Osmanlı'dan kalma mülkiyet örüntülerinin ortadan kaldırılması gerekliydi. Bu çerçevede, 1924 Anayasası ile kapitalist mülkiyet hakları benimsendi ve miras ve mülkiyet hakkı anayasal olarak “en temel haklar” şeklinde tanımlandı. Aynı yıl içinde Türkiye İş Bankası da kurulmuş ve kuruluş amacı olarak da müteşebbisleri desteklemek ve gerekli sanayi yatırımlarına kaynak sağlamak belirlenmiştir.

Bu noktada, Osmanlı döneminde ticareti elinde bulunduran Müslüman olmayan azınlıkların, mübadelelerle Türkiye Cumhuriyeti sınırlarının dışına çıkarılması sonucu, ticaret ve müteşebbislik alanlarında boşluk doğmuştur ve yeni kurulan devletin en temel amaçlarından biri “Milli İktisadi” yaratabilmek için “Milli Girişimci” sınıfını yaratmaktır. Her ne kadar, Cumhuriyetin ilanından itibaren tüm çalışmalar sermaye sınıfını yaratmak üzerinde şekillense de dönemin bazı olumsuz faktörleri bu amacı hayata geçirebilme konusunda eksiklikler ortaya çıkarmıştır. Bu faktörler;

- Ülke içinde yeterli sermaye birikiminin olmaması,
- Lozan Antlaşması ile beş yıl boyunca korunan gümrük sınırlarının mevcut olması sonucunda, ekonomiyi korumak adına “korumacı” dış ticaret tedbirlerinin alınmaması,
- Yeni kurulan Cumhuriyet içinde yeterli talebi yaratacak nüfusun ve ekonomik gücün olmaması,
- Sermayeye teşvik sağlayacak kurumsal yapıların henüz oluşmamış olması,
- Sanayi ve ticaret konularında deneyim ve bilgi eksikliği,
- Altyapı olanaklarının savaş sonrası yetersiz olması olarak belirtilebilir (Tezel; 1994: 130–150).

Devlet eliyle desteklenen bir girişimci ve sermaye sınıfının yaratılması ve kapitalist kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi, yukarıda da belirtildiği gibi İzmir İktisat Kongresi'nin en temel gündem maddesini oluşturuyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan 5 yıl sonra, dünyanın kendine bir düzen kurmaya çalıştığı uluslararası konjonktürde toplanan Birinci İktisat Kongresi, daha çok içerdeki dengeleri tesis etmeye ve iktisadi yapıyı oluşturmaya yönelikti. Kongrede sanayici, tüccar, çiftçi, işçi “murahtalarının” oldukça çekişmeli ve kulislili bir çalışma ortamından sonra, ana sektörler olarak belirlenen “Misak-ı İktisadi Esasları” başlığı altında bütünleşmeleri, bir ittifak arayışının kanıtı olarak sayılabilir. Bu çerçevede, Kongre kapsamı içinde, siyasi bağımsızlığın iktisadi bağımsızlıkla birleştirilmesi ve Türk girişimcisinin güçlendirilmesi en temel hedeflerdi.

Kongre’de milliyetçi ve liberal politikaların temelleri benimsenmişti.

Devletin özel girişimlere kredi, teknik yardım sağlayarak ve koruyucu bir gümrük politikası geliştirerek sanayileşmeyi hızlandırabileceği öne sürüldü ve tarımsal üreticilerin üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi ve köylülerin kapitalist kooperatifler etrafında yeniden örgütlenmesinin yararları belirtildi ve iç piyasa oluşturulmasında demiryolu ve karayollarının yapımına ağırlık verilmesine karar verildi (Tezel,1994:150). Kongre’nin amacı sadece yerli sermayeyi yaratacak kalkınma politikası yaratmak değildi. Ayrıca, yabancı sermayenin varlığı ve devamı da dönemin kadroları tarafından gerekli bulunmaktaydı.

Yabancı sermayeye imtiyazların tanındığı dönemden farklı olarak, yabancı sermayenin belirli bir derecede denetim altında ülkeye girişi desteklenecek ve özellikle yabancı-yerli sermaye ortaklıkları özendirilecekti. Bu ortaklıklarda sektörlere göre farklı hisselerle işletmeler faaliyet gösterecek ve yerli sermayenin belirli oranların altında olmaması koşulu getirilerek tamamen yabancı sermaye egemenliğine izin verilmeyecekti. Bu dönemde, yabancı sermaye ile iş birliği ulusal iktisadi bağımsızlığı zedeleyebilecek bir durum olarak değerlendirilmedi.

Dışa açık politikaların benimsenmesinin bir diğer nedeni ise Lozan Antlaşması’nın iktisadi hükümleriydi. Antlaşmanın eki olan ticaret sözleşmesi, 1916 yılında Osmanlı gümrük tarifelerinin beş yıl daha yürürlükte kalmasını ve yeni yasaklar getirilmemesini öngörüyordu. 1923–29 yılları arasında devlet özel girişimi teşvik etmek için yoğun çaba harcamıştır. Bu amaçla yapılanların başında, devlet tekelleri kurularak daha sonra bunların işletmesini özel sektöre devretmek gelmektedir. Ayrıca, bu dönemde, milli sanayiye geliştirmek için Teşvik-i Sanayi Kanunu ile çeşitli hammaddelerin ithalatını kolaylaştıran gümrük tedbirleri alınmıştır. Milli bankalar kurulmuştur (İş Bankası, Tütüncüler Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası). Madenler ve sigara üretimi devletleştirilerek milli üretime dönük bir biçimde işletilmeye başlanmış, şeker fabrikaları için teşvik kanunu çıkartılmıştır.

1924–1929 döneminde GSMH yılda ortalama %10,9, sanayi üretimi ise %8,5 oranında artış kaydetmiştir. Bu sonuç, üretim kapasitesine yapılan ilavelerden çok, geçmişte meydana gelen kapasite boşluklarının kullanılmasının bir sonucudur. Bu dönemde tarımsal üretimde görülen hızlı artış ise, aktif nüfusun savaş sonrasında toprağına geri dönmesinden kaynaklanmıştır (Boratav, 2006: 35).

“Sanayileşme hamlesine öncelik veren kurucu iktidar ve bürokrasiyi oluşturan yöneticiler uygulamaya koydukları politikalarla, ülkede oluşmuş olan mamul mallar iç pazarını, koruyucu bir gümrük politikası ile yurtiçi üretimine tahsis etmek, sanayi kesimindeki sermaye birikimini birtakım doğrudan desteklemelerle hızlandırmak amacındaydılar ve başlangıçta vurgulanan alt sektörler; şeker, tekstil, çimento gibi ithal ikamesine elverişli ve hammaddesi Türkiye’de üretilen ya da kolayca üretilebilecek olan sektörlerdi”(Tezel, 1994: 154).

Tarımsal üretimi artırmak da Cumhuriyet döneminin en önem verilen politikalarından biridir. Bu amaçla hem tarımla geçinen nüfusun yaşam koşullarını iyileştirmek hem de tarımsal üretimde verimliliğini arttırmak için çalışmalar başlatıldı. Ancak Tezel’in de belirttiği gibi, 1923 yılında tarımsal üretimi geliştirme konusunda kesin bir eylem planı yoktu (Tezel, 1994: 155). Tarım alanında yapılan en önemli yenilik 1925 yılında Aşar Vergisinin kaldırılması olmuştur. Bu verginin kaldırılması sonucunda devlet iltizam yoluyla topladığı ve 1924 yılı verilerine göre bütçe gelirlerinin % 22’sini oluşturan bir gelir kaybına uğramaktaydı. (Boratav, 2006: 53). Ancak, bu vergilerin kaldırılmasının ekonomiye olumlu katkısı, tarımsal ürünlerin pazarlanmasının artık iltizam yoluyla değil, doğrudan ticaret yoluyla yapılıyor olmasının getirdiği ticaretteki artıştır.

Tarımsal yapıda mevcut başka bir gerçek de tarım alanlarında büyük arazilerin belli başlı toprak sahiplerinin ellerinde olması sonucunda, küçük üreticilerin üretimde yetersiz kalmaları sonucunu doğuruyordu. Küçük üretici ancak kendi geçimini sağlayabilecek kadar üretim yapabiliyordu ve bu da tarımsal üretimde verimi arttırmak için gerekli olan yeni donanım ve tekniklerin küçük ölçekte kullanımını ve yaygınlığını olanaksız kılıyordu. “Tarımdaki sosyo-ekonomik yapı, üretim ilişkileri, tarımsal emeğin ve arazi varlığının kullanılmasında eşitsizlikler ve verim düşüklüklerine yol açmaktaydı” (Tezel, 1994: 156). Tüm olumsuzluklar rağmen yine de 1923–1929 arası tarımsal üretim kayda değer ölçüde artmıştır. Boratav’a göre, savaş sonrası erkek nüfusun yeniden toprağa dönmesi, tarıma dönük politikaların fiyat ve vergi değişkenleri yoluyla çiftçiler lehine kaynak yaratan sonuçları da belirleyici olmuştur ve bu artış 1922 yılında 1 milyon ton olan üretimin, 1928 yılında 2 milyon ton civarına çıkmasıyla net olarak gözlemlenebilmektedir (Boratav, 2006: 51).

1923 yılından itibaren izlenen ekonomik kalkınma planlarında ticaretin

canlandırılması ve dış ticarete önem verilmesi noktalarında, 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu, sanayi yatırımlarına ciddi anlamda destek ve teşvik sağlamıştır. Sanayinin gelişme hızı da 1923–1929 arası dönemde yıllık %10,2 gibi önemli bir ortalamaya ulaşmıştır (Boratav, 2006: 54).

3.2. 1929: BÜYÜK BUHRAN

1929 yılına kadar “milli burjuvazi” yaratma politikaları ekseninde izlenen yollar ve uygulamalar devam ettirilmeye çalışılmıştır. Ancak; Osmanlı’dan kalan borçların, Lozan antlaşması hükmünce, 5 yıl ertelenmesi sonucunda, 1929 yılı borç geri ödemelerinin başladığı yıl olacaktı. Türk ekonomisi için nakit para sıkıntısı yaratacak bu geri ödeme, 1929 yılında tüm dünyayı etkisi altına alacak olan Büyük Buhranla da aynı tarihe denk gelmekteydi. “Büyük Buhran” olarak adlandırılan ekonomik kriz, 1929 yılında New York Borsa’sında yaşanan düşüşün yarattığı kriz ve sonradan dünya çapında birçok farklı sektörde yarattığı olumsuz etkiler ve ekonomik bunalım dönemi olarak kısaca özetlenebilir.

Bu tarihe kadar ekonomik gelişmenin tamamen dış ticaret gelirleri üzerine kurulması, dünya ekonomisine bağımlılığın Cumhuriyet Türkiye’sindeki ilk işaretleriydi. Türkiye’nin tarıma dayalı ekonomisi, Kazgan’ın belirttiği gibi, “az gelişmiş ülke” yapısına uymaktaydı ve tarımsal üretim, 1960’lara kadar ilkel yöntemlerle devam ettirilmiş ve Gayri Safi Milli Hâsıla’daki payı %40’ın, ihracattaki payıysa % 80’in altına inmemişti (Kazgan, 2005: 33). Tarıma dayalı ekonominin göstergeleri, bir anlamda da sanayileşmenin zayıf kaldığını göstermesi açısından da dikkat çekici ve önemlidir. Yukarıda ve daha önce sunulan “Küreselleşme” tartışmalarına paralel olarak, küresel ekonomiye eklenmenin yansımaları da bu dönemde diğer tüm ekonomileri etkileyen Büyük Buhran’ın, Türk ekonomisinde yarattığı ciddi sarsıntılarda gözlemlenebilmektedir. Keyder’in ortaya koyduğu bu eklenme ve krizden etkilenme, Türkiye’nin ihraç malları fiyatlarının hızla düşmesi, tarımda ticarete yönelik üretimi besleyen ve ödemeler dengesindeki kısa dönemli açıkları kapayan ticari kredilerin kesilmesi gibi sonuçlar ortaya çıkarmıştı (Keyder, 2007: 122). Türk lirası da bu süreç içinde kaçınılmaz olarak değer kaybetmekteydi. Değeri azalan ulusal para birimi de ithalatçılar için artan borç anlamına gelmekteydi ve tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de iflaslar ortaya çıktı.

Kazgan’a göre “Türkiye’ye Büyük Buhran’ın etkileri; dünyada 1920’lerin ortasında belirginlik kazanan hammadde- tarım ürünleri fiyatlarındaki düşüşlerin,

dış ticaret hadlerini Türkiye aleyhine döndürüyor olması, daralan ihracat talepleri ve artan faiz oranlarıyla Türk ekonomisinin ciddi bir biçimde krizden etkilendiğini gösteriyordu” (Kazgan, 2005: 45). Tarıma dayalı ekonominin bir sonucu olarak, sanayileşme göstergeleri çok düşük olan genç Türkiye Cumhuriyeti’nde, tarımsal ürünlerde dünya çapında yaşanan krizlerden korunabilmek olası değildi. Zaten bir tarım ülkesi olarak dışa bağımlılığın yüksek olmasının yanı sıra, içsel dinamiklerle bağıntılı olarak da tarımla uğraşan ve oranı % 80’e ulaşan kırsal nüfus, ekonominin dış dünyaya açık kesimleri (yabancı bankalar, ticaret, madencilik ve tarım) ve piyasa koşullarına en çok bağımlı üretim bölgeleri (Batı Anadolu başta), bu sürecin etkilerini yoğun biçimde yaşadı (Kazgan, 2005: 33). Bu etkiler;

- Türkiye’nin ihracatçısı olduğu tarımsal ürünlerin ve hammaddelerin fiyatlarının 1925 yılına göre 1/3 düşüş göstermesi (Kazgan,2005: 33), ihracat gelirlerinin azalması ve bunun ülke için ciddi gelir kaybı yaratması,
- Yaratılmaya çalışılan “milli burjuvazi” ya da kapitalist müteşebbis kesim için ödeme zorluğu ve azalan kar hadleri,
- Tarıma dayalı ekonomi olmanın sonucunda, azalan tarımsal girdiler ve azalan karlar sonucunda, köyde yaşayan nüfus için de satın alma gücünün azalması şeklinde özetlenebilir (Kazgan, 2005: 33).

3.3. 1930’LAR VE KALKINMA YILLARI (1933–1939)

1929’da Büyük Buhran’ın yarattığı ekonomik durgunluk ve özellikle Türkiye’de planlanan kalkınma hamlesine ve sanayileşme güdüsüne derin bir darbe vursa da yine de 1930’ların başlarından itibaren, kararlı bir şekilde “ulusal” ve “kendine yetebilen” ekonomi yaratma politikaları Türkiye için 1930’ları, sadece bir kaç yıl önceki 1920’lerden ciddi şekilde ayırmaktadır.

En önemli farklılık, ekonomide yaşanan ve tüm dünyayı etkileyen kriz dinamiklerinden en üst düzeyde korunabilmek amacıyla, ekonomik kalkınma hedeflerinin “yeniden inşa” ve “kapitalist/ burjuva sınıfı yaratmaktan”, “ekonomik korumacılık” ve “devletçilik” yönüne kayması olmuştur. 1923 İzmir İktisat Kongresi’nde öngörülen, devletin milli bir burjuvazi yaratarak, kendi eliyle halkı zenginleştirmesi gayretleri, bir yere kadar “ılımlı” bir korumacılık içeriyordu. Cumhuriyet’in kuruluşu ile birlikte, yabancı sermayeyi tamamen dışarıda bırakmadan, ihtiyaç duyulan sektörlerde daha esnek yerli- yabancı ortaklıklarını destekleyen politikalar, amacına kısmen ulaşmış ve yeni bir

kapitalist sınıfı denemese de zenginler sınıfı oluşmaya başlamıştır.

Ne var ki, 1930’lara kadar devam eden kapitalist ruhu yerleştirme çabaları, istenilen düzeye ulaşamamış ve tarımsal üretim hala, ekonominin bel kemiği olma özelliğini korumaya devam etmiştir. İstenilen düzeyde sanayileşmenin sağlanamaması, bir ekonomi politikası ile burjuva devriminin yaratılamayacağını göstermişti. Dışa açık ve dünya pazarına gerçek anlamda eklenilebilmek adına güdülen 1923–1929 arası ekonomi politikaları, 1930 yılında krizin ülkeye giriş anahtarı şeklinde değerlendirilmekteydi. Dışa bağımlılıktan kurtularak, ülke sınırları içinde üretebilmek adına, devlet kapılarını belli ürünlerde dışarıya kapatmaktaydı ve esas amaç, yerli sanayiye yaratabilmek ve dışsal faktörlerden koruyabilmektir.

Korumacılık amacıyla geliştirilen politikalar, 1930’larda birçok gelişmekte olan ve geri kalmış ülkede, Türkiye’de olduğu gibi sanayileşmenin ilk adımlarını oluşturmuştur. (Boratav, 2006: 64). Aynı dönemde birçok az gelişmiş ülkede gözlemlenen korumacı, politikaları da dünya üzerinde süregelen bir koruma ve iç kapanma sürecine eklenme olarak değerlendirilebilir. Bu süreç içerisinde, daha önceleri ithal edilen ürünlerin, özellikle “*Üç Beyazlar*” olan un, şeker ve kumaştan başlayan korumacı politikalar sonunda hükümet belirli gümrük vergileri getiren yeni bir dış ticaret rejimini yürürlüğe koydu ve korumacı bir dış ticaret politikası oluşturuldu (Keyder, 2007: 124). Ayrıca, hükümetin dış ticaret ve iç pazar üzerinde denetimini arttırmak ve ulusal para biriminin değerinin diğer ülke para birimlerine karşı koruyabilmek amacıyla 1930 yılında Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kuruldu.

Ağır vergi yükleri ve kotalarla düzenlenen “korumacı dış ticaret politikası”, Boratav’ın da belirttiği şekliyle 1932 yılında terk edilmeye başlanmıştır. “Korumacılığın” “devletçilikle” desteklenerek, devletin korumacı tedbirlerle elde ettiği yüksek sanayi karlarına ve tarımsal artığın büyük bölümüne el koyabildiği ve bu gelirleri sanayi birikimi için kullandığı söylenebilir (Boratav, 2006: 65).

1933–1939 arası dönemde “korumacı” ve “devletçi” politikalardan bahsedilirken, kullanılan “devletçilik” kavramının irdelenmesi önemlidir. Bu kavram, 1930’lu yıllarda dönemin yaygın krizleri içerisinde, her ülke için kendiliğinden ortaya çıkan bir model değil, daha çok konjonktürel gereklilikler ekseninde, birçok az gelişmiş ülke ve gelişmekte olan ülkelerinde uygulanan ama kapsamı, ülkelerin toplumsal, politik ve iktisadi altyapılarıyla çeşitlilik

gösteren bir uygulama biçimidir. Keyder de bu görüşü savunurken, 1930’larda başlayan devletçiliği şu şekilde tanımlamaktadır;

“...Bu model siyasal bir elit ile emeklemekte olan bir burjuvazinin hızlı bir birikim sağlamak için güçlerini birleştirerek ve de yeni bir toplumsal sistem kurma iddiasıyla, işçi sınıfını ağır baskılar altında tutup tarım sektörünü sömürürken, yalıtılmış bir milli ekonomi alanı yaratmalarına dayanır. Bütün bunlar sınıf çıkarları arasındaki çatışmaları yadsıyarak korporatist bir toplum modeli kabul eden, şu ya da bu ölçüde yabancı düşmanlığına dayanan bir milli dayanışma ideolojisi çerçevesinde gerçekleştirilir. Türkiye örneğinde bu model, ideolojik yapısı ve ideolojik destekleriyle birlikte doğrudan doğruya zamanın Avrupa deneyimini yansıtıyordu” (Keyder, 2007: 137).

Devlet eliyle sağlanmaya çalışılan sanayileşme ve dışarıya kapatılan, en azından devlet denetimiyle gerçekleştirilen ticaretin, kriz koşullarında liberal politikaların egemenliğini arttırdığı önemli bir gerçektir. Ayrıca; devlet-sanayici ilişkilerinin ve devletin sanayiciye destek veren ve kazanç yaratan destekleyici politikalarının sonucunda, devlet ihalelerinde yer alabilmeyi başaran sermaye gruplarının, daha sonraki yılların en önemli ve büyük ölçekli sermaye gruplarını 1930’larda oluşturmaya başlayacağı gerçeği bu dönemin devletçi kapitalist hamlelerinin örnekleridir. Bu model Sovyet Modeli’ne benzeşmekte ve “Karma Ekonomi” ya da “Etatizm” olarak Türk ekonomisinin belirleyici bir özelliğini ortaya koymaktadır.

Türkiye’de bu yeni ekonomik planlama dönemi, özel teşebbüse devlet eliyle destekle birleşmiş, liberal politikalarının yerine, kamunun ekonomiye müdahalesini savunan Keynesçi ekonomi politikaları 1933 yılında başlayan Sanayi Planları ile uygulanmaya başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nde, Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralınan yetersiz sosyal ve ekonomik altyapı olanakları ve özel teşebbüsün 1929 Büyük Buhranı ile iyice zayıflayan yatırım olanakları, tarım ürünleri fiyatlarındaki ciddi düşüşler ve borçlanan çiftçilerin ağırlaşan yaşam koşulları, 1933 yılına kadar dış ticaret üzerinde yoğun denetimi olan ancak iç piyasaya müdahalesi dar alanlarda kalan Cumhuriyet Halk Partisi’nin, yeni bir ekonomik modeli benimsemesini zorunlu kılmaktaydı.

Bu yeni model 1933 Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nda hayata geçirilmekteydi. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, bir kısmı plan, yatırım planı niteliğindedir, temel

amacı tüketim malları üretiminde belli artışlar sağlamaktır. Bu tüketim malları, daha önce, hemen tümüyle ithal edilmekteydi. Bu kısmi Planın temel özelliği ithal ikamesini amaçlamasıdır. Bir anlamda, Türk sanayileşme politikasının bir geleneği haline gelmiş olan “ithal ikamesi” de devlet eliyle ve sistemli bir biçimde bu Plan ile başlatılmış olmuştur. Planda yerli ham maddeye dayalı üretimi özendiren bir tutum bulunmaktaydı. Yatırım malları ve ara malların üretimi, yeni çalışma alanlarının yaratılması, demiryolları ve deniz yollarındaki atıl kapasitesinin kullanılmasına yönelmesi gibi ikincil hedefler de plan metninde yer almaktaydı.

Bu Sanayi Planı’nda yer alan giriş bölümündeki bazı ifadeler, bu planın sadece Türkiye’nin özgün koşullarından ortaya çıkmadığını ve 1950’li yıllarda “Bağımlılık Okulu”nun da temel tezini oluşturacak bir yaklaşım içerdiğinden önemlidir. Dünya’da “gelişme” ve “geri kalmış olmanın” tek bir bütünün birbirini tamamlayan parçaları olarak ele alındığı bu bölümde, Türkiye’nin yeri de doğru bir saptama ile belirlenmekte ve ülkenin “bağımlı, geri kalmış, tarıma dayalı, ham madde üreten” kutupta yer aldığı vurgulanmakta, ileri ülkelerin yaşadığı 1929 yılındaki büyük ekonomik bunalımın dünyanın geri kalmış bölgeleri için bir silkinme fırsatı yaratabileceğinden söz edilmektedir. Bu silkinmenin yolu “sanayileşme” ve bunun yöntemi de “planlamadır” (Boratav, 2006: 66).

Yukarıda belirtilen plan doğrultusunda öncelikle gerçekleştirilen, “devlet eliyle” yaklaşımını ekonomiye uygulamaktı. Bu amaçla, devlet tarımsal alan dışında kalan bazı alanlarda bizzat müteşebbis rolünü kendisi üstlenmekteydi. Devletin demir ve deniz yollarında millileştirmeden sonra, belediye hizmetlerinde ve enerjide egemenliği bu dönemde kesinleşti. (Boratav,2006: 67). Ayrıca, tarımsal alanda da bazı hammaddeleri kullanan sanayi üzerinde devletin tekeli oluşturulmaya başlanmıştı. Tütün, pamuk ve şeker devlet tekelinde işleniyor ve fiyatlar devlet tarafından belirleniyordu. Bu dönemde devlet tarafından yaklaşık yirmi fabrika kurulmuş ve Sümerbank ve Etibank devlet tekeli ortaya çıkaran en önemli kurumlardan ikisi olmuştur. Özellikle maden sektörü devletin hedeflenen rakamlara en çok yaklaştığı sektörlerden biri olmuştur.

1933–1939 arası planlı ekonomi dönemi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en çok sanayi büyüme hızını yakalandığı dönem olacaktır. 1929 yılında Gayri Safi Milli Hasıla’nın % 9.9’unu oluşturan sanayi kesiminin payı, 1939 yılında % 18.3’e yükselmiştir (Boratav, 2006: 71). Bu gelişme sanayi planlarının hedeflerine ulaşmaya başladığını göstermekte ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın Türk ekonomisi için önemli yerini vurgulamaktadır. Ancak, bu rakamlar

incelenirken dikkate alınması gereken nokta, Türkiye'nin yukarıda belirtilen “bağımlı ve az gelişmiş” ülke olma özelliğini yine de devam ettiriyor olmasıdır, çünkü sanayideki büyüme hızı, özellikle tüketim mallarının, tekstil ve gıda, üretimindeki artışı göstermektedir. Türkiye bu dönemde yine de ağır sanayi ya da teknoloji üretimi dikkate alındığında bir varlık gösterememektedir. Sağlanan büyüme temel olarak “kendine yetebilme” adına yapılan planlamanın doğurduğu kısıtlı bir sanayi hamlesidir. Hafif sanayi alanında yaşanan bu kalkınma dönemi, Boratav'ın da belirttiği üzere, daha sonra gerçekleştirilmesi mümkün olacak olan daha geniş ve modern bir sanayi hamlesinin ilk öncüllerini ortaya koymaktadır, bu anlamda çimento, demir- çelik, kâğıt, metalurji, kimya ve inşaat malzemesi üretiminde ilk atılımlar bu dönemde atılmıştır (Boratav, 2006: 71).

Tarım alanında yaşanan gelişme ise sanayileşmenin gerçekleştirdiği büyük atılımın bir ölçüde gerisinde kalmaktadır. Ancak, içinde bulunulan dünya ekonomik bunalımın koşulları göz önünde tutulduğunda, gerçekleşen yıllık ortalama büyüme hızı % 5.1 ile oldukça başarılı olarak değerlendirilebilir. Korumacı dönemde tarımda yakalanan büyümeyi göstermesi açısından, 1928–1929 üretim ortalaması ile 1938–1939 üretim ortalamaları arasında, buğday üretiminde % 94, tütünde % 56, şeker pancarında % 754 olarak yaşanan artışın, bu dönemin politikalarının önemli sonuçları olarak değerlendirilmesi uygun olacaktır. 1930–1939 arası dönemde yakalanan % 7,9'luk genel büyüme oranı, Türkiye'de kendi olanaklarıyla ilerleme kaydeden bir ekonominin göstergesidir.

Boratav'a göre, 1930–1939 yılları arasında yaşanan korumacı ve devletçi ekonomi politikalarından farklı grupların farklı şekillerdeki etkilenme düzeyleri, bu dönemin ekonomik verilerinin yanında dikkate alınması gereken diğer önemli noktalar (Boratav, 2006: 74–75). Bu dönemde, dış ticarete yaşanan korumacı modele bağlı olarak, dış ticaret burjuvazisinde yaşanan gelir kaybına karşı, devlet ihalelerinde yer alan, iç ticaretle ilgilenen ve teşviklerle desteklenen girişimci grubunun, ki bu grup daha sonraları en geniş sermaye birikimine sahip olacak sermayedar grubudur, bu dönemi sermayelerini arttırarak geçirdiği söylenebilir.

Ek olarak başka bir sınıf açısından bakılacak olursa, artan sanayileşme ve fabrikalar sayesinde istihdam oranları da bu dönem içinde artış göstermiş ve 1932–1939 arasındaki %13'e yaklaşan artışla, kırsal ve tarımsal emek gücünden sanayiye doğru kaymalar gözlemlenmektedir (Boratav, 2006: 77). Bu artışın yarattığı toplumsal dönüşümler ayrı bir inceleme konusu olarak ele alınmalıdır, ancak yine de “geçimlik tarımsal üretim”den sanayiye kayan nüfusun daha sonraki yıllarda, daha kitlesel olarak gözlemlenebilecek bir “göç” olgusunun

temellerini attıklarını ifade edebilmek mümkündür. İşgücündeki sektörel kayma, aynı zamanda, tarımsal üretim yapan köylünün de nüfus profilini değiştirmekte ve azalmaya başlayan tarımsal işgücü oranları yine ilerleyen yıllarda gözlemlenecek olan, tarımsal üretimdeki düşüşün ilk göstergelerini ortaya koymaktadır.

3.4. 1940–1945 ARASI İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ

Türkiye ekonomisinin ve sanayileşmenin altın çağı olan 1933–1939 arası dönem, 1940’larla beraber yeni bir seyir izlemeye başladı. Ayak sesleri duyulan İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce, tedbirler birçok ülkede alınmaya başlamıştı. Türkiye’de yaklaşan savaştan en az hasarla çıkabilmenin yollarını aranmaktaydı ve bu amaçla öncelikle tarafsızlık politikası benimsendi. Ancak tarafsız kalmak, savaşın tüm dünya üzerinde yarattığı etkilerden tamamen korunmayı beraberinde getiriyordu. Her şeyden önce askeri alanda alınan tedbirler sonucu, Birinci Dünya Savaşı’na benzer şekilde, erkek ve çalışan işgücünü oluşturan nüfusun önemli bir bölümü askere alındı. Azalan işgücünün üretimi etkilemesi kaçınılmazdı. Ayrıca, savunma harcamaları da daha önceki döneme göre ciddi şekilde arttırılmıştı. Bu da ülke bütçesinden sanayi ve yatırımlara ayrılan payda kesinti anlamına gelmekteydi. Dönemin Cumhuriyet Halk Partisi iktidarları, tek parti olmanın getirdiği serbestlik ve denetim mekanizmaları üzerindeki egemenlik ortamı içinde, ekonomi politikalarını bir önceki on yıldan tamamen farklılaştırma yoluna gitmişlerdir. Bu farklılaşma da önceki dönemle karşılaştırıldığında bir “durgunluk” ve hatta bazı alanlarda gerileme dönemi olarak ele alınabilir.

1940’larda başlayan durgunluk yıllarında, ekonomik olarak yaşanan durgunluk ve kısıtlamalara ek olarak, Tek Parti hükümetinin bazı köklü değişiklikler ve reform uygulamalarıyla beraber, sadece ekonomi politikalarında da değil, toplumsal anlamda da etkileri çok geniş olacak birtakım değişikliklere gidilmiştir. Boratav’a göre;

“Refik Saydam hükümetinin savaşta uygulamaya koyduğu önlemler bazı yönleriyle Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Köy Enstitüleri ve Millî Eğitim Bakanlığı’nın “liberal”, hümanist ve aydınlanmacı kültür politikası, belli bir küçük burjuva reformizminin etkili olduğu atılımlar olarak yorumlanabilir. Ancak bunların her biri bir süre sonunda ve farklı biçimler içinde, toplumsal yapının

egemen güçlerinin ya engellemesiyle karşılaşarak son bulmuş ya da aynı güçlerin denetimine geçerek, asli amaçlarıyla karşıt mecralara sürüklenmiştir. Toprak reformu, eğitim politikası, özellikle Köy Enstitüleri gibi konulardaki çalkantı ve çekişmelere, savaş bitiminde CHP içindeki yapı değişmesine ve çok partili rejimin doğmasına yol açan olaylar olarak siyasi tarihimizde yer alırlar” (Boratav, 2006: 82–83).

Bu alıntıda Boratav’ın belirttiği reform niteliğindeki tüm politikalar, 1940’ların Tek Parti döneminde ve savaş tehlikesinin yarattığı ortamda çıkarılmış ve özellikle Varlık Vergisi ciddi anlamda toplumsal etki, direniş ve huzursuzluk yaratmıştır. Artık hükümet politikaları girişimci yaratmak, ekonomik kalkınmayı sağlamak ya da sanayiye geliştirmek gibi önceliklerden uzak olarak, dönemin iktidar sahiplerinin pragmatist yaklaşımlarına uygun olarak belirlenmeye başlamıştır. Pragmatist yaklaşımların sebeplerini de ülkeyi savaş ortamı içinde tüm dünya ile eş zamanlı olarak etkileyen, azalan üretim ve ithalat koşullarında oluşan darlıkların ve önlenemeyen enflasyonist baskıların halkı yığınlarının tahammül sınırlarını aşmasını önlemek ve büyük kentlerin beslenmesini, ısınmasını ve giyimini sağlamak şeklinde özetleyebiliriz.

Yaşanan büyük ekonomik gelişme döneminden sonra, savaş ekonomisi Türkiye’nin 1933–1939 arası “altın çağı”nı sona erdirdi. Tarımsal üretim %40 dolaylarında azalmış (örneğin buğday üretimi 7 milyon tondan, 4 milyon tona inmiştir) ve en önemlisi tarıma zarar veren tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerin başında, askere alınan bir milyon erkeğin yarattığı işgücü kaybı ve tarımda Toprak Mahsulleri Ofisi’nin kuruluşu ile devletin buğday satın alımlarının getirdiği fiyat artışlarının askeri harcamalara kanalize edilmesi gelmekteydi (Keyder, 2007: 141). En önemli problem ise artan enflasyonun halk üzerinde yarattığı baskıydı. Türkiye’nin özellikle Almanya ile ticaretin belirleyici olduğu dış ticaret politikasında, aldığından daha fazlasını satmak pahasına ihracat fazlası vererek rezervlerini arttırması ve böylelikle azalan yerli üretimin yanında ülke sınırlarında daha az tüketimin yarattığı sıkıntıları ortaya çıkarmaya başlamış ve pastanın küçülmesi tipik bir savaş enflasyonuna yol açarak (1939–1945 arası yüzde 350) şehirlilerin gelirlerini azalttığı gibi, bürokratların bile maaşlarının azalması sonucunu doğurmuştur (Keyder, 2007: 141).

1940’larda ortaya çıkan enflasyon ile Refik Saydam hükümeti, piyasada hükümet denetimini elden bırakmamış, özellikle dönemin koşullarına uygun olarak askeriye ucuz giyim ve beslenme olanakları sağlamış, büyük şehirde

yaşayan kentli halka ucuz yakacak ve ekmek sağlamış, ancak ekonomik durağanlık dönemlerinde yaygın olan karaborsacılık ve rüşvetin önüne geçememiştir (Boratav, 2006: 84). Yaşanılan ortamdan haksız kazanç elde edenlere karşı mücadele de bir sonraki Şükrü Saraçoğlu hükümetinin en önemli politikalarından biri olacak ve 1942 yılında çıkartılan Varlık Vergisi’nin hükümet nezdinde meşrulaştırma sebebini oluşturacaktır.

Varlık Vergisi, 1942 yılı Kasım ayında kabul edilmiştir. Esas olarak, kanun metninde herhangi bir azınlık vergisi olduğu belirtilmese de bu verginin toplanmasında çok büyük bir vergilendirmenin azınlık tüccarları üzerinde uygulanmasıyla ve bu durumun azınlıklar üzerinde yarattığı huzursuzlukla döneminin en önemli tartışmalarından biri olmuştur. Bu vergi konulurken asıl amaç, “kazanç ve gelir sahiplerini ve daha ziyade iktisadi şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek yüksek kazançlar elde ettikleri halde, kazançları ile mütenasip derecede vergi vermeyenleri istihdaf etmekte ve içinde bulunduğumuz fevkalade vaziyetin icap ettirdiği fedakârlığa, bunları da kazanç ve kudretiyle mütenasip bir derecede iştirak ettirmek” olarak beyan edilmiştir (Keyder, 2007: 144). Azınlıklara yönelik herhangi bir ibare içermeyen bu kanun, görüldüğü üzere, savaş döneminde karaborsa yoluyla haksız kazanç elde edenleri vergilendirme amacındadır. Ancak, sermayenin ve ticaretin azınlık tüccarlarının elinde yoğunlaşmasından dolayı, haksız kazanç söz konusu olunca en çok isimleri telaffuz edilen kesim, kaçınılmaz olarak, azınlık tüccarları olmaktadır. Dolayısıyla, kanun uygulanmaya başlandığı andan itibaren, ekonomik amaçlı bu kanun, siyasal amaçlara hizmet etmeye başlamış ve azınlıklar üzerinde Türkleştirme politikası şeklinde değerlendirilmiştir.

Her ne kadar bu vergi savaş koşullarında varlıklı kesimden gelir vergisi alma adı altında kabul edilse de vergi tutarları hesaplanırken, Müslüman olmayan tüccar azınlıklara tahakkuk eden vergi tutarlarının ki toplanan Varlık Vergisi tutarının % 87’sini oluşturmaktadır, Müslümanların ödemekle yükümlü oldukları vergilere göre, % 7, oldukça yüksek bir oranı oluşturmakta olduğu görülmektedir (Keyder, 2007: 144). Bu orantısız vergilendirme sonucunda azınlık tüccarlar arasında ciddi bir huzursuzluk ve tepki ortaya çıkmıştır. Ayrıca, vergilerini ödemeyenlerin çalışma kamplarına gönderilmesi şeklindeki yaptırımlar, itirazları arttırmış ve halk arasında, azınlıklar ve Müslümanlar arasında ayrılmaya ve karşılıklı tepkilere yol açmıştır.

Vergilerini ödeyemeyen azınlıklar mülklerini satıp Türkiye’den ayrılmak zorunda kalmışlar ve azınlık tüccarlarından elde edilen mülkler, yerli iş adamları

tarafından satın alınmış ve ticarete Türkleştirme ve Varlık Vergisi'nden elde edilen kazanç, milli burjuvazinin lehine bir durum olarak değerlendirilmiştir. Hâlbuki bu uygulama Cumhuriyet'in kuruluşundan beri süregelen müteşebbisliği ve kapitalist sermaye sınıfını yaratma politikasına ters düşmekteydi ve yabancı sermayeyi denetimli şekilde ülkede kalkınmaya destek için teşvik eden iktisat politikalarına uluslararası alanda ciddi darbe vurmaktaydı.

Bu uygulama Türk ekonomisinde devlet eliyle avantaj sağlayan burjuvazinin dışında, halkın da Tek Parti iktidarına karşı muhalefetini yarattığı ifade edilebilir. Savaş koşulları öne sürülerek önce Varlık Vergisi, ardından da Milli Korunma Kanunu adıyla çıkarılan ve bürokrasinin ülke üzerinde mutlak egemenliğini gösteren kanunlar ile Tek Parti iktidarı tam bir serbestlik içerisine girdi. Piyasada serbestlik ilkesi kimi zaman savaş koşulları adı altında tamamen askıya alınırken, bu durum kimi zaman halkı, kimi zaman da burjuvaziye rahatsız etmekte ve iktidara karşı muhalefeti güçlendirmekteydi. Özellikle Milli Korunma Kanunu ile, hükümet özel sanayi kuruluşları için üretim hedefleri tespit etmeye yetkiliydi, yatırım planlarını onaylamama hakkı vardı, fabrikalara ve madenlere el koyabilir, bütün piyasadaki fiyatları kontrol edebilir, bazı malların ticaretini millileştirebilir, işçileri zorla çalıştırabilir, işçilerin işten ayrılmasına engel olabiliyordu, ayrıca tatil günleri ve sabit çalışma saatleri de yürürlükten kaldırılmıştı (Keyder, 2007: 142). Bu kanun burjuvazi lehine hükümler içerse de devletin serbest piyasa koşullarına müdahalesi noktasında, burjuvazi için de rahatsızlık yaratan yanları zaman içinde ortaya çıkmıştır.

CHP iktidarının 1940 yılında hayata geçirdiği Köy Enstitüleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunları da dönemin üzerinde durulması gereken diğer önemli uygulamalarıdır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç tarafından 1940 yılında kurulmaya başlanan Köy Enstitüleri, yoksul köy çocuklarını hem eğitimci hem de kırsal yapıyı modernleştirecek aktif aktörler olarak köye yerleştirmeyi amaçlamaktaydı (Boratav, 2006: 90) Bu amaç doğrultusunda, 21 tane köyde Enstitüler açıldı ve bu enstitüler ezberci eğitimin dışına çıkarak, Kültür Dersleri, Ziraat Dersleri ve Teknik Derslerle “iş için iş içinde eğitim” ilkesiyle eğitim verdiler (www.meb.gov.tr/meb/hasanali/egitimekatkiları/koy_enstitu.htm). Enstitünün kuruluş amacı doğrultusunda, ilkokuldan sonra sınavla alınan öğrenciler eğitim almaya başlamış ve yılda yaklaşık 2000 öğretmen mezun verilmiştir. Mezun olan öğretmenler, köy ile ilgili zirai ve hayvancılık konularında, köy halkını eğitmek misyonunu yüklenmişlerdir ve bu sayede birçok köye eğitim götürülmesi

mümkün olmuştur. Daha geniş tanımlanacak olursa, amaç, Atatürk’ün halkçılık ilkelerine uygun olarak, geniş halk kitlelerinin eğitim düzeyini yükseltmek, böylece reformların yerleşmesi için gerekli koşulları yaratmak, halkın politik, ekonomik ve kültürel yaşama aktif olarak katılmasını sağlamak ve aynı zamanda kendi hakları konusunda bilinçlendirmektir. “Enstitüler, geniş bir halk kitlesine ulaşan bir eğitim ve kalkınma etkinliği olması dolayısıyla ülkenin gelişmesinde en büyük katalizör olarak görülebilir. Nitekim daha başlangıç noktasında kalan bu eğitim modelinin başarısı, 1946’ya kadar köylerdeki öğretmen açığını kapatan 16.400 kadın ve erkek öğretmen ile 7300 sağlık memuru ve 8756 eğitmen yetiştirmiş olmasıdır” (www.meb.gov.tr/meb/hasanali/egitimekatkilari/ koy_enstitu.htm). Bu büyük eğitim ve modernleştirme projesi, özellikle CHP’den sonra 1950 yılında iktidara gelen ve Amerika ile iş birliğini çok net hatlarıyla uygulamaya koyan Demokrat Parti iktidarı tarafından sona erdirilmiştir. Köy Enstitülerinin kapatılmasına dair çeşitli tartışmalar halen mevcuttur, ancak bu tartışmalar içerisinde en dikkate değer olanı, bu eğitim kurumlarının yetiştirdiği eğitimcilerin bireysel değerlendirme yetileri, ezberci eğitim dışında uygulama alanındaki becerileri ve halk ile yüksek etkileşim düzeylerinin, Soğuk Savaş Dönemi’nde Sovyetler Birliği ve komünizm tehditleri karşısında kendilerini önlem almak mecburiyetinde hisseden Demokrat Parti iktidarının baskıcı tutumudur. Bu enstitülerin Türk eğitim hayatına ve toplumsal hayatına kısa sürede yaptıkları katkıların olumlu izlerini bugün bile görmek mümkündür.

Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ise, savaşın son yılında çıkarılan ve tamamlanamayan bir hamle olarak kalmıştır. Topraksız ve az topraklı çiftçilere toprak dağıtımını öngören bu kanun, güçlü toprak sahiplerinin de tepkisini doğurmuş ve büyük toprak ağalarının da hükümete olan muhalefeti arttırmıştır. Özellikle Doğan Avcıoğlu’nun yetkin bir şekilde ortaya koyduğu üzere, “... toprak reformu, CHP içindeki sol ve radikal kanadın büyük toprak ağalarına karşı küçük ve yoksul köylülüğün iktisadî durumunu düzeltme, bu yolla onları yanına alma girişimidir. Bu girişimin başarısızlığı ise bu sol ve radikal olduğu farz edilen grubun parti içinde ve dışındaki ağa, tüccar ve esnafın desteklediği toplumsal güçler karşısındaki güçsüzlüğüyle açıklanır” (Avcıoğlu, 1968: 232, aktaran Karaömerlioğlu, 1998: 31). Bu kanun, Türkiye’nin özgün koşullarının ve aşağıdan yukarı doğru bir köylü mobilitesinin doğurduğu bir reform niteliği taşımamaktadır. Ayrıca Keyder’e göre de bu kanun, iktisadî olmaktan çok siyasî kaygılarla hazırlanmış bir kanundur. “Amacı yeni beliren ve içerisinde çok sayıda büyük toprak sahibinin yer aldığı muhalefeti köşeye sıkıştırmaktı.

Onlara göre kanunun altında iktisadî bir hedef yoktu çünkü o dönemde yoksul köylülüğün en çok gereksinim duyduğu şey toprak değil, çekim hayvanlarıydı” (Keyder, 2007: 155). Yukarıda belirtildiği şekliyle, küçük köylüyü hükümet tarafına çekmenin bir yolu olarak faydacı bir şekilde çıkarılan bu kanun, Türk hükümetinin Almanya’da çıkarılan Erbhof adlı Toprak reformu kanunuyla önemli benzerlikler taşımaktadır. Bu benzeşmenin yorumlanması da şu şekilde yapılabilir, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarından itibaren hükümetler, kendi toplumsal özgünlüklerinin ve toplumsal yapının getirdiği modernleşme ve kalkınma hamlelerinden çok, dönemin uluslararası konjonktüründe gerekli görülen ve başka ülkelerde uygulanan politikalarına dikkatini vererek bu politikaları Türk toplumuna uyarlamaya çalışmışlardır.

“Bu bakış açısıyla, toprak reformunun amaçları radikal değil, muhafazakârdı. Köylülerin köylerinde tutulması, mülkiyet duyguları beslenmiş bir kitlenin rejime kazandırılması, toprak dağıtılarak her türlü potansiyel sol ve radikal hareketin önünün alınması, devlet erkânının kentleşmemiş ve farklılaşmamış bir toplumsal doku içinde ayrıcalıklarının kolayca sürdürülmesi gibi kaygılar Türkiye’de hep ön planda tutulmuştur” (Karaömerlioğlu, 1998: 34).

Tek Parti yönetiminde, yukarıda da belirtilen tek taraflı karar mekanizmalarıyla alınan bazı kararların, toplumun farklı kesimlerinde yarattığı huzursuzluk, 1940’ların ortalarında artık su yüzüne çıkmaya başlamıştır. Artan muhalefet, burjuvazinin ticaret serbestisi üzerinde şiddeti artan devlet denetimi, savaş koşulları sebep gösterilerek konulan ağır vergiler, fiyatların belirlenmesinde hükümetin artan müdahaleleri, Varlık Vergisi, Milli Korunma Kanunu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunlarına yönelik tepkilerinden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca, Boratav’ın ortaya koyduğu gibi, halkın CHP iktidarına muhalefeti gitgide artmaktaydı.

“Saraçoğlu hükümetiyle başlayan yönelişler, varlıklı katmanları gözetip, kırsal ve kentsel emeği yasal mekanizmalarla ve baskıcı yöntemlerle denetlemeyi hedefleyen faşizan eğilimlerin serpilmesine yol açtı. Kıtık koşullarında piyasa mekanizmasına teslimiyet, büyük boyutlu savaş vurgunlarının meşrulaşması anlamına geldi. İş mükellefiyeti, ücretlerin sınırlandırılması, iş saatlerinin uzatılması, yoksul köylüleri angarya çalışmaya zorlayan yol vergisi uygulamaları ise, emekçi halk yığınları ile CHP arasında

bir daha telafi edilemeyecek kopuşlara yol açtı” (Boratav, 2006: 91).

İkinci Dünya Savaşı sırasında, İsmet İnönü hükümetinin tarafsızlık ilkesi başat olsa da ülke içinde burjuvazi ve bürokrasi kanadında Almanya yanlısı tavır sergileyenler de mevcuttu. Bu gizli sempati, Müttefik Devletlerin Türkiye’den beklediği desteği alamaması ve Mihver Devletlere savaş açılması yolunda önceden verilen taahhüdün yerine getirilmemesi sonucunu doğurdu. Bu durum da Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere, Müttefik Devletlerle yapılan dış ticareti de etkiledi. “Almanya ile üstü kapalı süregelen ve savaştan hemen önce %40–50 düzeyinde olan dış ticaret hacmi de düşmüş ve savaş sırasında daha çok savaş malzemeleri ihracatı ve stratejik maden ve buğday ithalatına doğru yönelme ortaya çıkmıştır” (Keyder, 2007: 143). Almanya ile ilişkiler, savaşın Almanya’nın ve Mihver Devletlerin kaybedeceğinin belli olmasından hemen önce, biraz da göstermelik bir biçimde Türkiye’nin Mihver Devletlere savaş ilan edilmesiyle kesintiye uğradı ve Türkiye, Birleşmiş Milletler teşkilatının kuruluşundan çok kısa bir süre önce, tarafını pragmatik bir şekilde ilan etti ve Müttefik Devletlere katıldı. Bu stratejik hamle Türkiye’nin 1944’ten itibaren tamamen değişecek olan iç ve dış politikalarının ilk adımlarını oluşturmaktaydı ve Türkiye artık ortaya çıkan İki Egemen Güçten, Amerika’nın yanında yer aldığını açıkça ilan etmekteydi.

1944 yılında gerçekleştirilen Bretton Woods Konferansı’na katılan Türkiye burada da tarafını belli ederek Amerika saflarına dâhil olmuştur ve bu tarihten itibaren Birleşmiş Milletlerin, Dünya Bankası’nın ve Uluslararası Para Fonu’nun bir üyesi haline gelmiştir. 1947 yılında ilan edilecek olan Marshall Planı ve Truman Doktrini ile de “Çift Kutuplu Dünya” ‘da Amerikan tarafında yer alanların ekonomik kalkınmalarını sağlayacak kredi ve hibelerden oluşan maddi destek sağlanmasının ilk adımları atılacaktı. 1950’lerin ekonomi politikalarını şekillendirecek olan bu hibe ve yardım programları, Türkiye’nin temelde kendi kendine yetebilme ve kendi öz değerleriyle kalkınma sağlama ilkelerini tamamen erozyona uğratmıştır. Ülke içinde, toplumsal gerekliliklerin getirdiği değişim ve dönüşüm politikaları yerine, uluslararası kapitalist sistemin bir aktörü olarak dikte edilmeye başlanan öncelikle ekonomi ve ardından politik programlar, Türkiye’nin dünyaya eklenmesinin en önemli öncüllerini oluşturmaktaydı.

Gerek politik gerekse ekonomik açıdan, uluslararası konjonktürün gerektirdiği şekilde belirlenmeye başlanan politikaların ilklerinden biri olarak, Birleşmiş Milletler ’de demokrasi ile yönetilen bir ülke olmak çok büyük önem taşıyordu. Türkiye’de Tek Parti yönetimi, kimi zaman muhalefet partilerine izin

verilse ve bu denemeler başarısızlıkla sonuçlansa da yaklaşık olarak çeyrek yüzyıldır ülke yönetiminde tek başına egemen konumdaydı. İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında faşist Tek Parti yönetimlerinin tüm dünya için yaratabileceği tehlike Hitler Nazizmi ile deneyimlendikten sonra, artık dünyanın “Demokratikleştirilmesi” gerekmekteydi ve bu görevi Amerika’nın yanı sıra Birleşmiş Milletler gibi uluslar üstü kurumlarla yerine getirecekti. “Demokrasi yanlısı Batı’ya” eklemelenmeyi seçen ve komünist Rusya’ya sırtını dönen Türkiye artık, öncelikle kendi anti-demokratik yönetim yapısından sıyrılmalı ve Çok Partili hayata geçerek, yönetim erkini daha demokratik koşullarda iktidara bırakmalıydı.

Türkiye’nin dış dünyaya eklemelenmesi “politik olarak Rus tehdidinden korunma ve Amerika ve Rusya arasındaki kutuplaşmada bir “tampon bölge” oluşturma” şeklinde bir misyon üstlendiği şeklinde incelenmelidir. Türkiye Rus tehdidine karşı Amerikan yanlısı bir ülke olarak komünizmin yayılmasını engelleme gibi örtük bir görev de üstlenmekteydi. Bu politik konumlanışın yanında, ekonomik olarak da Amerikan tarafında yer almanın katkısı ülkenin ihtiyaç duyduğu kalkınma programlarının devamı açısından oldukça gerekli bulunmaktaydı. Yukarıda da belirtildiği gibi, Çok Partili hayata geçişin başlaması ve 1947 yılında Birleşmiş Milletler üyeliğine eş zamanlı olarak, Türkiye artık Amerikan kampının bir üyesi idi ve “Truman Doktrini” ve “Marshall Planı” ekonomik kalkınmanın yeni itici güçlerinin isimleriydi. Her iki kampın üyeleri de birlikte politika üretmeli ve birlikte savaş sonrasının yıkımlarını ortadan kaldırmalıydı. Bu yeni konumlanış, Marshall Planı’nın deklare edildiği konferansın afişinde yer alan önermeyle oldukça net olarak anlaşılabilir; *Hava nasıl olursa olsun, beraber hareket etmeliyiz (Whatever The Weather, We Must Move Together)*

4. BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN TOPLUMSAL DEĞİŞME TARİHİ

4.1. TÜRKİYE:1946–1980

Türkiye’nin Cumhuriyet sonrası geçirdiği iktisadi ve toplumsal dönüşümlerde en önemli dönüm noktalarından biri, 1946 yılında Çok Partili parlamenter döneme geçiş dönemi olmuştur. Bu dönemi bu noktaya kadar incelenen 1923–1946 arası dönemden ayıran özellikler, hem siyasi alanda yaşanan muhalefetin de iktidara dâhil olabilme şansı yani Çok Partili Hayat, iktisadi anlamda yaşanan ve bu bölümde derinlemesine incelenecek olan korumacı ve devletçi ekonomi politikalarından dış ticaret serbestisine geçiş ve dinin politize olması ve muhalefet unsuru olmaya başlamasıdır. (Boratav, 2006; Keyder, 2007).

Öncelikli olarak dönemi iktisadi politikadaki değişimlerin etkileyen iç ve dış etkenler ve bunların yarattığı etkiler çerçevesinde incelemek önemlidir. Bu gerekliliğin altında yatan amaç ise bu çalışmanın ana konusunu oluşturan ve Boratav’ın da benzer görüşlerle desteklediği; “1946–1953 dönemini dünya ekonomisiyle farklı bir eklemlenme denemesi” olarak kabul eden yaklaşımını açıklamak ve tarihsel gerçekliklerle desteklemektir.

1946 yılında İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte, hegemon güç olarak dünya ekonomisi üzerinde oynadığı rolü arttıran Amerikan Politikaları’na dâhil olmak, dönemin CHP iktidarının ortaya koyduğu bir seçim olmaya başlamıştır ve ardından bu seçim ekonomik alanda birçok değişimin kapısını açmıştır. Keyder’in ifadesi bu konuyu destekler niteliktedir.

“Dünya Sistemlerindeki yeni hâkim rolleri içerisinde Amerikan sermayesi ve ABD hükümeti, 1947 yılında Avrupa için bir kalkınma programı geliştirmişti ve Türkiye 1947 yılında bu kalkınma programına alınmıştı, bu şekilde “hür dünya”nın bir parçası olan Türkiye’ye askeri bağımlılık ve iktisadi liberalleşme karşılığında

hibe ve yardım yapılabilir” (Keyder, 2007: 149).

Yukarıda belirtilen alıntıda Keyder’in ifade ettiği gibi, Türkiye, Amerikan kanadında yer alarak bir dizi ekonomik programdan yararlanabilmenin ve kalkınma sağlamanın yolunu açmış olmaktadır. Bu da dünya ekonomisine eklenmenin ve bu eklenmenin getireceği değişim ve dönüşümlerin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Öncelikli dönüşüm ekonomi politikalarında başladı ve keskin politika değişimleri yaşandı. Boratav bu değişimleri şu şekilde özetlemektedir;

“Bu dönem; On altı yıldır kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının adım adım gevşetildiği; ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde arttırıldığı, dış açıkların kronikleşmeye başladığı; dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşme dönemi olmuştur. Bu dönemde, serbestleşmeye yönelen bir dış ticaret rejiminin sonucu olarak, iç pazara dayalı bir sanayileşme programı değil, dış pazarlara dönük ve tarıma madencilğe, altyapı yatırımlarına ve inşaat sektörüne öncelik veren bir kalkınma anlayışı gündemdedir” (Boratav, 2006: 194).

Yukarıda belirtilen ekonomik politikadaki değişiklikler, Amerikan hibe politikalarının ön koşulu olan ekonomik modelin uygulanmasını gerektiriyordu. Bu modelde, Türkiye korumacı ekonomi politikaları olmadan yaşamak zorundaydı, dünya pazarı içinde uzmanlaşmalıydı, bu gündem yatırımların verimsiz fabrikalara değil, tarıma ve tarıma dayalı sanayiye yapılması demektir. Amerikalı bir uzmanın hazırladığı bir raporda, devlet teşebbüslerinde tek tük rastlanan “20. Yüzyıl sanayi teknolojisinin” örnekleri ile “Hititler zamanından kalma” tarım teknikleri arasındaki uçurum ortaya konmaktaydı. Amerikalı uzmanlara göre, ortalama bireyin refahı sanayileşme çabalarından hiç etkilenmemişti ve tarım ve tarıma dayalı sanayiye öncelik veren bu modelin dengeyi yeniden kurabileceğine inanılıyordu” (Thornburg v.d, 1949 aktaran Keyder, 2007: 150).

Thornburg’ün belirttiği gibi, halk ve ticaret burjuvazi arasında kalkınmadan ve sanayiden pay elde edebilme arasında ciddi uçurumlar vardı. “Özellikle savaş yıllarında, karaborsacılık ve vurgunlarla para kazanan ve zenginleşmeye başlayan küçük ticaret sahipleri, devletin korumacı politikaları ve savaş koşullarından kar ederken, nüfusun %80’ini oluşturan köylüler ve küçük üreticiler kapitalist üretim ilişkilerinden yararlanamadığı gibi, devletin tarım ürünleri üzerindeki denetimine

tabii olmak zorundaydı” (Boratav, 2006, Keyder, 2007). Bu durum zaman içerisinde, halk yığınları arasında Atatürk’ün partisi CHP’ye karşı muhalefetin güçlenmesine yol açıp, özellikle burjuvazinin, dönemin ticari gerekliliklerine daha fazla eklenme çabaları içinde güçlü bir muhalefetini de beraberinde getiriyordu.

Artan muhalefet ve özellikle Amerikan tarafında yer almanın zorunluluğu olan “demokrasi”ye geçiş, 1946 yılında İsmet İnönü başkanlığındaki Cumhuriyet Halk Partisi’nin de gündemini oluşturmaya başlamıştır. Bu iç ve dış gelişmelere bağlı olarak Türkiye’de CHP dışında başka siyasî partilerin de kurulması gerektiği yolunda ilk ciddi açıklama, Birleşmiş Milletler Örgütü’nün kuruluşu için San Francisco’da bulunan Türk heyetinden gelmiştir. İsmet Paşa da II. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle ilgili olarak yaptığı konuşmada, “demokrasiye geçileceğini” açıklamıştır. Bu ılımlı havanın etkisiyle 18 Temmuz 1945’te “Millî Kalkınma Partisi” kurulmuştur. “7 Ocak 1946’da CHP’den ayrılmış olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü’nün önderliğinde “Demokrat Parti” ’nin kurulmasıyla artık demokrasiye geçiş çabaları, geri dönülmez bir seviyeye gelmiştir” (Ahmad, 2006: 125).

Ekonomik açıdan ele alınacak olunursa, bu dönemi daha önceki dönemlerden ayıran ciddi politika değişiklikleri gözlemlenmektedir. Boratav da bu dönemde yaşanan farklılaşmayı şu şekilde açıklamaktadır;

“1946 yılın iktisadi bakımdan da bir dönüm noktası niteliği kazandıran özellik, on altı yıldır kesintisiz olarak uygulanan kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının adım adım gevşetildiği; ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde arttırıldığı, dış açıkların kronikleşmeye başladığı; dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşmesi olmuştur. Bu dönemde serbestleşmeye yönelen bir dış ticaret rejiminin sonucu olarak, iç pazara dayalı bir sanayileşme programı değil, dış pazarlara dönük ve tarıma, madencilığe, altyapı yatırımlarına ve inşaat sektörüne öncelik veren bir kalkınma anlayışı gündemdedir. Liberal dış ticaret politikaları bu dönemin bitiminde çok uzun bir süre terk edilecektir. Ancak, kronik dış açıklar kanalıyla dışa bağımlı hale gelen ekonomik yapı, bu dönemin bir armağanı olarak, Türkiye ekonomisinin kalıcı bir özelliği olma niteliğini kazanacaktır. Bütün bunlar, 1946-1953 dönemini, “dünya ekonomisiyle farklı bir eklenme denemesi” olarak nitelendirmemizin gerekçeleridir” (Boratav, 2006: 95).

Bu yeni ve farklı eklemleme denemesinde, en önemli rol Amerikan yardımlarına dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle beraber, Amerikan hegemonyası zaferini ilan etmiştir. Bu zaferle beraber, Bretton Woods ile başlayan süreçte, Amerika’nın askeri ve politik zaferlerinin, iktisadi anlamda da egemenlik getirmesi, Amerika için en önemli hedefi oluşturmaktadır. Kazgan, Türkiye’nin de 1946’dan sonraki ekonomik ve politik yönelimlerini belirleyen bu durumu şu şekilde açıklamaktadır;

“ABD’nin yeni uluslararası sistemini kurarken kendi sermayesi için en elverişli ortamı yarattığı, kendi parasını dünyanın egemen ödeme aracı olarak sürdürmeyi sağladığı bir gerçektir. Kesin rekabet üstünlüğü yaşarken Batı dünyasını bütünleşmiş bir uluslararası sisteme bağlama hedefi, dış ticaretin serbestleştirilmesine dönük kurumları ve kurallar yaratmasının temel nedeniydi; az gelişmiş ülkeler ise, kendi egemenlik alanının büyümesini ve büyüyen yeni pazarları sağlıyordu” (Kazgan, 2005: 96).

Türkiye’nin ithalatını arttırmak ve Batı dünyası içerisinde daha fazla rekabet edebilir bir konuma gelebilmek için, dış ticarete ağırlık vermiştir, ancak Marshall yardımı gibi dış desteklerin yarattığı kalıcı olmayan çözümler, zamanla artan dış ticaret açıklarını ve borçlanmayı beraberinde getirmiştir. Bu durum aşağıdaki tabloda yer alan nicel verilerle de örneklenebilir;

Tablo 1. Yabancı Kaynak Girişi 1950–1960 (Milyon Dolar)

Resmi Kredi ve Bağışlar	
1. Proje Kredileri	71
2. Program Kredileri	1112
3. Uluslararası Kuruluşların (IMF, ECU,OECD) Kredileri	95
4. PL 480	137
Özel Yabancı Sermaye	
1. Yabancı Özel Yatırımlar	101
2. Özel Ticari Krediler	210
3. Özel Satıcı Kredileri	584
TOPLAM	895
GENEL TOPLAM	2311

Kaynak: M.Singer,1960: 392 . (aktaran Şahin, 2006: 126)

Bu tabloda yer alan veriler değerlendiren Şahin, 1950-1960 yılları arasında Türkiye'ye giren yabancı kaynakların toplam tutarı olan 2311 Milyon doların, 1416 Milyon dolarının resmi kredi ve bağış olduğunu ve bu tutarın da 728.2 Milyon dolarının Amerikan bağışı olduğunu vurgulamaktadır (Şahin, 2006: 124). Bu tutarlar arasındaki Amerikan payının yüksek olması Amerika'nın dönemin ekonomik alanda tek egemen güç olarak, kapitalist bir uluslararası sistem oluşturmak için verdiği hibe ve yardımları örneklemesi açısından önemlidir.

Bu verilerin yanında, sanayileşme ve dış ticaret politikaları, ülke içinde üretilen ürünleri belirlemeye başladığı gibi, ithalat ve ihracat kalemlerini de şekillendirmiştir. İthal edilen ürünlerde, tüketim malları azalma gösterirken, sanayileşme politikalarının bir sonucu olarak, yatırım malları, makine araç/gereçleri, yapı malzemeleri ve hammadde ithalatında artışlar gözlemlenmiştir. Aşağıda yer alan tablo bu değişiklikleri ortaya koymaktadır.

Tablo 2. 1950–1960 Yılları Arasında İthalatın Mal Grupları İtibariyle Birleşimi (%)

Mal Grupları	1950	1952	1954	1956	1958	1960
I-Yatırım Malları	46	50.5	53	58.2	43.3	52.1
A. Makine ve Araç/ Gereç	34.2	38.5	37.4	44.6	34.7	44.8
B. Yapı Malzemesi	11.8	11	15.6	13.6	08.6	07.3
II-Hammaddeler	33.4	22.7	27.4	30.7	44.5	38.3
III-Tüketim Malları	20.6	22.1	19.6	11.1	12.2	09.6
Toplam İthalat (Milyon dolar)	285.5	555.9	478.5	407.2	314.2	468.1

Kaynak: DİE, *Aylık İstatistik Bülteni*, Aralık 1961. (aktaran Şahin, 2006: 126)

Ekonomik olarak yaşanan değişime rağmen, Savaş yıllarında ihmal edilen kırsal kesimde yaşayan ve tarımla uğraşan halkla, yine savaştan olumsuz yönde etkilenen büyük ve küçük sermaye çevreleri için bir umut ışığı olan Demokrat Parti, aynı zamanda demokrasiye özlem duyanlar için de ideal bir siyasî platform olarak görülmekteydi. D.P.'nin kurulmasından kısa bir süre sonra 1946 Temmuz'unda ilk tek dereceli ve çok partili seçimler yapılmıştır. Açık oy-

gizli tasnif yöntemiyle yapılan bu seçimlerde D.P.’nin halktan gördüğü yoğun ilginin henüz sandığa yansımamış olduğu görülmüş ve CHP 390, DP ise 66 milletvekiliği kazanmıştır (Ahmad, 2006: 125).

1946 seçimlerinden sonra kan değişikliğine gitmek isteyen İnönü, Şükrü Saraçoğlu’nun yerine Recep Peker’i başbakanlığa getirmişse de D.P.’nin büyümesine engel olamamıştır. Bir süre sonra Recep Peker’in istifası üzerine 1947’de Hasan Saka yeni hükümeti kurmuştur. Bu arada D.P.’de huzurlu değildir. Bu partiden de Fevzi Çakmak’ın önderliğinde ılımlı bir grup ayrılarak, 1948’de “Millet Partisi”ni kurmuştur. “CHP Cephesinde Hasan Saka’nın da istifasıyla, İnönü’nün son başbakanı olan Şemsettin Günaltay yeni hükümeti kurmuştur. 1950’de yapılan genel seçimlerde, seçim sisteminde değişikliğe gidilerek, çoğunluk sistemine dayanan ancak gizli oy-açık tasnif usulüne göre seçim gerçekleşmiştir. Bu seçimlerde büyük bir üstünlük sağlayan D.P. %53,3 oy oranıyla, 408 milletvekili çıkarmıştır. Böylece CHP iktidarı D.P.’ye devretmiştir” (Ahmad, 2006: 127).

4.2. 1950–1960 ARASI İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ

Demokrat Parti’nin 1950 yılında iktidara gelmesinin altında yatan ana neden sadece ekonomik temelli olarak burjuva ve halk baskısından ibaret değildi. CHP’ye karşı yükselen muhalefetin en önemli nedenlerinden biri de din ve muhafazakar olarak tanımlanabilecek toplumsal yapı olarak ele alınmalıdır. Keyder de bu görüşe katılarak, Demokrat Parti iktidarının zaferini “halk” üzerinde oluşturulmuş olan ve Batılılaşma projesine bağlı olarak, merkezden yayılan ve dine dayalı olmayan “modern” davranış biçimlerini benimsetme çabalarının, kaçınılmaz olarak kitleler üzerinde “din” temelli bir direniş noktasının yarattığını belirtmektedir (Keyder, 2007: 151). Burada vurgulanması gereken en önemli nokta, CHP’nin “Cumhuriyet Devrimlerin Bekçisi” olarak üstlendiği misyonla beraber, toplumun her kesiminde “Devlet eşittir CHP” ve “Cumhuriyet eşittir CHP” algılamasının oluşmasının kaçınılmaz olduğudur. Cumhuriyetin temel ilkelerinin en değişmez ve güçlü savunucusu olarak CHP, Cumhuriyetle beraber yerleştirilmeye çalışılan ve laiklik üzerinde şekillenen ve dinin bireysel hayata bırakılmasına ve devlet işlerinden ayrışmasına vurgu yapan “modernleşme” projesine yönelik tüm tepki ve muhalefeti de üstünde toplamaktaydı. Bu sebeple, halkın en temel birleşme ve mobilize edilebilme noktası olan “din”, CHP’ye karşı muhalefet yapmanın bir aracı olmuş ve bu aracı kullanan Demokrat Parti

de “popülist” bir söylemle din temelli muhalefetin birleştiriciliğinin faydalarını 1950 seçimlerinde aldığı yüksek oyla ortaya koymuştur (Ahmad, 2007; Boratav, 2006; Keyder, 2007).

Demokrat Parti’nin programında yer alan öğeler, kuruluş yıllarında CHP’nin tek-parti iktidarı olarak yarattığı düşünülen anti-demokratik yönetime bir karşı duruşu içermektedir. Bu karşı duruşu Kongar şu şekilde özetlemektedir;

“Demokrat Parti’nin programı gerek ekonomik görüş gerekse kişisel hak ve özgürlükler bakımından Halk Partisi’nin programından daha liberaldir. Aslında bu program tek parti yönetimine karşı bir tepki niteliği taşıyordu. Öte yandan cumhuriyetçilik, ulusçuluk, laiklik, devrimcilik, halkçılık ve devletçilik, Cumhuriyet’in altı temel ilkesi olarak parti programında kapsanmıştı. Demokrat Parti’nin kurucuları, eski Halk Partililer olduğuna göre, Atatürkçülük ilkelerinin parti programında yer alması doğal bir sonuçtu. Her ne kadar Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi’ne bir tepki olarak kurulmuşsa da Atatürk ilkelerinin programda yer alması, önderlerinin Atatürkçülüğe olan bağlılıklarının bir göstergesi olarak kullanılıyordu” (Kongar, 2000: 146).

Demokrat Parti’nin 1950’de iktidara gelmesi, Keyder’e göre; Türkiye tarihinde esaslı bir dönüm noktasıdır, çünkü halk ilk defa seçmen olarak kendi siyasal tercihini dile getirmiş ve yüzyılların devletçi geleneğine karşı oy kullanmıştır. Seçmen tarafından devleti baba olarak gören zihniyet, merkezden kontrol, yukarıdan aşağıya iletilen reformculuk reddedilirken, pazarın (ve kapitalizmin) önündeki engeller kaldırılmasını istenmiştir. “Kırsal kesimde yaşayan köylü üreticiler her ne kadar kapitalizmin getirilerinden bilinçli bir beklenti içinde değilse de, burjuvazinin bilinçli bir şekilde devletçi sistemin yaymaya çalıştığı hantal teşebbüslerin sona ereceğinin farkındaydı ve onun yerine burjuvazinin siyasi ve ideolojik hâkimiyetinin geçeceğini biliyordu” (Keyder, 2007: 155).

Demokrat Parti iktidarıyla beraber, Amerikan ekonomik yardımı ve hibeleri de kullanılmaya ve etkilerini göstermeye başlamıştır. Özellikle Türkiye’nin Amerika tarafından formüle edilen dış ticarete tarım alanında uzmanlaşmasının gerekleri 1950’lerin ilk yıllarıyla uygulanmaya başlamış ve tarıma dayalı büyüme ciddi bir ivme kazanmıştır. Yaşanan ekonomik büyüme, birçok alandaki göstergelerde olumlu sıçramalar yaratmıştır. Boratav’ın ortaya koyduğu ekonomik büyüme değerleri bu dönemin ekonomik büyüme modelini ve

etkilerini ortaya koymaktadır;

“...1946–1953 yıllarının esas olarak tarımsal gelişme yılları olduğu söylenebilir. Dönem boyunca tarımsal büyüme hızı %13,2’yi bulmuş ve %9,2’lik bir sınaî büyüme hızını belirgin bir biçimde aşmıştır. Tarım kesiminin milli hâsıla içindeki payı 1946–1947 ortalaması olarak %42 iken, 1952-1953’te bu oran %45,2’ye çıkmıştır. Aynı yıllar için sanayi sektörünün payı ise %15,2’den %13,5’e düşmüştür. Bu gelişme biçimi dünya ekonomisi ile hammaddeci ihtisaslaşmaya dayanan bütünleşme eğiliminin bir yansımasıdır” (Boratav, 2006: 101).

“Demokrat Parti iktidarıyla yaşanan bu ilk ekonomik değişim dönemleri, dışa bağımlılığın artmaya başladığını ve 1946 yılına kadar süregelen dış ticaret fazlası dönemin artık geride kaldığını da göstermekteydi” (Keyder, 2007: 165). Dış ticaret açıklarındaki artışın, artan ithalat ve bunun gerisinde kalan ihracatın önemi, artık Türk ekonomisinin, dış ticaret açıklarını Amerikan yardımları ve dış kredilerle kapatmaya başlaması ve bu bağımlılığın ekonomi politikalarında karar alma mekanizmalarının ulus- devletin denetiminden çıkarak, bu dönemden sonra da Türk ekonomisi için belirleyici olacak dış destekli ekonomi politikalarının ve Uluslarüstü kurumların denetimine geçmesinin başlamasıydı. “Bu doğrultuda Türkiye IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İş birliği örgütüne 1947’de, NATO’ya 1952’de üye olmuştur ve artan bu Amerikan- Türk yakınlaşması Türkiye’nin 1950 yılında Kore Savaşı’na Batı’nın yanında katılmasıyla iyice belirginleşecektir” (Boratav, 2006: 100).

Bu denetimin ilk göstergeleri de yukarıda yer alan Boratav’dan yapılan alıntıda gösterildiği üzere, tarıma verilen desteğin aslında Amerikan destekli ekonomi politikalarının uygulanması ve tarımda yaşanan büyümedir. Tarımda yaşanan büyümeyi yaratan en önemli durum, ihracatta en önemli alımların traktör ve yol yapım makinelerinde kullanılmış olmasıdır. 1948 ile 1953 arasında binek arabalarının sayısı 8.000’den 28.000’e, ticari taşıtların sayısı ise 14.000’den 34.000’e çıkmıştır (United Nations, Statistical Year Book, 1960:337 aktaran Keyder, 2007: 165). Amerikan desteği ile tarımda makineleşmede artan traktör sayısına bağlı olarak, tarımda ekilen arazilerin kapasitesindeki artış da belirtilmesi gereken önemli bir unsurdur.

Tablo 3. Tarımda Traktör Sayısında ve Ekilen Alanda Değişmeler

Yıllar	Traktör Sayısı	Ekilen Arazi	Ekilen Arazinin Toplam Araziye Oranı (%)
1948	1756	13848	17.8
1950	16858	14542	18.7
1955	40282	20998	27
1960	42136	23264	29

*Kaynak: DİE, Türkiye'nin Toplumsal ve Ekonomik Gelişmesinin 50 Yılı.
(aktaran Şahin, 2006: 117)*

1954 yılına kadar yaşanan ekonomideki bu iyimser hava, yukarıda da belirtildiği gibi, daha çok dış yardımlarla oluşturulmuştur. Sanayideki büyüme, tarımsal büyümenin gerisinde kalmıştır ve bu nedenle de ihracatta yaşanan artış tarımsal üretimdeki artışa dayalıdır. Bu da ihracat ve ithalat arasındaki açıktaki yukarıda da belirtildiği gibi, artışlara sebep olmuştur. Ancak Menderes hükümeti popülist bir kaygıyla, arkasına aldığı halk desteğini de yitirmemek adına dış ticaret açıklarını ve bunların yarattığı dış borçlanmayı, halka yansıtılmak için pragmatik çözümler üretmiştir. “Artan dış borçları kapatabilmek adına Demokrat Parti hükümeti, enflasyonist politikalar izlemiş ve sürekli Merkez Bankası’na para bastırarak bu açığı kapatmaya çalışmış ve artan enflasyonun önüne geçilememiştir” (Keyder, 2007: 170). Artan enflasyon sonrasında, 1946–1953 arası yaşanan büyüme ve savaş sonrası yeniden yapılanma dönemi sona ermiş ve yeni dinamiklerle, yeni bir dönem başlamıştır.

1954 yılıyla başlayan dönemi Boratav’ın ifadesiyle, savaş sonunun genişleme konjonktürünün ve liberal dış ticaret politikalarının son bulduğu; ekonominin görece bir durgunluk içinde dalgalanmalara tabi olduğu; ihraç mallarına yönelik talepteki düşme ve dış kaynakların belirli bir düzeyi aşmaması yüzünden doğan dış tıkanmaya tepki olarak ithalat sınırlamalarına gidildiği bir dönem olarak nitelendirmek mümkündür (Boratav, 2006: 107). Bu dönemde, önceki liberal dış ticaret rejiminden vazgeçildi ve devletçi kontrol tedbirlerinden bazıları yeniden benimsenmiştir (Krueger, 1974, aktaran Keyder, 2007: 167). 1946- 1954 arası döneme karşıt olarak, tarımsal büyüme, sanayideki büyümenin gerisinde kalmıştır. Yıllık sanayi büyüme hızı %4,3 iken, tarımsal büyüme hızı %1,8’de

kalmıştır (Boratav, 2006: 113).

Bu değişimler ve ekonomideki dönemsel dalgalanmalar sonucunda, dışa bağımlılık artmıştır. Hükümet için ekonomi politikaları, seçmen tabanını kaybetmemek adına konjonktüre uygun olarak dış desteklerle sürdürülmektedir. Ancak, Demokrat Parti hükümetinin ekonomi alanındaki esnek tutumu, muhalefete karşı siyasi politika oluşturulması konusunda, ekonomik pragmatizmden oldukça farklı bir seyir izlemektedir.

Demokrat Parti hükümetinin artan muhalefete karşı demokratik olmayan kısıtlamalara ve baskılara başvurduğu iddiaları ve bunun sonucunda da ülke içinde Demokrat Parti- Cumhuriyet Halk Partisi yandaşları arasında artan kutuplaşma, 1960 yılına doğru ciddi boyutlara ulaşmıştır. Ahmad’ın aktardığına göre, “Cumhuriyet Halk Partisi yanlısı basın ve yayın organlarına kısıtlamalar getirilmesi, Cumhuriyet Halk Partisi yayın organı olarak bilinen “Ulus” gazetesine el konulması, parti lideri ve eski Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye parlamentoya giriş yasağı ve birçok siyasi yasak getirilmesi, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek’in tutuklanması, İnönü’nün Kayseri’de yolunun kesilmesi, başka bir siyasi gezisinde Uşak Valisi tarafından şehre girişinin engellenmek istenmesi gibi baskıcı tutumlar Üniversite aydınları, ordu ve Cumhuriyet Halk Partisi’ni destekleyenler başta olmak üzere birçok kesimden tepki almaya başlamıştı” (Ahmad, 2006: 141).

Toplumsal alanda da mecliste yaşanan iktidar-muhalefet çatışması ve gerilim etkilerini göstermeye başlamıştır. Cem Eroğul bu kutuplaşma ve çatışma ortamını şu şekilde özetlemektedir;

“...Ayrıca, meclisteki kavgalar ülkeyi karşıt kamplara bölmüş, DP’li ve CHP’li partizanlar arasındaki düşmanlık şiddetlenmişti. Köylerde parti politikası yaygınlaşınca her türlü çatışma seçim mücadelesi lügatçesiyle tanımlanır olmuş, eski düşmanlıklar yeni renklere bürünmüştü. Kahveler ayrılmış ve siyaset, oy verme davranışının daha maddi temellerinin geçici bir süre askıya alınmasına yol açan bir özerklik kazanmıştı” (Eroğul, 1970, aktaran Keyder, 2007: 177).

4.3. 27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİ VE 1980'LERE KADAR TÜRKİYE

27 Mayıs günü gerçekleştirilen askeri darbe ile Demokrat Parti iktidardan uzaklaştırılmış ve emir- komuta zincirinin dışına çıkılarak en rütbelisi albay olan subaylar tarafından planlanmış ve hareketin başına Orgeneral Cemal Gürsel getirilerek, “Milli Birlik Komitesi” adıyla kurulan askeri yönetim idareyi devralmıştır (Erdoğan, 2003: 89). İktidar partisi yöneticileri tutuklanmış ve Milli Birlik Komitesi adına yapılan açıklamalarda darbenin meşruiyet mekanizmaları sıklıkla kamuoyuyla paylaşılmıştır. Bu noktada, kendileri politikacı ya da iktisatçı olmayan bir askerler komitesinin, teknik düzenlemeleri yapmaları için özellikle akademisyenlerden kurulu bir komite ile Anayasa hazırlıklarına başlaması dikkat çekicidir. Yönetimi devralmalarından itibaren Milli Birlik Komitesi amaçlarını “adil ve hür” seçimler yapıldıktan sonra kışlarına dönmek ve iktidarı yeniden politikacılara bırakmak olarak halka duyurmuşlardır. Ayrıca, akademisyenlerin de desteğini alarak ve komitenin arkasında yer alan entelektüellerin de sivil hayata dönüş için ordunun kararlılığını vurgulayarak, halk nezdinde darbenin meşruiyet mekanizmasını sağlanmaya çalışılmıştır.

Anayasayı hazırlamakla görevlendirilen akademisyenler, ordu tarafından darbeye zemin hazırladığı iddia edilen parlamenter yapının değiştirilerek, bir daha benzer süreçlerin yaşanmaması için anayasal ve kurumsal tedbirler aldıklarını ortaya koymuşlardır. Bu kapsamda hazırlanan yeni anayasa olan 1961 Anayasası’nda iki meclisli parlamento oluşturulmuştur. Yeni düzenlemeye göre, “Millet Meclisi dört yılda bir nispi temsil esasına göre seçilecekti, 450 milletvekilinden oluşacaktı. Üst Meclis “Senato” ise, üçte biri iki yılda bir yenilenen ve altı aylık dönemler için salt çoğunluk esasına göre seçilen 150 senatörden oluşacaktı. Milli Birlik Komitesi’nin üyeleri yaşam boyu senatör olarak atanacaktı” (Ahmad, 2006: 151).

1961 Anayasası’nın getirdiği en önemli düzenlemelerden biri de Anayasa Mahkemesi’nin oluşturulmasıydı. Yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyecek olan bu üst kurum, daha özgürlükçü bir anayasanın uygulanmasını sağlamayı amaçlamaktaydı. Ahmad’ın da belirttiği gibi,

“Yeni anayasada belirtilen düşünce, ifade, üye olma, basın özgürlükleri de en az yeni kurumlar kadar önemliydi. Devlet; ekonomik gelişmeyi, sosyal adaleti yaratacak, bireylerin mal sahibi olup, miras bırakabilmesini sağlayacak, çalışma ve yatırım

özgürlüklerini mümkün kılacak yaptırımlar aracılığıyla “sosyal ve ekonomik haklar” sözü veren bir “sosyal devlete” dönüşmüştü.” (Ahmad, 2006: 152).

Ekonomi alanında Milli Birlik Komitesi’nin temel hedefi, Demokrat Parti’nin geliştirdiği gelişme yerine ekonomik büyüme modelinin terk edilmesiydi. “Bu amaçla, Devlet Planlama Teşkilatı 1960 yılında kurularak hem büyüme hem de gelişme sağlayacak bir program oluşturulması hedeflendi ve Beş Yıllık Kalkınma Planları oluşturuldu” (Ahmad, 2006: 154). Amaç, 1950’lerin tarıma dayalı ekonomisinin yerine sanayiye dayalı büyümeyi sağlamaktı. Sanayinin geliştirilmesi için uygulamaya konan planlarla Türkiye, ekonomide yeni bir yapılanmaya doğru gitmekteydi.

Uygulamaya konulan Beş Yıllık Kalkınma Planı sonucunda, Ahmad’ın belirttiği gibi;

“...Türkiye daha önceden ithal etmekte olduğu malların üretimine dayalı hızlı bir sanayileşme yoluna girdi. Otomobil, buzdolabı, radyo vb. gibi mallar genelde Ford veya Philips gibi yabancı firmalarla iş birliği içerisinde üretiliyordu; Türk sermayedarları, dünya pazarlarında rekabet edebilecek yeni, orijinal mallar yaratma riskini alabilecek girişimciler değildi. Onların derdi çabuk kar etmektir, bu nedenle Kamu İktisadi Teşekkülleri’nin (KİT) yeniden yapılanarak yetkin rakipler olmalarına izin vermediler. Devletin karma ekonomilerde olduğu gibi özel sektörü sübvanses etmesini istiyorlardı. Toprak reformu yapılmamıştı, çiftlik gelirlerinin vergilendirilmesi yoktu, verimliliği arttıracak önlemler de söz konusu değildi. Ancak, her iki sektörde de reformlar yapılmasına karşın, KİT’lerin yüzde 7’lik büyümesi ekonomiyi büyüttü. Dünya ekonomisi tıpkı 1950’lerde olduğu gibi buna elverişliydi.” (Ahmad, 2006: 154).

Burada belirtilen ekonomik yapı ve ekonominin temel dinamikleri, kentsel alanda yaşanan sanayideki büyüme ilk zamanlarda montaj sanayindeki büyüme olarak değerlendirilebilir. Bu sanayi türünün gelişmesine Boratav oldukça geçerli bir çözümlenme getirmektedir ve bu iç pazara dönük ve ithal ikameci dönemi, gelişmiş toplumlardan yayılan tüketim normları, televizyon, buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrikli süpürge, otomobil ve modern mutfak ve ev eşyalarından ve iktisat yazınında “dayanıklı tüketim malları” ya da (daha önce anılan “üç

beyazlardan farklı olarak) “beyazlar” diye adlandırılan mallara karşı etkili bir talep doğduğunu belirtmektedir (Boratav, 2006: 119). Artan tüketim malları talebi doğrultusunda ülke içinde bu malları üretebilecek sanayi henüz yerleşmemiş olduğundan, yabancı ortaklıklarla üretimlerini gerçekleştirilmiş ve ülke içi tüketimi karşılamak esas amaç haline gelmiştir. Gerek kalite gerekse teknolojik anlamda bu ürünler, dış piyasalarda üretilen muadillerinden geri kalmış ve dış ticaret alanında bu ürünler üzerinde bir rekabet söz konusu olamamıştır.

Bu dönemin ekonomik kalkınma ve planlama modelinin en önemli etkilerinden biri, tüketim malları talebinde sağlanan artışın, dönem içinde gözlemlenen reel ücret artışlarındaki iyileştirmelerle, sadece burjuvazi içinde değil, orta ve alt sınıflar için de gözlemlenebilir olmasıdır. 1960’ların ortalarında yaşanan bu talep patlaması, toplumun farklı sınıflarında farklı mallara yönelik tüketim taleplerinin yayılmasını sağlamıştır. Boratav bu yaygınlığı 1970’lerde gecekondu semtlerinde çatıları kaplayan televizyon antenleri ile gelişmenin bir kanıtı olarak ortaya koymakta ve ayrıca aynı gözlemi, işçi ve köylü ailelerinde giderek yaygınlaşan transistorlu radyo, teyp, buzdolabı ve hatta otomobil kullanımı üzerinde de yapmakta ve bu düşüncüyü desteklemektedir (Boratav, 2006: 120).

1962’de başlayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile yukarıda sözü edilen değişimleri yaşayan Türk ekonomisi ve toplumsal sınıfları, aslında ilerleyen yıllarda artan dışa bağımlılığın getireceği büyük krizlerden, dönem içinde uzak tutulmuştur. Bu dönemde olumlu yanları gözlemlenen İthal İkameci Politikalar sonucunda, gözlemlenebilir iyileşmeler kaydedilmiştir, ancak dayanıklı tüketim malları sektörü başta olmak üzere yaşanan tüketim taleplerindeki artış kaçınılmaz olarak ithalata bağımlılığı arttırmıştır. İhracat bakımından ise, bir türlü hedeflenen değişim sağlanamamış ve tarım ürünlerinin ihracattaki egemenliği, sanayi mallarıyla değiştirilememiştir. Teknolojik ve sermaye birikimi açısından henüz ihracatçı bir ülke olma konumuna gelinememiştir. Artan dışa bağımlılık ise, Türkiye’nin tüm dünyada yaşanan ekonomik değişmelerden etkilenmesini kaçınılmaz kılmıştır.

Boratav’ın belirttiği gibi, 1962–1976 yılları arasında, aşırı ithal bağımlılığı ve ihracattaki görece durgunluğa rağmen, düzgün ve yüksek bir büyüme temposunun sürdürülebilmesinin temel nedeni, ekonomiye dış kaynak enjekte edilmesi olmuştur (Boratav, 2006: 122). Burada belirtilmesi gereken bir diğer önemli nokta da 1960’lardan itibaren artan ve özellikle Almanya’da yoğunlaşan Türk işçi göçünün yarattığı döviz gelirlerindeki artıştır. Bu dış kaynağın niceliksel

değerlerini Boratav şu şekilde ifade eder; “1965- 1969 yılları arasında 100 milyon dolar civarında oynayan işçi dövizleri, 1970’li yıllarda hızla artarak 1 milyar dolar eşğini aşmış ve dış ticaret açığının kapatılmasında en önemli kalem haline gelmiştir” (Boratav, 2006: 122).

Tüm bu dinamikler etrafında artan dışa bağımlılık, özellikle 1970’lerde artan dış kredi destekleriyle kapatılma yoluna gidilmesine sebep olmuştur. Bu durum da Dünya Sistemleri içindeki tüm dışsal faktörlerin Türkiye üzerinde etkilerinin görülmesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu yüksek etkileşim düzeyi, 1970’lerin sonlarına doğru tüm dünyayı derinden etkileyecek olan Petrol Krizi öncesinde, Türkiye’de etkisi iyice artan dış kaynakların ve Uluslar-Üstü kuruluşların kredilerinin gerekli koşullarının sağlanabilmesi için verilen politik ve ekonomik tavizlerin artmaya başlamasına sebep olarak gösterilebilir.

Türkiye’nin uluslararası pazarda rekabet içine girebilecek sanayi mallarının olmaması ve artan ithalat bağımlılığı sonucunda, Türkiye’de İthal İkameci Sistem bu dönemde en belirgin ekonomi politikalarından birini oluşturmaktadır. Keyder’in tanımlamasına dayanarak İthal İkameci Sistemi; daha önce ithal edilen malları yerli sanayinin gümrük duvarları arkasında korunması olarak tanımlamak mümkündür (Keyder, 2007: 186). Keyder’e göre bu modelde, amaçlanan Türk ekonomisinin kapılarını tamamen dış dünyaya kapatmak değildir. “Türk ekonomisinde Cumhuriyet’in kuruluşundan beri desteklenen, yabancı sermayenin ülkeye girişi İthal İkameci politikaları “milli ekonomi” politikalarından ayırır ve mevcut bütün girişim imkânlarını milli burjuvaziye ayırmaktan çok, ülkede bir sanayi sektörü oluşturmak amacıyla sanayi faaliyetlerine himaye sağlamak anlamına gelir” (Keyder, 2007: 186). Türkiye’nin artan dışa bağımlılık gerçekliği ile yan yana geldiğinde bu durum bir bakıma çelişki gibi görünebilmektedir. Ancak, Türkiye merkez bir sanayi ülkesi olamamasından kaynaklı olarak uyguladığı İthal İkameci modelle, yine de küresel iktisadi eklemlenmenin dışında kalamamıştır. Bu durumu Keyder şu şekilde özetlemektedir;

“İthal İkameci Sanayi politikası başladıktan sonra, sanayi üretiminin potansiyel hacmi, sanayi, sektörüne girdi olan ithalatın hacmine bağlı hale gelir. Veya bir başka deyişle, dışarıdan alınan ara mal ve diğer girdilere gereksinim olduğu için, ithalat talebi gitgide yeni sanayinin üretim hacmine bağlı hale gelecektir. Demek ki, uygulamada İthal İkameci Sanayi yabancı sermayeye açıklık bakımından ve de ticaret hacmi üzerindeki etkisi yoluyla, dünyayla iktisadi bütünleşmeyi önlemez ve azaltmaz” (Keyder, 2007: 187).

Bu alıntıda da belirtildiği üzere, Türkiye’de her ne kadar planlı, İthal İkameci ve korumacı ekonomi politikaları uygulansa da, yönetim askeri komitenin eline geçmiş olsa da, ülke mevcut çevre ülke koşulları; sanayinin tam olarak kapitalist bir düzeyde gelişmemesi, ithalatçı ve bağımlı bir ekonomi ve tarımsal yapının 1960’ların sonuna kadar hala devam eden hegemonyası sonucunda hala dünya ekonomisinde eklemleme ve mevcut Uluslar üstü kurumların kredi desteklerinden yararlanabilme gibi karakteristik özelliklerini taşımaya devam etmektedir ve bu gerçeklik yıllar boyunca da değişmeyecektir.

Dışa bağımlılık konusunda Boratav da ekonomiye Uluslar üstü kurumların etkilerini şu şekilde özetlemektedir;

“Kronik dış açılara dayanan gelişme süreci 1961 yılında OECD bünyesinde kurulan Türkiye’ye yardım konsorsiyumuyla dış denetim altında tutulmuştur. 1968’den itibaren dış çevreler IMF aracılığıyla devalüasyon ve dış ticaret rejiminin liberalleşmesi yönünde etkiye başlamışlardır. 10 Ağustos 1970’te 1 dolar resmen 9 TL’den 15 TL’ye çıkartılarak; ithal teminatları ve damga resimleri düşürülerek ve liberasyon listeleri genişletilerek dış telkinler doğrultusunda bir operasyon yapıldı. Ancak, 10 Ağustos kararlarının, geleneksel IMF modeli doğrultusundaki eksikliklerinin giderilmesi yedi ay sonra, yani 12 Mart 1971 sonrasında oluşan yarı- askeri rejimin grevleri ve toplu sözleşmeleri askıya alması ve ücretleri dondurması sonucunda gerçekleşmiştir” (Boratav, 2006: 128).

Belirtilen dışa bağımlılığın artışı döneminde, Türkiye’de mevcut politik durum ekonominin belirleyiciliği kadar önem taşımaktadır. Askeri darbenin ardından, daha liberal bir anayasa olan 1961 Anayasası uygulanmaya konulmuştur ve 1965 yılında Demokrat Parti tabanının oyları yeni kurulan Adalet Partisi çatısı altında toplanmaya başlamıştır. “1965 seçimlerinde aldığı %53 oy oranı ile Adalet Partisi tek başına iktidara gelebilmiş ve Cumhuriyet Halk Partisi büyük bir oy kaybı yaşamıştır” (Ahmad, 2006: 158). Bu dönemde siyasi yaşam daha önceki dönemlerden büyük ölçüde ayrılmaktadır. Bu ayrışmanın sebebi de 1961 Anayasası’nın ideolojik tartışma için yarattığı özgürlükçü ortam olarak ele alınabilir. Bu görüşü savunan Ahmad da benzer şekilde dönemin siyasi koşullarını açıklamaktadır,

“İlk kez olarak ülkenin genel siyasetine, özellikle dış politika konusunda meydan okuyan bir sol ortaya çıkmıştı. Ülke artık

kendini tecrit edilmiş olarak görmüyor ve insanlar, özellikle öğrenciler, küçük kasabalarda bile bulunabilen yeni solcu Marksist literatürü takip edebiliyor, dünyada neler olup bittiğinden haberdar olabiliyordu. Bu eğilimlerden rahatsız olan muhafazakâr güçler sola karşı örgütlenmeye başladılar” (Ahmad, 2006: 158).

Özellikle sol düşünce üzerindeki baskıların 1961 Anayasası ile göreceli olarak hafiflemesinin ardından solun dernekleşme, yayın çıkarma gibi faaliyetleri daha kolay yürütülebilir hale gelmiştir. “Bu noktadan hareketle, 12 sendikacı tarafından kurulan Türkiye İşçi Partisi 1962 yılında güç kazanmaya başlamıştır ve “sosyalizmi hedefleyen bir parti” olarak parlamentoda İşçi sınıfının temsiliyetini kısıtlı olsa da sağlamış ve 1965 seçimlerinde %3 oy alarak, TBMM’de 15 üye ile temsil edilmiştir ve böylece Cumhuriyet tarihinde ilk kez TBMM’de sosyalist bir parti ve milletvekilleri yer almış olmaktadır” (Çavdar, 2000: 191). Belirtildiği gibi, 1960 sonrasında, siyasal, ekonomik ve toplumsal sorunların ülke içinde tartışılabilir olması ve aydınlar arasında artmaya başlayan sol görüş ve bunun aynı zamanda kendi karşıt muhafazakâr grubunu da yaratması sonucunda, Cumhuriyet Halk Partisi’nin ve sol kesimin oyları Türkiye İşçi Partisi ve diğer marjinal sol partilere kaymaya başlamış, buna önlem olarak da Cumhuriyet Halk Partisi kendini yeniden tanımlama ihtiyacı duymuştur. “1965 seçimleri öncesinde bizzat İnönü, devletçi bir parti olduğundan hareketle Cumhuriyet Halk Partisi’nin yerinin “ortanın solu” olduğunu ilan etmiştir, ancak bu yaklaşım Demirel’in Adalet Partisi tarafından “ortanın solu, Moskova’nın yolu” sloganıyla erozyona uğratarak, Cumhuriyet Halk Partisi’ne 1965 yılı seçimlerinde hayal kırıklığı ve ciddi oy kaybı yaratmıştır” (Çavdar, 2000: 165).

Sol görüşü temsil eden TİP, CHP, Türk-İş ve Devrimci İşçi Sendikaları gibi örgütlenmelerin karşısında yer alan ve zaman içinde artacak olan kutuplaşmanın diğer tarafı da, sağ görüşün etrafında örgütlendiği kimi zaman milliyetçi muhafazakâr çizgide yer alan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) olarak ortaya çıkmıştır. “Eski Milli Birlik Komitesi üyesi ve bu görevinden ayrıldıktan sonra CKMP Genel Başkanı olan Alparslan Türkeş’in “dokuz ışık” adı verilen ve “ülkücülük” diye özetlenen yaklaşımına uygun olarak, 1969 yılında bu parti Milliyetçi Hareket Partisi adını almıştır ve sağ yelpazenin en ucunda yer tutan, militan özellikleri ağır basan bir parti kimliğine bürünmüştür” (Ahmad, 2006: 162).

Gerek sağ gerekse sol görüş için sağlanan örgütlenme, basın-yayın, toplantı, gösteri hakları, bu özgürlük ortamını zaman içinde toplumun bütün kesimlerine

yayılmaya başlayacak olan İşçi ve Öğrenci hareketlerine dönüştürmüştür. Bu ortam içerisinde iki dinamik güç siyasi yaşamda belirleyici olmuştur. “27 Mayıs öncesi Demokrat Parti iktidarının baskıcı yönetimine karşı mücadele ve protestolarıyla deneyim kazanan üniversite öğrencileri ve diğer yanda da sendikal haklarını elde etmek ve ardından korumak amacıyla örgütlenen ve bir baskı grubu oluşturan işçiler...”(Çavdar, 2000: 167).

Özel sektörde çalışan işçilerin çoğunlukla İşçilerin Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), kamu sektöründe çalışanların ise Türk-İş aracılığıyla parlamento dışında yarattıkları ciddi muhalefet sonucunda, karşıt görüşte olan muhafazakâr kesim de “ülkücü” örgütlenmelerle ortaya çıkınca, yaşanan ortam çatışma ve kaosla tanımlanır olmuştur. “Öte yandan, ülkede giderek yaygınlık kazanan işçi ve gençlik hareketlerini kendileri açısından tehlikeli bulan sanayici ve tüccar çevreleri ise, bu gelişmeleri engelleyecek ve krize girmiş olan ekonomiyi baskıcı yöntemlerle yeniden rayına oturtabilecek bir iktidar özlemindeydi” (Çavdar, 2000: 203).

Ekonomide yaşanan krizin temel sebepleri arasında, hızlı ekonomik büyüme yaratmak için arttırılmaya çalışılan iç talebin yarattığı dış ticaret açıkları, ithal ikame politikalarıyla korunan iç pazarda yaşanan kıtlık ve karaborsacılık olarak belirtilebilir. Boratav bu dönemi şu şekilde özetlemektedir;

“1954 öncesinde ithalatın %20- %25’ini oluşturan tüketim mallarının ithalattan payı %10’un altına düşmüştür. Bu gerileme bir yandan mal yoklukları, kuyruklar ve karaborsaya; bir yandan da ithalatı tüketim mallarında ikame eden bir sanayileşme sürecine yol açmıştır. “Devlet işletmelerinin özel sektöre devri” sloganıyla iktidara gelmiş olan Demokrat Parti bu dönemde kamu yatırımlarını genişletmek zorunda kalmıştır. Enerji, kömür, çimento, şeker gibi üretim kollarında, kamu kesiminin sürüklediği önemli gelişmeler olmuş; kamu yatırımlarının milli hasıla içindeki payı belirgin biçimde artmıştır. Ancak, bu dönemde özel sanayi üretimde de önemli bir genişleme gerçekleşmiştir. Hatta tarım dışı faaliyetleri bir bütün olarak ele alırsak bu kesimlerde özel işyerlerinde çalışan işçilerin artış hızı, kamu sektöründe çalışan işçilerin artış hızından fazla olmuştur. Bu yıllar, aynı zamanda düzensiz kentleşme ve gecekondulaşma yıllarıdır. Kentli nüfus içinde, ücretli- maaşlı grupların payı bu dönemde gerilemiştir” (Boratav, 2006: 108).

Aşağıda yer alan tablodaki veriler 1950–1960 yılları arasında, dış borçların artışını ve dış ticaret açıklarını göstermesi açısından önemlidir.

Tablo 4. 1950–1960 Yılları Arasında Dış Ticaret ve Dış Borçlar (Milyon dolar)

Hesaplar I.Cari Hesaplar (Dış Ticaret)	1950	1952	1954	1956	1958	1960
1. İthalat	263	363	335	305	247	301
2. İhracat	286	556	478	407	315	468
Dış Ticaret Bilânçosu	-23	-193	-143	-102	-68	-147
I. Sermaye Hareketleri Hesabı						
A.Dış Borç Ödemeleri	-15	-22	-73	-89	-69	-65
B.Özel Sermaye Girişleri	2	95	134	145	58	54
C.Resmi Kredi ve Bağışlar	105	93	122	117	172	140

Kaynak: M. Singer, 1960: 392. (aktaran Şahin, 2006: 122).

Burada yer alan veriler, artan dış ticaret açıklarının 1958 yılındaki devalüasyonla beraber azalmaya başladığını ve en fazla resmi kredi ve hibe yardımının da aynı yıl içerisinde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. 1958 yılında artan ekonomik krizle beraber uluslararası finans kuruluşlarının Türk ekonomisine direkt olarak denetimi artmış ve IMF ve OECD’nin oluşturduğu ekonomi politikasına geçilmiştir. Bu politikalar sonucunda,

- Türkiye'nin dış borçları taksitide bağlanmış, vadesi gelen borçları ertelenmiş ve yeni kredi açılmıştır.
- İthalata yeniden serbesti getirilmiş, ithalat üçer aylık programlara bağlanmış, İthalat ve ihracat izni verilmesi ile ilgili işlemler kolaylaştırılmış, ara ve yatırım malları ithalatına öncelik verilmiştir.
- Kamu harcamalarında tasarrufa gidilmesi ve bütçe dengesinin sağlanması kararlaştırılmış, fakat bütçe dengesi konusunda başarı sağlanamamıştır (Şahin, 2006: 124).

Bu maddelerde yer alan uygulamalarda ithal ikameci bir politika ile yurtdışında üretilmeye başlanan tüketim mallarının serbestçe ithaline izin verilmesi istendiği gibi, aynı zamanda yabancı sermayenin de ülkeye girişinin kolaylaştırılması talep edilmiştir. Bu taleplerin uygulanması karşılığında IMF ve Amerikan hibeleri ve borç ertelemeleri teşvik edici unsurlar olarak Türk ekonomisine sunulmuştur. 1958 yılında kabul edilen IMF programları ile Türk ekonomisi üzerinde artan yabancı denetimi somut hale gelerek sadece ekonomik anlamda değil, aynı zamanda siyasi olarak da azalan iktidar gücünü ortaya koymaktadır.

Kriz içindeki ekonomide artan Batı denetimi, yaşanan çatışma ortamı ve toplumsal açıdan mevcut huzursuzluğun sona erdirilmesini gerekli gören Silahlı Kuvvetler içerisindeki bir grup, 27 Mayıs'taki emir- komuta zincirinin kırılmasından farklı olarak bu kez emir- komuta hiyerarşisi içerisinde, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç liderliğinde ve tüm kuvvet komutanları tarafından imzalanan bir muhtıra ile ülke yönetimine bir kez daha müdahale etmiştir. 12 Mart Muhtırası, parlamento ve hükümetin ülkeyi toplumsal ve ekonomik huzursuzluk içine soktuğunu, Anayasa'nın öngördüğü reformların gerçekleştirilmediğini ve Türkiye'nin geleceğinin ağır bir tehlike içine düşürüldüğünü müdahalenin gerekçesi olarak sunmaktadır. Bu durumda TBMM'nin partiler üstü bir anlayışla ve Atatürkçü bir görüşle gerekli reformları gerçekleştirmesinin zorunluluğunu iddia eden muhtıra, yeni bir hükümetin oluşturulmasını da gerekli görmektedir. Bu hususların gerçekleştirilmemesi halinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin idareyi doğrudan ele alacağını belirten Muhtıracı komutanlar, bunu kanunların Türk Silahlı Kuvvetleri'ne vermiş olduğu "Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak" görevinin yerine getirilmesine bağlamaktadır (Çavdar, 1996: 206).

Bu muhtıranın radyolarda okunmasından sonra dönemin Başbakanı Süleyman Demirel istifa etmiştir ve Nihat Erim başbakanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur. Feroz Ahmad askeri denetim altında geçen 1971-1973

arası dönemi şu şekilde özetlemektedir;

“İkinci Erim kabinesi (11 Aralık 1971- 22 Mayıs 1972) Demirel’in desteğine muhtaç olduğu için hiçbir reformcu yasayı geçiremedi. Anayasa değişiklikleri dışında, yoğun Amerikan baskısıyla alınan haşhaş ekiminin yasaklanması kararı hariç, Erim pek bir şey yapamadı; bu karar da 1973’te partilere dayalı siyaset yeniden başlayınca iptal edildi. Sonraki iki kabine- Ferit Melen ve Naim Talu kabineleri- ülkeyi 1973 Ekim seçimlerine kadar idare etmeyi amaçlayan geçici hükümetlerdi. Bu dönemde toplumsal ve ekonomik sorunlar çözülemedi ve Türkiye sıkıyönetimle iç içe yaşamaya devam etti” (Ahmad, 2006: 169).

1971 ve 1973 yıllarında Muhtıra ’da belirtilen gerekçelerle 1961 Anayasası ’nda değişiklikler yapılmıştır ve bu değişiklikler dönemin Başbakanı Nihat Erim tarafından meşrulaştırılmıştır. Çavdar’a göre; 1961 Anayasası’nı Türkiye için “lüks” olarak gören ve 12 Mart Muhtırasını veren komitenin başkanı olan Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç tarafından dile getirilen, “Sosyal gelişmenin ekonomik gelişmenin önüne geçtiği, yani toplumsal grupların demokratik siyaset yoluyla kendi çıkarlarını gerçekleştirme mücadelelerinin siyasal düzen bakımından tehdit oluşturduğu” düşüncesi Türkiye’de 1980’e kadar sürecek bir ayrılık yaratmıştır. Bu ayrılığın sebebi, Cumhuriyet’in kuruluşundan beri ilk kez olmak üzere, toplumda o döneme kadar “ilerici” aydınlar ile ordu tarafından temsil edilen eğilimler arasında açık bir farklılığın ortaya çıkmasıdır (Çavdar, 1996: 210).

Yapılan Anayasal değişiklikler 1973 yılında tamamlanmıştır ve genel olarak şu şekilde gerçekleşmiştir; “Yapılan 35 değişiklik maddesi ile devlet “sosyal devlet olma” olma iddiasından vazgeçmişti. Haklar ve özgürlükler bakımından anayasa ile getirilen güvenceler zayıflatılmış, dernek ve sendika kurma hakları sınırlanırken, kamu görevlilerinin sendika kurma hakkı kaldırılmıştır. Yürütme alanında özerk kuruluşları (üniversiteler ve TRT) iktidarın denetimi altına sokan nitelikte düzenlemeler yapılmış, yürütmenin güçlendirilmesi amacıyla Bakanlar Kurulu’na Kanun Hükmünde Kararname çıkarabilme yetkisi tanınmıştır. Yargı alanında yapılan değişiklikler ise, çeşitli yargı kuruluşlarının yetkilerini sınırlama ya da yargı bağımsızlığını zayıflatma biçiminde kendini göstermiştir” (Ahmad, 2006: 169–170).

Yapılan anayasal değişikliklerle denetim altına alınmaya çalışılan siyasi ve

toplumsal hayat, yeniden serbest seçimler yoluyla sivilere bırakılmıştır. 1973 yılında gerçekleştirilen seçimler sonrası yaşanan iktidar kuramama bunalımı Cumhuriyet Halk Partisi'nin yeni Genel Başkanı Bülent Ecevit ve Necmettin Erbakan başkanlığındaki Milli Selamet Partisi koalisyonu ile çözülmüştür (Çavdar, 1996: 248). Bu dönemden başlayarak 1980'li yıllara kadar Türk siyasi hayatı koalisyonlar dönemine girmiş bulunmaktadır. 1980'lere kadar koalisyonlar yaşanan bunalım anlarında pragmatik çözümler amacıyla bir araya gelen istikrarsız hükümetler olacaktır. Yaşanan bu istikrarsızlık dönemleri ekonomik, siyasi ve toplumsal anlamda artan kriz ve çatışma ortamlarını önleyebilme konusunda başarılı çalışmalar gerçekleştiremeyecek ve başka bir askeri darbe yine gündeme gelecektir.

CHP- MSP koalisyonunun içinde bulunduğu ideolojik ayrışma kaçınılmaz olarak bu koalisyon hükümetinin ömrünü 1975 yılında sona erdirdi. Yeni bir seçimle Türk siyasi tarihinde “Milliyetçi Cephe Hükümeti” olarak bilinen Adalet Partisi (AP), Milli Selamet Partisi (MSP), Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) koalisyonu kuruldu ve bu koalisyon 1977'de İkincisi kurulacak olan Milliyetçi Cephe (Cumhuriyetçi Güven Partisi hariç) koalisyonlarından ilkiydi (Çavdar, 1996: 258). Her iki koalisyon döneminde de ortak olarak yaşanan temel sorun artan politizasyondur. Dev-Genç, Dev-Yol ve Dev-Sol gibi sol örgütler üniversiteli öğrencilerin sol tandanslı örgütlenmelerine olanak sağlarken, iktidarda bulunan sağ tandanslı hükümetler de, milliyetçi ve “ülkücü” örgütlenmelere olanak sağlamaktaydı. Bu sağ örgütlenmelerin en bilinenleri Türk İntikam Tugayları (TİT), Türkiye Ülkücü- Şeriatçı Komando Ordusu (TÜŞKO) ve Esir Türkleri Kurtarma Ordusu (ETKO) olarak belirtilebilir. Hemen her gün yaşanan sokak çatışmaları halkın içinde bulunduğu kutuplaşmayı gitgide arttırmaktaydı. 1 Mayıs 1976 yılında Taksim'de İşçi Bayramı kutlamaları sırasında yaşanan kışkırtma sonucu, açılan ateşle 34 kişinin yaşamını yitirmesi bu dönemin artan şiddet olaylarına örnek gösterilebilir (Ahmad, 2006: 178). Bu çatışma ortamı istikrarsız hükümetlerle bir araya geldiğinde ve dünyayı derinden etkileyen ekonomik kriz göstergeleri mevcutken, Türkiye de siyasal ve ekonomik krizlerin içine girmektedir.

1970'lerin sonlarında yaşanan ekonomik bunalımı Boratav şu şekilde tanımlamaktadır;

“ ...1974 sonrasında dünyada yaşanan petrol fiyatlarındaki sıçramaya paralel olarak dünya ekonomisinin sürüklendiği durgunluk haline Türkiye sürekli bir seçim konjonktürü içinde, kısa

dönemli borçlanma kanallarını sonuna kadar zorlayarak ve ithalat ve milli gelirdeki büyüme hızlarını böylece sürdürmeye çalışarak tepki gösterdi. Böylece 1974- 1975 yıllarında planlı rasyonel anti-kriz önlemleriyle hafif atlatılabilecek olan bunalım, üç yıl gecikmeyle fakat çok daha şiddetle geldi” (Boratav, 2006: 140).

Türk ekonomisinde daha önce de yaşanan dünya ekonomik buhranı sonucunda, bozulan ekonomik dengeler (1929 Büyük Buhranı ya da 1944’ten başlayarak İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan ekonomik kriz dönemleri gibi) 1977 yılında iyice belirginleşmeye ve halk arasında gündelik yaşamı etkiler hale gelmeye başlamıştır. Boratav’ın kullandığı niceliksel göstergelere göre, 1977 yılında dış ticaret göstergeleri şiddetle bozulmuştur. Bu göstergeler şu şekilde sıralanabilir;

- 1977 yılında ihracat bir önceki yıla göre 200 milyon dolar gerilerken, ithalat adeta son bir çabayla, %13 arttırılmıştır.
- İhracatın ithalatı karşılama oranı %30 düşmüş ve dış ticaret açığı 4 milyar doları aşmıştır.
- Milli hâsılanın %5’e yaklaşan bir oranda büyümesine imkân veren ve kısa dönemli, yüksek faizli banker borçları ve ticari kredilerle mümkün kılınan bu zorlama, yılsonu geldiğinde bütün kredi kanallarının tıkanmasıyla sonuçlanmış ve petrol dâhil tüm ithalatın peşin ödemeyle yapılması zorunluluğunu doğurmuştur (Boratav, 2006: 140–141).

Yaşanan bu ekonomik krizi aşabilmek için dış destekli kredi alma yoluna gitmeyi bir gelenek haline getiren önceki koalisyon hükümetlerine benzer olarak, iktidarda olan Ecevit hükümetinin de başvurduğu Avrupalı Sosyal Demokrat hükümetleri de yeni kredi sağlamanın ön koşulu olarak IMF ile standart bir istikrar politikası çerçevesinde anlaşmayı talep etmekteydi. Ecevit hükümeti ise, ideolojik yaklaşımına ve seçmen kitlesinin sınıfsal yapısına dayanarak, bunalımın faturasını emekçi sınıflara yıkan bu türden programları “siyasi intihar” olarak görüyor ve direnmeye çalışıyordu (Boratav, 2006: 141).

“IMF politikalarına tamamen tabi olmamanın sonucunda, Ecevit hükümeti piyasada genel kargaşadan kaynaklanan güçlükleri fiyat kontrolleri ve polisiye önlemlerle çözmeye çalışmıştır. Ancak, sonuç; yemeklik yağlardan benzine kadar uzanan bir dizi temel malda kuyruklar ve karaborsanın oluşması ve genel fiyat düzeyinin 1978’de %53, 1979’da % 64 oranında artması, büyümenin durması; Türk lirasının değerinin dolar karşısında 25 liradan 47 liraya düşürme

zorunluluğu olmuştur” (Boratay, 2006: 141). Dolayısıyla, artık ekonomik kriz sadece göstergelerde yer alan rakamlardan çok, halkın günlük hayatında etkisi hissedilen bir durum haline gelmiştir. Temel gıda maddelerinde bile yaşanan kıtlık, yaşanan siyasal çatışma ortamıyla birleşince, siyasal iktidara ve hatta iktidarlara karşı tepkiler genişlemektedir.

1977 ve takip eden 1978 yıllarında artan şiddet olayları, ekonomik bunalımı bile gölgeleyebilecek kadar ciddi boyutlara ulaşmıştır. Bu yıllara kadar genellikle, farklı görüşlü öğrenci grupları arasında yaşanan çatışmalar, gitgide toplumun farklı kesimlerine yayılmaya başlamıştır. Aleviler ve Sünniler arasında çıkan gerilimler, Kahramanmaraş Olayları olarak bilinen ve yaklaşık 100 kişinin öldüğü kitlesel bir çatışma yarattı (Çavdar, 1996: 265). Sivas ve Çorum’da da aynı yıl içinde yaşanan kitlesel çatışmalar, 1979 yılı içerisinde en çok bilinenlerden biri Abdi İpekçi suikastı olan, on aydın siyasal cinayetler sonucunda öldürülmüş ve bu cinayetler ülke içerisinde yaşanan huzursuzluğu doruğa çıkarmıştır.

1979 yılı sonunda devam etmekte olan siyasal istikrarsızlık döneminde yeniden bir hükümet değişikliği yaşanmıştır. “Aralık ayındaki Kısmi Senato ve beş milletvekilliği için yapılan ara seçimi Adalet Partisi’nin büyük bir çoğunlukla kazanması sonucunda, TBMM’deki en büyük parti olmasına karşın Bülent Ecevit hükümetten istifa etmiş ve Adalet Partisi, Süleyman Demirel başkanlığında azınlık hükümetiyle yeniden iktidara gelmiştir” (Çavdar, 1996: 274).

Demirel’in azınlık hükümeti 1980 yılında artan ekonomik bunalımı çözmek için harekete geçti. Ancak, burada belirtilmesi gereken nokta 1980 yılının, 1979 İran Devrimi ve Sovyetler Birliği’nin Afganistan’a girmesiyle, Türkiye için stratejik açıdan doğurduğu önemdir. Amerika ve Batılı devletler, İran’dan yayılabilecek bir din devrimi dalgasının ve Sovyetler Birliği’nin komünizmi yayabilme ihtimalinin önünde, güçlü ve istikrarlı ve Amerikan tarafında yer alan bir Türkiye’nin önemli bir müttefik olduğunu düşünüyorlardı. Bu sebeple, Amerika, Türkiye’de yaşanan siyasal ve ekonomik krizlere müdahale etmek ve gerekli kredi destek programlarını yaratmak için 1980 yılında, Demirel Hükümetiyle iş birliğine girmiştir. Turgut Özal’ın Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı olduğu bu dönemde, ekonomi Amerikan desteği sayesinde, İran Devrimi sonrasında düzelme belirtileri göstermiştir. Turgut Özal, IMF tarafından oluşturulan 24 Ocak Kararlarını uygulamaya koymuştur ve bu kararlar şu maddeleri içermektedir;

- Türk lirasının değerini dış paralara göre büyük ölçüde düşürdükten

(devalüe ettikten) sonra kontrollü biçimde dalgalanmaya bırakmak.

- İthalatın serbestleştirilmesi, ihracatın kredi vb. teşviklerle özendirilmesi.
- Sadece dövizin değil, diğer fiyatların oluşumunun da iç piyasaya, arz ve talep güçlerine bırakılması ve çoğu mallardaki kamu sübvansiyonunun kaldırılması.
- Faiz oranlarının yükseltilmesi, daha sonra da dövizde olduğu gibi denetimli bir biçimde serbest bırakılması.
- Ekonomide kamu kesiminin ağırlığının azaltılması ve KİT açıklarının sürekli zamlarla karşılanması.
- Ücretlerin ve taban fiyatlarının enflasyonun gerisinde kalacak biçimde artırılması. (Çavdar, 1996: 275).

Ahmad’a göre; bu kararlar Türk ekonomisi için oldukça ciddi ve uzun vadede toplumsal anlamda derin sarsıntılar yaratacak etkiler yaratmıştır. 1970’lerde yaşanan karaborsa ve kıtlık yıllarının ortadan kaldırılması adına, Özal’ın tüketimi azaltarak, yurtiçi tüketim yerine ihracata dayanan yeni bir ekonomi yaratma politikasıyla, Türkiye kapitalist dünyanın ve küreselleşmenin içine açıkça atılmıştır (Ahmad, 2006: 181).

4.4. 1980 SONRASI TÜRKİYE

Bu bölüme kadar tarihsel süreç içinde 1923 yılında Cumhuriyet’in kuruluşundan 1980’e kadar incelenen Türk ekonomik, siyasal ve toplumsal hayatı, 1980 sonrası dönemde daha derinlemesine bir analiz ile betimleyici bir biçimden çok, tarihsel bir bakış açısı ve yorumlarla zenginleştirilerek incelenmeye çalışılacaktır. 1980 sonrası dönemin bu çalışmanın ana konusunu oluşturduğu dikkate alınarak, 1980’den itibaren yaşanan ekonomik ve siyasal değişim ve dönüşümler, Dünya Sistemleri yaklaşımı ile bütüncül bir sistem içerisinde yaşanan değişimlerle paralellikler kurularak incelenecektir. Bu paralelliklerin kurulma çabasının asıl amacı, Türkiye’de yaşanan ekonomik, siyasi ve kaçınılmaz olarak toplumsal dönüşümlerin, Türkiye’nin sınıf yapısı ya da kültürel dinamiklerinden çok, dünyanın yaşadığı küresel kapitalist sistem tarafından belirleniyor olduğunu savunan görüşü desteklemektir.

Bir önceki bölümde 1980 yılında alınan 24 Ocak Kararları ekonomik anlamda incelenmiş ve bu kararların Türkiye’nin küresel kapitalizme eklemlenmesi adına önemi vurgulanmıştır. Bu kararların önemi sadece alındığı zaman için yarattığı

etkiden çok uzun yıllar boyunca Türkiye’de ekonomik, siyasal ve toplumsal açıdan yarattığı değişimden kaynaklamaktadır. Boratav da bu görüşü şu şekilde desteklemektedir;

“24 Ocak kararları ana çizgisiyle 1988 yılının sonuna kadar iktisadi politikalara damgasını vuran ve zaman içinde yeni öğelerin eklenmesiyle zenginleşen bir bütünlük taşır. Baştan sona kadar “alternatifi yoktur” sloganıyla ve çok yoğun bir ideolojik kampanyayla halk kitlelerine ve kamuoyuna sunulan bu neo-liberal model ne Türkiye ne de dünya bakımından orijinal önlemler paketidir. Bu kararlar, IMF’nin dış tıkanma koşulları altında bunalan pek çok az gelişmiş ülkeye empoze ettiği standart *istikrar* politikası paketi ile daha ziyade Dünya Bankası tarafından geliştirilen tipik bir yapısal uyum programının tüm bilinen unsurlarını içermektedir. Türkiye bakımından ise 1980 modeli ile- farklı tarihsel uğraklarda da olsa- 1923-1929 ve 1946-1953 yıllarının ana yönelmeleri açısından paralellikler dikkati çekmektedir” (Boratav, 2006: 148-149).

Boratav’ın yukarıdaki alıntıda belirttiği birkaç nokta, Türkiye’yi 1980 sonrasında yaşanan değişimleriyle Dünya Sistemleri yaklaşımı ile inceleme amacına uygun açıklamalar getirmektedir. Örneğin; Dünya Sistemleri yaklaşımında, ikinci bölümde detaylı incelendiği üzere, en temel argümanlardan Merkez- Çevre arasındaki konumlanma ve ilişkisel süreç önemli ve belirleyicidir. Türkiye, 1923 yılından 1980’e kadar ve hatta daha sonralarında da merkez ülke olma özellikleri gösterememiş, sanayileşmede egemen konuma gelememiş ve bir yarı-çevre ülke olarak, kapitalist sistemin egemen aktörlerinin belirlediği politikalara uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Bu ekonomi temelli politika değişikliklerinin eş zamanlı olarak birçok ülkede görülmesi ise yine Dünya-Sistemi yaklaşımında yer alan ve dünya- ekonominin genel büyüme ve durgunluk dönemlerini açıklamaya çalışan “A ve B çevrimleridir” (Wallerstein, 2005: 54).

Wallerstein’in “Çevrimsel Ritimler” olarak adlandırdığı bu iki aşama da yirminci ve yirmi birinci yüzyılda yaşanan krizleri Dünya-Sistemi yaklaşımıyla açıklamada önemli yer tutmaktadır. Öncelikle bir “A” yani büyüme çevriminin temel özelliklerini açıklamak gereklidir. Wallerstein’a göre, bu çevrim dönemlerini önde gelen sanayilerin normal evrimi- kısmi- tekellerin yavaş yavaş çözülüşü- açıklamaktadır ve sanayilerin geçirdiği evrim süreci birbirine bağlı birçok etki yaratmaktadır; “A evresi”, yani büyüme döneminde,

- Önde gelen önemli bir sanayi, dünya- ekonominin yaratılması açısından büyük bir canlandırıcı etki ve kayda değer bir sermaye birikimi yaratacaktır.
- Yaratılan kayda değer sermaye birikimi, normal olarak dünya ekonomisinde daha yaygın bir istihdama, daha yüksek ücret düzeylerine neden olur, ayrıca nispi bir refah olduğu yönünde genel bir hissiyata yol açar. Sonuç B evresinin başlangıcıdır, çünkü;
- Daha önce kısmi tekel durumunda olan pazara daha çok firma girdikçe “aşırı üretim” (yani, belirli bir zamandaki gerçek efektif talebe göre çok fazla üretim) olacaktı ve sonuç olarak; (talep sıkışması yüzünden) fiyat rekabeti arttıkça kar oranları düşecektir.
- Belirli bir noktada, satılmamış ürünler bir yığın oluşturmaya başlayacak ve sonuç olarak üretimde yavaşlama oluşacaktır.
- Üretimde yavaşlama gerçekleştiğinde, genelde dünya-ekonominin çevrimsel eğrisinde tersine bir düşüş başlar ve durgunlukla beraber, işsizlik yükselir. Üreticiler dünya pazarlarındaki paylarını korumak için maliyetlerini düşürme yoluna giderler ve işgücünün daha ucuz olduğu çevre ve yarı- çevre ülkelerde üretim süreci başlar.
- Merkezde kalan üretim süreçlerindeki ücretlerde de baskı kaçınılmazdır ve ücretler merkezde de düşmeye başlar.
- Başlangıçta aşırı üretim nedeniyle azalan efektif talep, şimdi tüketicilerin kazançlarındaki azalma nedeniyle düşmeye başlar.
- Sistematik bir daralma yaşanır, ancak bazı merkez ve bazı yarı- çevre devletler piyasada rekabet için devlet eliyle olanak yaratabilir ve başarılı olabilirler (Wallerstein, 2005: 54–55).

Wallerstein yukarıda belirttiği ve bir Rus iktisatçıdan adını alan Kondratieff çevrimlerini teorize etmekle kalmamış ve yirminci ve yirmi birinci yüzyılda yaşanan ekonomik krizleri bu dönemlerle açıklamaya çalışmıştır.

1945 yılında İkinci Dünya Savaşı’nın bitimiyle yaşanan yıkım süreci gerek ekonomik gerekse toplumsal anlamda yeniden yapılanmayı gerektirmekteydi. Bu yeniden yapılanma sürecinde yaşanan ekonomik kalkınma dürtüsü, Wallerstein’ın bir “A çevrimi” yani dünya-ekonomide genel bir büyüme döneminin başlangıcına işaret etmektedir. Wallerstein’a göre; 1950’de Kore Savaşı’nın başlamasıyla bir ekonomik itilim başlamıştır ve 1950’lerde ve 1960’larda özellikle öncü sanayiler (inşaat, makine gibi) ve yüksek kar getiren ürünlerde ve genel olarak dünya-sisteminde üretim patlaması ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Marshall Planı ve

Avrupa Kurumlarının sağladığı krediler ve yardımlarla ve Batı Avrupa'nın ve Amerika'nın Soğuk Savaşla ilgili ekonomik harcamalarının sağladığı itilimle büyük bir ekonomik büyüme evresi yaşanmıştır (Wallerstein, 1999: 264). Aynı dönemde Türkiye'de de (1946- 1953 arası) ciddi ekonomik büyüme yaşandı, Dönem boyunca tarımsal büyüme hızının %13,2'yi bulduğu ve %9,2'lik bir sınaî büyümeyi aştığı şeklindeki paralellikler önceki bölümlerde ilgili referanslarla beraber ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Wallerstein,1945 yılında başlayan bu genişleme çevriminin 1973 yılına kadar devam ettiğini öne sürer ve bir Fransız tahlilcinin “Otuz muhteşem yıl” tanımlamasına atıfta bulunarak bu genel büyüme döneminin yarattığı etkileri şu şekilde özetler;

- Dünya üretiminde yaşanan genişleme, ilksel ürünlerin üretiminde de bir genişlemeyi gerekli kılmıştır ve bu gereklilik, tarım ve madencilik yapıldığı bölgelerde ekonomik zenginlik anlamına gelmekteydi.
- Aynı zamanda eğitim ve sağlık kurumlarını içeren sektörlere ayrılan kaynakların dünya çapında kitlesel olarak artması sağlanmıştır (Wallerstein, 1999: 266).

Bu alıntıda yer alan ilk açıklama, yukarıda belirtildiği üzere, Türkiye gibi, az gelişmiş ve ekonomisi tarıma dayalı ülkelerde yaşanan büyüme dönemini açıklarken, ikinci açıklama ise, 1950'lerden itibaren ivme kazanan Keynesçi politikalar ve Sosyal Refah Devleti'nin güç kazanması ve egemen politika olarak ortaya çıkmasına işaret etmektedir. Sosyal Refah Devleti'nin yarattığı devasa eğitim ve sağlık harcamalarına örnek olarak İngiltere gösterilebilir. Örneğin, İngiltere'deki refah devleti incelendiğinde, bu ülkede toplam kamu harcamalarının %60'a yakın kısmının refah devleti tarafından kullanıldığı görülecektir. Kamu harcamalarının %31'i sosyal güvenliğe, %16'sı sağlığa ve %12'si eğitime ayrılmaktadır (Pierson, 1998; 6-7). Sosyal refah devletinin bu analiz içinde yer almasının önemi, Dünya-Sistemi yaklaşımında yer alan dünya-ekonomide eş zamanlarda yaşanan ekonomi politikalarını ve her zaman bu politikaların her ülkenin kendi içsel dinamikleri tarafından yaratılmadığını ve konjonktürün etkilerini örneklemesidir.

24 Ocak Kararlarını da bu bağlamda dünya- ekonomiye, yani küresel kapitalizme eklenme hamlesi olarak ele almanın mümkün olduğu yukarıda belirtilmiştir. Bu kararların Türkiye'de yarattığı etkilerini ve kararların

uygulayıcısı olan Turgut Özal ekonomi politikalarını, Boratav iki farklı dönemde analiz etmenin gerekliliğini vurgulamakta ve 1981- 1983 yıllarını “askeri rejim altında liberal ekonomi” ve 1984- 1988 yılları arası “ANAP yılları” olarak tanımlamaktadır (Boratav, 2006: 150).

Bir önceki bölümde incelenen 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi’ne giden ekonomik, siyasal ve toplumsal süreci tekrar özetlemek gerekirse; yaşanan döviz darboğazı, mal temelinde yaşanan kıtlıklar, enerji üretimin yetersiz oluşu, petrol krizi ve yan ürünlerinin ithal edilememesi, çözülemeyen parlamento içi istikrarsızlık, Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde TBMM’de yaşanan partiler arası uzlaşmazlık, artan sokak çatışmaları ve siyasi kutuplaşmanın kitlesel hale gelerek halka da yansması olarak ortaya konulabilir.

Yeniden askeri bir yönetimle tanışan ve demokrasisi yine darbe alan Türkiye Cumhuriyeti’nde 12 Eylül sabahı Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren başkanlığında, Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştur. Milli Güvenlik Kurulu (MGK) adıyla, yönetime el koyan Orgeneraller Komitesi, öncelikle anayasayı askıya alıp, Parlamentoyu feshederek ve partileri kapatarak, liderlerini gözaltına almış, İşçi sendikaları ve tüm sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri yasaklanmıştır (Ahmad, 2006: 86). 21 Eylül 1980’de emekli Oramiral Bülent Ulusu başbakan olarak atanmış ve 1983 yılına kadar sürecek olan askeri denetim altındaki ve siyasi partilerden uzak siyasi hayat başlamıştır.

Askeri yönetimin ekonomi alanında geniş bir öngörü ve taahhütte bulunmaktan çok, siyasi alanda reformlar yaparak 12 Eylül öncesi yaşanan terör ve çatışma ortamının köklerinin tamamen ortadan kaldırmaya odaklanmıştır. Esas amaç, siyasal hayatın yeniden “ordunun taleplerine göre” yapılandırılmasıydı ve bu anlamda ideolojik olsun olmasın tüm örgütlenmeler yasaklanmış ve 12 Eylül öncesi çatışma yaratan her tür gruba yönelik baskılar ve tutuklamalar artmış ve halk siyasetten uzaklaştırılmaya başlamıştır. Yeni bir siyasal düzen kurma amacıyla olan MGK’nın yeni bir anayasa hazırlanması için Danışma Kurulu kurarak, 1982 yılında yeni anayasa taslağını halkoyuna sunmuş ve seçimlerin yapılacağı tarih olarak 1983 yılını göstermiştir (Ahmad, 2006: 187).

Yeni anayasa tamamen 1961 Anayasası’nın “özgürlükçü” yanını ve etkilerini siyasal ve toplumsal hayattan uzaklaştırma amacı taşıyordu (Erdoğan, 2003: 128). Bu amaçla, 1982 Anayasası ile yeni siyasi düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler 1980’lerden başlayarak Türkiye’de yeni bir düzenin ilk adımlarını oluşturacak şu hükümleri içermekteydi;

- Olağanüstü yetkilerle donatılmış bir devlet başkanı, parlamentonun tıkanıp düştüğünde Meclis'i feshedebilir, genel seçim kararı alabilir, ülkeyi kararnamelerle yönetebilir ve Anayasa Mahkemesi üyelerinin tümünü atayabilir (Madde 119, 120,121, 122).
- Sendikalar siyasi amaç güdemezler, siyasi faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerden destek göremez ve onlara destek olamazlar, derneklerle, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçlarla ortak hareket edemezler (Madde 52)
- Milli Güvenlik Kurulu (Madde 118): “ ...Kurulun, devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlerle ait kararlar Bakanlar Kurulu'nca öncelikle dikkate alınır (Çavdar, 1996: 284- 285).

Yukarıda bir kısmı belirtilen 1982 Anayasası hükümleriyle yeni bir siyasi ve toplumsal yapılanma sürecine girilmiş ve Askeri yönetimin tehlikeli ve milli bütünlüğe zarar verici olarak değerlendirilebileceği tüm siyasi faaliyetler yasaklanmıştır. 1983 yılında gerçekleştirilen siyasi seçimler öncesinde de ordunun, siyasi hayattaki belirleyiciliği devam etmiş ve “merkez sağ” ve “merkez sol”da, askeri denetimde birer parti kurulmuş ve bu iki partinin sağ ve sol görüşü temsilinin yeterli olduğu görüşüne varılmıştır. Ayrıca, 12 Eylül öncesi TBMM’de yer alan, Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Milli Selamet Partisi genel başkanları, yöneticileri ve üyeleri siyaseten yasaklanmışlardır ve 1983 seçimlerine katılmaları mümkün değildir (Çavdar, 1996: 288).

Askeri denetimden geçerek seçimlere katılmasına onay verilen üç parti vardı, bunlardan ilki emekli bir asker olan, ordudan tam destek alan ve sağ temsil ettiği düşünülen Turgut Sunalp’in Milliyetçi Demokrasi Partisiydi. İkincisi, solu temsil görevini üstlenen, Necdet Calp başkanlığındaki Halkçı Partiydi. Üçüncüsü ve ordu tarafından bizzat kurulma yolunda destek görmeyen ve eski Hazine Müsteşarı ve ekonominin 24 Ocak Kararlarıyla eski yöneticisi olan Turgut Özal’ın Anavatan Partisiydi. İlk iki parti dönemin askeri yöneticilerinin toplumsal ve siyasi yelpazede var olmasını gerekli gördüğü ve iki farklı kesimi temsil ettiğini düşündüğü partilerdi. Ancak, Turgut Özal’ın Anavatan Partisi bu gereklilikler dışında oluşmuş, siyasal açıdan tutucu, ekonomik açıdan liberal bir parti programına sahip ve Türkiye’deki dört eğilimi, yani 1980 öncesi

siyasal eğilimlerin hepsini temsil ettiğini öne süren bir partiydi (Çavdar, 1996, Ahmad, 2006).

4.5. 1983 SEÇİMLERİ, ANAVATAN PARTİSİ İKTİDARI VE ÖZAL DÖNEMİ

Generallerin açık desteğine rağmen beklenen gerçekleşmedi ve Turgut Sunalp’ın partisi değil, Turgut Özal’ın ANAP’ı 1983 seçimlerinden iktidar olarak çıkmıştır. Aldığı %45,14’lük oy, 1988 yılına kadar sürecek ANAP iktidarı ve Özal’ın ekonomi programlarının zeminini oluşturmaktadır (Ahmad, 2006: 190). ANAP, Ahmad’a göre,

“...parçalanmış partilerinin hiçbirinin devamı olmamasının yan sıra, tüm bu partilerdeki iyi unsur ve fikirleri bir araya getirebilmiş bir partiydi. Adalet Partisi kadar muhafazakâr, gelenekselciler kadar İslamcı, neo- faşistler kadar Milliyetçi, sosyal adalete olan inancından dolayı CHP kadar ortanın soluydu. Aslında ANAP, muhafazakâr, demokratik olmayan, serbest piyasa ve küresel değerlere bağlı bir partiydi.” (Ahmad, 2006: 191).

ANAP’ın küresel sisteme eklemlenme konusunda oynadığı öncü rol Türkiye’nin 1980 ve 1990’lı yıllarını şekillendirmesi açısından belirleyicidir, çünkü 1980- 1983 arası dönemde askeri yönetim altında dış dünyaya kapılarını kapatan Türkiye’de, Özal döneminde uygulanan ekonomi politikaları, dönemin konjonktürünün yansıması olmuştur. Bu yansımanın en önemli unsurlarından biri Özal’ın liberal ekonomi politikaları olmuştur. Ancak, burada altı çizilmesi gereken nokta, Özal’ın liberalizminin Bora’nın belirttiği gibi, “teorik ve sistematik değil, pratik ve pragmatik” olduğudur ve ayrıca 1980’lerin küresel neo-liberal paradigması Özal’ın çizgisine ilham ve güç vermiştir. O, siyasal bir program ve görüşün sahibi olmaktan önce, o dönemde uluslar arası mali kuruluşlar ve ondan öte küresel kapitalist sistemin yapısal dönüşüm süreci tarafından dikte edilen ekonomik yeniden yapılanma programının tatbikçisidir (Bora, 2005: 596).

Özal’ın neo-liberal politikalarını incelemeyen önce, neo-liberalizmin dönemin hâkim paradigması olma nedenlerini ve Türkiye’de de uygulanma gerekçelerini ortaya koymak gereklidir. Wallerstein’in Dünya-sistemi yaklaşımında yer alan ve yukarıda teorik olarak ortaya çıkış koşulları açıklanan çevrimler sonucu yaşanan ve olağan olarak kabul edilen “daralma” dönemlerinden biri olarak, Kazgan’ın belirttiği gibi, özellikle 1974 yılında patlak veren petrol kriziyle dış

ticaret hadlerinin şiddetle aleyhe dönmesi, petrol ithalatçısı ülkelerde yayılan durgunluk ve artan enflasyon; düşen faizlerle petro-dolar politikasının uluslar arası finans piyasalarında devreye sokulması ve fonların gelişmekte olan ülkelere, tabii ki Türkiye'ye denetimsiz pazarlanması Türkiye'yi etkileyen olumsuz Dünya olayları ve krizlerden biri olarak örneklenebilir (Kazgan, 2005: 23). Birinci petrol krizine ek olarak, 1978 yılında gerçekleşen, petro-dolarları dönüştürme politikasının yarattığı aşırı kısa vadeli borçlanmanın, Türkiye ile birlikte bir dizi gelişmekte olan ülkeyi (Arjantin, Zaire, Peru gibi) birlikte krize götürmesi, uluslararası bankaların gelişmekte olan ülkelere kredileri kısarken, faizleri yükseltmeleri ve 1979–1980 yıllarında ikinci petrol krizinin patlaması, İran- Irak Savaşı'nın başlaması üzerine petrol fiyatlarının tekrar reel sıçramaya geçmesi, tarım fiyatlarının tekrar çöküşe sürüklenmesi gibi örnekler de Türkiye'yi küresel ölçekte etkileyen krizlere ve etkilerine Kazgan'ın verdiği diğer örneklerdir (Kazgan, 2005: 24).

Bu krizlerin Türkiye'de yarattığı etkiler ve küresel ölçekte hüküm süren bir Daralma (Kondratieff B) çevrimi, Wallerstein'in öne sürdüğü tekil bir kapitalist dünya ekonomisini ve bu sistemin bir tümlük olarak incelenmesi gerektiği düşüncesini güçlendiren önemli belirteçlerdir. Tekil bir dünya ekonomisinin varlığı sonucunda, yukarıda vurgulandığı şekliyle, Türkiye ve Arjantin aynı anda aynı krizleri yaşayabilmektedir. Tekil bir politik merkezin yokluğunun yarattığı serbest sermaye dolaşımı içinden geçtiği her ülkeyi etkilediği gibi, Türkiye de bu kapitalist Dünya Sistemlerinin bir parçasına kaçınılmaz olarak eklenmiştir. Türkiye ulus-devlet olarak varlığını devam ettirse de 1980lerden itibaren etkisi hızla artacak olan Uluslarüstü Örgütlenmelerin Türkiye üzerindeki nüfuzu bu dönemde oldukça belirgin hale gelmiştir. Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) 1980'leri şekillendirecek olan ve tahakküm kurmanın yeni yolu olarak işlevselleştireceği Yapısal Uyum Politikaları (Structural Adjustments) ve Stand By antlaşmaları ile ulus-devletlerin ekonomileri ve buna paralel olarak toplumsal yapısı üzerindeki etkileri ve liberalizmin getirdiği temel uzlaşıları, örneğin sosyal refah devletini yıkacak olan Neo-Liberal dalga işte tam bu dönemlerde nüvelerini oluşturmaktaydı.

Tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik kriz, sadece gelişmekte olan ülkeleri değil aynı zamanda gelişmiş ve refah seviyesi çok yüksek ülkeleri de derinden etkilemekteydi. İngiltere'de Margaret Thatcher, Amerika Birleşik Devletleri'nde Ronald Reagan daha sonraları kendi adlarının sonuna *-ism* eklenmesini ve sosyal refah devletine karşı “girişimci ruhu” ön planda tutan,

kamu hizmetlerinin ya özelleştirilmesini ya da tamamen ortadan kaldırılmasını öngörecek kadar keskinleşen ve bir ideoloji gibi anılacak olan yeni ekonomik politikalarını da yine küresel dalganın rüzgârının çok güçlü estiği bu dönemde hayata geçireceklerdi. Programlarının ideolojik çerçevesi; piyasa ekonomisine devlet müdahalesinin en aza indirilmesi, özel girişime dayalı Pazar ekonomisinin oluşturulması; yabancılarla rekabetin, özel girişime dürtü ve fiyat denetiminin temel ögesi sayılmaktaydı (Kazgan, 2005: 196). Bu önceliklerin temel çerçevesi olan “serbest piyasa ekonomisiyle dışa açılma”yı gerçekleştirebilmek için yürürlüğe konulacak olan ekonomi politikalarının amacı ise şöyleydi; Merkezden alınan idari kararlar yerini, devlet müdahalesinden arındırılmış serbest piyasa güçlerine bırakacak; Kamu İktisadi Teşebbüsleri dâhil tüm kamu kesimi daraltılacak ve özel girişim teşvik edilecek; fiyat denetimini ithal malların rekabeti ve içeride yabancı sermaye mallarının rekabeti sağlayacak, mal-hizmet ve sermaye hareketleri, döviz kuru, faiz haddi giderek daha serbest koşullarda oluşacaktı (Kazgan, 2005: 197).

Neo-Liberal ekonominin yukarıda belirtilen temel prensiplerini hayata geçirmek hiçbir ülke için kolay olmadı. Her ülkede ve özellikle İngiltere’de verilen hakların ve devlet desteğinin azaltılması ya da tamamen ortadan kaldırılması, örneğin sendikal hakların kısıtlanması, toplumsal sınıfların bir kısmı için direnmek ve karşı çıkmak demekti, ancak ne kadar direniş ve tepki toplasa da esen yeni rüzgâr çok kuvvetliydi. En önemlisi de bu rüzgârı karşısına alan toplumsal sınıflar olsa da, yeni ve daha serbest bir dünya ekonomisinde daha çok sermaye birikimine sahip olma fırsatı artacak olan ve bu yeni ekonomik politika rüzgârını arkasına alıp daha güçlü olmak isteyen kesimler de mevcuttu. Neo-liberal doktrin, tüketici özgürlükleri ve vergi indirimleri ile orta sınıfları cezbederken, asıl tatmin etmeye çalıştığı kesimler, 1960’lardan beri azalan kar oranları karşısında sıkışan büyük sanayi sermayesi ve servetleri eriyen mali sermaye kesimiydi (İnsel, 2004: 12).

Neo-liberal ekonomi politikalarla hedeflenen dışa açılma Özal döneminde bir dereceye kadar başarıya ulaşmıştır. İhracata dönük serbest piyasa rejimi ile ekonominin global kapitalizmle bütünleşmesini amaç edinen neo-liberal ekonomi politikaları ile, Özal döneminde ithalat rejimini serbestleştirerek ihracatı teşvik eden düzenlemeler yapılmış, ihracata yönelik olağanüstü teşvikler verilmiş, Türkiye ekonomisinin altyapısıyla ilgili, haberleşme, ulaştırma, enerji alanlarında büyük yenileme yatırımları yapılmış ve turizmin ciddi bir endüstri sektörü haline gelmesini sağlayacak adımlar atılmıştır (Bora,

2005: 597).

Ekonominin dışı açılması ve serbestleşmesi sermaye sahibi sınıf için yeni bir sermaye birikimi süreci yaratmıştır. Bu yeni sermaye birikimi sürecinde artan ihracat ile varsılların daha da varsıl hale gelmeye başladığı gözlemlenebilir hale gelmiş, kimi zaman artan yolsuzluklarla beraber gelir dağılımındaki eşitsizlikler de orta sınıf ve yoksullar aleyhine artmaya başlamıştır. Bir çelişki olarak düşünülebilecek başka bir durum ise, Özal'ın sembol haline gelen “Orta direk” kavramının, ekonomideki planlamalarda, orta ve alt sınıflar için söylemlerdeki kadar önem taşımasıdır. Bu durumu Boratav'dan bir alıntıyla açıklamaya çalışan Bora'ya göre;

“1983 seçimlerinde en fazla ilgi gören sloganlarda olan “orta direk” lafzı, orta ve alt sınıfın ‘kaybedenlerine’ dönük telafi önlemleri oluşturmuş değildir. Olsa olsa, Korkut Boratav'ın “yoz popülizm” olarak tanımladığı biçimde, ücrete dönük değil, yeniden- üretim alanına dönük telafiler sağlamıştır. Örneğin kırdan-kente göç edenlerin ‘işgal ettikleri’ kamu arazileri üzerinde mülk (apartman) sahibi ve kiralayıcı olmalarını sağlayan Gecekondu Affi böyle bir telafi idi: Çözümü- alt ve orta sınıfları- piyasa söylemi içine çekiyordu” (Bora, 2005: 597).

Alt ve orta sınıfların piyasa söyleminin içine çekilmesinin yolu da artan iç taleple beraber daha fazla tüketen kitleler yaratarak, ekonomide canlanma ve görece bir büyüme sağlamaktır. Bu büyüme ile de kitlelerin refah duygusunun artırılması sağlanabilecektir. Ancak, söz konusu geniş kitlelere yönelik politikalarda çözüm yukarıda belirtildiği gibi, ücretlerde iyileştirme ya da enflasyonu düşürerek değil, “Ücretliye vergi iadesi” ya da “fak-fuk-fon” gibi uygulamalarla kentli yoksul kitlenin ekonomik sorunlarının çözümünü işgücü piyasasının dışına taşıyan yeniliklerde aranmıştır. Böylece sınıf tabanlı ekonomik taleplere, yani sendikal örgütlenmeye, ücret mücadelesine, köylünün destekleme talebine karşı katı ve ödünsüz bir çizgi izlenirken, aynı kitleleri “kentli, gecekondu, yoksul ve tüketici” özellikleriyle tatmin etmeye çalışan bir strateji ANAP'ın bölüşüm politikalarına egemen olmuştur (Boratav, 2006: 153).

Boratav'ın da belirttiği, alt ve orta sınıfı “tüketici” yapabilme ve artan taleple ekonomiyi canlandırma çabalarının kapitalist burjuva sınıfının yararına olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Sanayici ve sermaye sınıfının lehine artan

ihracat teşvikleri ile beraber Özal’ın yine klişe haline gelmiş birkaç söylemi de Özal döneminin yarattığı ve toplumun tüm kesimlerinden ziyade varsılların desteklediği yaklaşımını halkın gözünde de açıkça ortaya koymuştur. “Köşeyi dönme zihniyeti” Bora’ya göre; dar anlamda Özal’ın rüşveti, genel olarak kayırma ve klientalizm mekanizmalarını ve enformel ekonomiyi meşrulaştıran ifadelerdir (Bora,2005: 597). Ayrıca Bora, Taha Akyol’un; “Pragmatizm felsefesinin doğru bir sloganı olan “iş yapma, iş bitirme” sloganının “köşe dönmeye” dönüşmesinden yakındığını” belirtir ve bu yozlaşmanın kaynağını da “sağın ürettiği ekonominin moral ve felsefi değerlerini entelektüel düzeyde oluşturamamış” olmasında aradığını vurgular (Akyol, 1991 içinde Bora, 2005: 597). Oluşturulamayan moral ve felsefi değerleri ele almak gerekirse, bunların rasyonel bireylerin daha çok kazanmak için daha çok üretmek gayretinde olmak yerine, ahabap- çavuş ilişkileri ve rüşvet gibi haksız ve hukuk dışı yollarla gelir arttırmaya yönelmek olarak ifade edilebilir. Her ülkede yaşanabilen bu durumun Türkiye içindeki özgülüğü ise, enformel ekonominin devletin en yetkili kişileri tarafından, klişeleşmiş sözlerle, *Benim memurum işini bilir* şeklinde desteklenmesidir.

Özal döneminin yarattığı en önemli toplumsal sonuçlardan biri de yaşanan 12 Eylül askeri darbesinin siyasi ve sivil toplum örgütlenmeleri üzerine kısıtlamalarıyla beraber, halkın apolitikleşerek, burjuva ideolojisine teslim olmaya başlamasıdır. Ekonomik liberalizasyon ya da neo-liberal politikaların sermaye sınıfının 1970’lerin sonunda yaşanan petrol krizinin ardından ihtiyaç duyduğu ekonomik açılımları sağlamayı amaçladığı yukarıda belirtilmiştir. Sosyal refah devletinin gerilemeye başlaması ile sermaye sınıfı için yeni hizmet alanları da doğmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Özal döneminde burjuva ideolojisinin egemenliğinin arttığını ve bu ideolojinin toplumun her kesimine yayılmaya başladığını iddia etmek yanlış olmayacaktır. Boratav da bu konuda, ANAP döneminde yaygınlaşan bazı söylemlerle neo-liberal ve burjuva lehine işleyen politikaları halka benimsettiğini vurgulamaktadır, bu söylemler;

- “Sigaranın ve tüketim mallarının serbestçe ithali, karaborsacı ve vurguncuları ortadan kaldırdığı için gelir dağılımını düzeltir”,
- “Yüksek faiz tasarrufları arttırdığı ve tasarrufçuyu ödüllendirdiği için halkın çıkarınadır”,
- “Bir ülkenin gelişmişliği ve başarısı, kredi itibarıyla ölçülür”,

- “KİT’lerin özelleştirilmesi mülkiyeti halka yayacaktır” gibi ifadelerle özetlenebilir (Boratav, 2006: 156).

Toplumun her kesiminin birer tüketici olarak yaratılma ideolojisi ve bunun yarattığı yeni burjuva sınıfı üzerine Ahmad da benzer görüşler ileri sürmektedir ve bu görüşler, 1990’lara gelinirken Özal iktidarı altındaki Türkiye’nin sosyo-ekonomik görünümünü özetlemektedir;

“Türkiye Özal döneminde, hükümetten istekte bulunup bu isteklerin gerçekleştirilmesini sağlayacak kentli nüfusun onda birine hizmet veren bir tüketim toplumu oldu. Her ne kadar medya- özellikle de televizyon- reklamları tüketim mallarını en fakirlere kadar getirse de yeni zenginler için her şey mevcuttu! Otomobiller- özellikle de ithal otomobiller- birer statü simgesi oldu; tıpkı sanat eserleri, antikalar ve eski kitapların olduğu gibi. Yine de durmadan artan pahalılık yüzünden nüfusun maaş ve ücretle geçinen büyük çoğunluğu zar zor geçinmeyi başarıyordu. İşe girme ölçütleri de değişiyordu: Üniversite mezunları artık düşük maaşlarla devlet kurumlarında çalışmak değil, maaşların yüksek olduğu ve gelecekte umut vaat eden özel sektörde, özellikle de yabancı firmalarda çalışmak istiyorlardı. Üniversiteler bu yeni müşteri kitlesine hizmet edip öze sektörün aralıksız olarak ihtiyaç duyduğu şirket müdürleri yetiştirmek üzere özelleştirildi. Bu sınıf için geçerli dil İngilizce’ydi ve Türk basınında bu işler için verilen ilanlar bile- çoğunluğun bilmediği- İngilizce olarak veriliyordu” (Ahmad, 2006: 198).

Türkiye’de artık dar gelirli de olsa tüketen, orta sınıf olsa da lüks tüketim mallarına erişebilen, üst sınıfın beğeni ve tüketim alışkanlıklarının değiştiği ve çeşitlendiği, hizmet sektörünün hızla gelişmesi sonucunda bu alanlarda istihdam edilen yeni bir profesyoneller sınıfının oluşmaya başladığı ortaya konulabilir. Sadece sermayenin değil, hizmet sektöründe de iyi ve paralı eğitimin alınıp satılabildiği ve sonuç olarak toplumun her kesiminin on yıl öncesinden daha farklı yaşam kalıplarına büründüğü savı 1980’li yılların sonu için geçerli bir çözümleme olabilmektedir.

Toplumsal alanda yaşanan büyük değişimle beraber, bu dönemde yaşanan görece kalkınma ve büyüme, çoğunlukla dış borçlarla ve IMF ve Dünya Bankası’nın geliştirdiği ekonomi programlarıyla yaratıldığı için 1990’lara gelinirken bütüncül olarak ekonomik göstergelerinin de sorunlu birçok yanı

ortaya çıkmaya başlamıştır. Boratav aşağıdaki tabloda, Özal dönemi ekonomi politikalarının sonuçlarını ortaya koyabilmek için, 1988 yılı makro- ekonomik göstergelerini 1978–1979 yıllarıyla karşılaştırmaktadır.

Tablo 5. Temel Ekonomik Göstergeler (1978–1988)

Göstergeler	1978/1979 Ortalaması	1988
Milli Gelir (İndeks)	100.0	145.1
Enflasyon Oranı (%)	58.0	70.5
Birikim Oranı	21.1	26.1
İhracat (Milyon \$)	2275	11662
İthalat (Milyon \$)	4834	13545
Cari Denge/ GSMH	-1.8	+1.8
Dış Borç (Milyon \$)	13699	40722
Dış Borç Yükü (%)	20.7	37.1
KKBG/ GSMH	5.2	4.8

Notlar: Birikim Oranı: Gayri Safi sermaye birikiminin gayri safi yurtiçi hâsılaya oranı.

KKBG: Kamu Kesimi Borçlanma Gereksinimi. Dış Borç Yükü: Dış Borç ana para ve faiz ödemelerinin mal ve hizmet ihraç gelirlerine oranı.

Kaynak: T.C Merkez Bankası web sayfası ve Devlet İstatistik Enstitüsü yayınlarından yapılan hesaplamalar (Aktaran Boratav, 2006: 159).

Bu tabloda yer alan göstergelere göre, Türkiye ekonomisi yukarıda yer alan temel neo-liberal söylemlere paralellikler göstererek, hâkim burjuva ideolojisinin yarattığı tüketim, tasarruf, dış borç (krediler) açısından ciddi rakamlara ulaşmıştır. Öncelikle, “Yüksek faiz tasarrufları arttırdığı ve tasarrufçuyu ödüllendirdiği için halkın çıkarınadır” şeklinde yaratılan neo-liberal propagandalara uygun olarak birikim oranı on yılda %21,1’den % 26,1’e yükselerek bu sloganın hayata geçirildiğini göstermektedir. “Tüketim mallarının serbestçe ithali, karaborsacı ve vurguncuları ortadan kaldırdığı için gelir dağılımını düzeltir”, şeklindeki sloganla tüm toplumda yaratılmak istenen talep artışı, yukarıdaki tabloda etkisini göstermektedir. İthalat rakamlarına göre, Türkiye’nin dış alımları ki bu dönemde özellikle artan tüketim mallarına dayalıdır, on yıl içinde üç kat artmıştır. Bu artış da yine yukarıda belirtilen, burjuva ideolojisinin “tüketim toplumu” yaratma çabalarının sonucu olarak değerlendirilebilir. İhracat rakamlarındaki artış ise, Özal

hükümetinin ihracata verdiği önemli teşviklerinin sonucunda, tabloda görüldüğü üzere, yaklaşık dört kat artış göstermiştir. En dikkat çekici olan göstergelerden biri de “Bir ülkenin gelişmişliği ve başarısı, kredi itibarıyla ölçülür”, sloganını desteklercesine IMF ve Dünya Bankası’ndan alınan kredilerle kapatılmaya çalışılan borçlar bu tabloda, on yıl içerisinde üç kat artarak ciddi rakamlara ulaşmıştır. Artan dış borçlanma sonucunda da kaçınılmaz olarak Uluslar üstü kurumlara bağımlılık gitgide artmaya başlamış ve 1990’lara gelindiğinde Türkiye’de ulusal ekonomi politikaları, yabancı finans kuruluşlarınca belirlenir hale gelmiştir.

Özal dönemi ve ANAP iktidarı, birçok ekonomik ve bunun getirdiği toplumsal değişimin yaşandığı yıllar olmuştur. Bu değişimler hem ANAP iktidarının ekonomi politikalarının, hem de dönemde konjonktürel olarak yaşanan değişimlerin etkileriyle şekillenmiştir. Neo-Liberal ekonomi politikalarının, toplumsal alandaki etkilerini başat olarak ele almayı mümkün kılan bu görüşe katılan bazı sosyal bilimcilere göre de Özal’ın söylemi, iktisadi rasyonaliteyi esas alan, hemen her alana dair görüşünü, ekonomiyle ilgisini kurarak ortaya koyan, ekonomi terminolojisini her alana uygulamaya yatkın bir söylemdi (Bora, 2005: 598). Her ne kadar 1923’te Cumhuriyet’in ilanı ile beraber, hemen her hükümetin en temel ekonomi politikalarının başında “yeni bir girişimci sınıfı” ve hatta “milli burjuvazi yaratmak” şeklinde tasarılar olsa da Özal döneminde, 24 Ocak Kararları ile ekonominin toplumsal hayattaki etkileri artmıştır. Bu dönemde Özal’ın kişisel olarak da ekonominin belirleyiciliğine verdiği önem, takip edecek yıllarda da toplumun her alanında hissedilmeye başlanmıştır.

Özal döneminde neo-liberal anlamda yaşanan bu dönüşümü, eş zamanlı olarak yaşayan Batı dünyası ve Amerika da bu dönemde neo-liberal ya da Yeni-Sağ denilen bu ideolojik dönüşümü yaşamış ve öncüleri olmuştur. Özal da bu yeni yapılanmanın Türkiye’de ilk adımlarını atmıştır. Bora da bu konudaki benzer görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir;

“Turgut Özal Türkiye’de Yeni Sağ hegemonyasının inşasına liderlik etmiştir. Bu bağlamda, Thatcherizm, Reaganizm gibi bir *Özalizm*’den de söz edilebilir. Özal, 12 Eylül otoriter rejiminin devamlılığının sağladığı elverişli koşullarda, yeni bir hegemonik merkez yaratacak şekilde sağdaki güçlerin yeniden harmanlanmasını gerçekleştirmiştir. Bu eklektik yapı içinde eklemleyici halka ekonomizmdir. Birçok eleştirel analizde, kısa vadede başarılı olan Özalizmin, gerek aşırı eklektisizmi nedeniyle, gerekse bu söylemin

başarısını güvenceleyecek sınıfsal- toplumsal karşılıkların (örneğin İngiltere’de Thatcher deneyiminde olduğu gibi üretken/ asalak, çalışkan/ tembel, iyi vatandaş/ diğerleri gibi eksenler kurup vasıflı emekçilerin yandaşlığını ‘kazanıp’ işçi sınıfı içinde bir bölünmeye yol açtığı, neticede toplumda kendi çizdiği ayrışma hattı doğrultusunda bir saflaşma sağladığı gibi) bulunmaması nedeniyle kısa vadenin ötesinde hegemonik olamadığı öne sürülmüştür. Mamafih, özgül olarak onun kendi özgül performansının ötesinde, global kapitalizmle eklemlenme doğrultusunda piyasa/ iktisat ideolojisinin hükümranlılığına dönük kapsamlı bir ideolojik dönüşümün mimarı sıfatıyla Özal’ın tesis ettiği ekonomik etkinin vadesi hiç de kısa gibi görünmemektedir” (Bora, 2005: 600).

1987 yılına kadar süre gelen Özal iktidarı, ciddi muhalefetten yoksun bir şekilde yönetimde kaldı, çünkü 12 Eylül sonrası en geniş tabanlı partiler, liderleri ve yöneticileri siyaseten yasaklı konuma düşmüştü. 1986 yılından yapılan seçimlerde daha önceki seçimlere göre oy kaybına uğrasa da (%45’ten % 32’ya), yine de iktidarda kalmayı başaran ANAP iktidarı, halkın baskıları karşısında 1987 yılında siyasi yasaklıların yasaklarını kaldırmaya yönelik referandum kararı aldı ve eski siyasetçiler politikaya, halkın % 50,1’lik oyu ile geri döndü (Ahmad, 2006: 192). 1988 yılından itibaren büyüme hızının düşmesi, enflasyonun hızla yükselmesi biçiminde ortaya tekrar çıkan ekonomik tıkanma ve uygulanmak istenen ekonomik istikrar programının başarısızlığı, ANAP’ın seçmen desteğini hızla eritti. Bunun en önemli göstergesi, 1989 yılında yapılan genel seçimlerde ANAP’ın geri dönen siyasi parti liderlerinin yeniden başa geçtiği SHP ve DYP’nin ardından %22 oyla ancak üçüncü parti olabilmesiydi. (Çavdar, 1996: 298).

4.6. 1988–2002: KOALİSYON HÜKÜMETLERİ

1989 yılına gelindiğinde ise, Özal’ın hedefi, görev süresi sona erecek olan Kenan Evren’in yerine Türkiye’nin sekizinci Cumhurbaşkanı olmaktı ve muhalefetin tüm karşı çıkmalarına ve protestolarına rağmen 3 Ekim 1989’da Cumhurbaşkanı oldu. Bu dönemden sonra öncelikle Yıldırım Akbulut, daha sonra Mesut Yılmaz hükümetleri iktidara geldi ve Özal’ın Cumhurbaşkanlığı döneminde partiye yoğun ilgisi devam etti. Ancak, 1991 yılı ANAP için tek parti iktidarının sonu oldu ve 12 Eylül’ün yasaklı siyasetçisi Süleyman Demirel

başkanlığındaki Doğru Yol Partisi %27 oy oranı ile birinci parti oldu ve tek başına hükümet kuramadığı için Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ile koalisyon hükümeti kurdu (Çavdar, 1996: 298).

Sona eren ANAP iktidarının ardından, Özal'ın 1993 yılında ölümü ile siyasi tablo tamamen değişti ve Özal'ın yerine Demirel Cumhurbaşkanı olunca, başbakanlık görevine Doğru Yol Partisi'nin yeni genel başkanı olarak Tansu Çiller getirildi. Erdal İnönü de genel başkanı olduğu SHP'den ayrılınca yerine Murat Karayalçın partinin başına geçti ve 1993 yılında DYP-SHP koalisyonunun, 1995'e kadar sürecek olan Çiller- Karayalçın dönemi başlamış oldu. Çiller'in bir iktisatçı olması ve Amerika'da almış olduğu eğitim, O'nu iş dünyası tarafından desteklenir bir konuma getirdi. Ancak, Çiller'i bekleyen sadece ekonomik sorunlar değildi, 1990'larda artmaya başlayan etnik ayrılık bağlamında PKK sorunu ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girme arzusunun kazandığı ivmenin getirdiği, demokratik reform gereklilikleri de DYP- SHP koalisyonunun ajandasındaki önemli konuları oluşturmaktaydı.

Güneydoğu Anadolu bölgesinde artan terör eylemleri, terörle mücadelenin askeri harcamalarda yarattığı ekonomik artış ve terörün toplumda yarattığı huzursuzluk ve çözüm için oluşan kamuoyu baskıları Çiller hükümetinin en önemli sorunlarını oluşturmaktaydı. Ayrıca, 1980 yılında Demirel hükümeti tarafından kendi Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) karşıtı muhafazakâr seçmen tabanını memnun etmek amacıyla reddedilen ve AET tarafından gerçekleştirilen, Türkiye'nin Yunanistan'la beraber üye olması talebinin önemi Çiller hükümeti döneminde fark edilmiş ve 1996 yılında AET ile Gümrük Birliği antlaşması yürürlüğe girmiştir. Gümrük Birliği Antlaşması, Ahmad'a göre, Türkiye'nin piyasa güçlerine tam bağımlı halde, küreselleşme dünyasına girişini belirlemiştir ve Gümrük Birliği ile Avrupa Birliği, Ankara'ya tam üyelik müzakereleri için takvim vermeden önce şartlar öne sürebilme fırsatına sahip olmuştur (Ahmad, 2006: 205).

Türkiye- Avrupa Ekonomik Topluluğu ilişkilerine tarihsel olarak değinilecek olursa, bu ilişki ve etkileşimin, Türkiye'nin 1959 yılında yaptığı ortaklık başvurusunun ardından, 1964 yılında yürürlüğe giren Avrupa Antlaşmasıyla başladığı belirtilebilir. 1973 yılında yürürlüğe giren karma protokolle beraber, Avrupa Topluluğu, tek taraflı olarak bazı petrol ve tekstil ürünleri dışında Türkiye'den ithal ettiği tüm sanayi, mallarına uyguladığı gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarını tek taraflı olarak ortadan kaldırmıştır (Ahmad, 2006; Kongar, 2000). 1970'li ve 1980'li yıllarda Türkiye'de yaşanan ekonomik ve

politik istikrarsızlık dönemleri, Kıbrıs Çıkartması (1974), terör eylemleri gibi olumsuz olaylar sonucunda ve en önemlisi demokratik yönetimi askıya alan 12 Eylül Darbesi ile Türkiye- AET ilişkileri, 1980 sonrası kesintiye uğramıştır. Özal ve ANAP hükümetiyle beraber yüzünü tamamen Batı’ya dönen Türkiye, 1987 yılında tekrar topluluğa üyelik başvurusunda bulunmuştur. Ancak, bu üyelik başvurusu, topluluğun henüz kendi bütünleşmesini tamamlamadığı bir dönemde, Türkiye’nin ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmesini tamamlamasını üyeliğin ön koşulu olarak ortaya koymuştur.

Üyeliğe kabul koşullarının uzun vadeye yayılması ve net tarihler verilmemesi sonucunda, Türkiye Gümrük Birliği’ni tamamlamış ve 1996 yılında ekonomik bütünleşme yolunda bir adım daha atmıştır. Ancak, Türkiye’nin tam üyelik koşullarını sağlayamadığı noktada öne sürülen gerekçeler siyasi alanda da oldukça ağırlık taşımaktadır. Türkiye’nin tam üye olabilmesi için sadece ekonomik bütünleşme yeterli bulunmamakta ve politik anlamda reformların hayata geçirilmesi ön koşullar olarak öne sürülmektedir. Bu bağlamda, gerekli ekonomik ve politik reformlar çeşitli Katılım Ortaklığı protokollerinin Türkiye tarafından da kabul edilmesiyle uygulanmaya başlanmıştır. Avrupa Birliği’nin reform taleplerini ortaya koyan en önemli, Türkiye’de en fazla değişim ve dönüşüm yaratan belge “Kopenhag Kriterleri” olarak bilinen ve gereklilikleri karşılandığı takdirde tam üyelik müzakerelerinin hemen başlamasını öngören, 2002 yılında gerçekleştirilen zirvenin sonuç bildirgesidir. Kopenhag Kriterleri ekonomik ve siyasi alanda birçok reformu gerekli bulmaktadır. Bu başlıklar kısaca, hukukun üstünlüğünün sağlanması, azınlık haklarının tanınması, demokrasinin yerleştirilmesi ve istikrarlı bir işleyiş kazanmasının sağlanması, siyaset ve yargı alanında askeri denetimin azaltılarak sivilleşmenin sağlanması, idam cezasının kaldırılması olarak özetlenebilir (Ahmad, 2006). Ayrıca ekonomik alanda da, fiyatların serbestliğinin sağlanması, yabancı sermayenin ticari faaliyetlerinin önünde engel kalmaması, arz-talep dengesinin piyasa güçlerinin bağımsız etkileşimi yoluyla kurulmuş olması, sürdürülebilir bir dış dengenin varlığı gibi koşullar getirilmiştir (Boratav, 2006). Türkiye bu koşulları sağlayabilmek için 2000’li yıllarda sekiz uyum ve iki Anayasa değişikliği paketini kabul etmiş ve bu değişiklikler sonucunda, 2005 yılında Avrupa Birliği Komisyonu Türkiye’nin Kopenhag Kriterleri’ni karşılamak yolunda ciddi aşamalar kaydettiğini kabul ederek 3 Ekim 2005 tarihinde tam üyelik müzakerelerinin başlamasını kabul etmiştir (Ahmad, 2006).

Yaşanan siyasi istikrarsızlık devam ederken kurulan koalisyon hükümetleri de

uzun soluklu olamamıştır. 1996 yılında kurulan Mesut Yılmaz başkanlığındaki ANAP-DYP ve Ecevit'in başında olduğu Demokratik Sol Parti'nin de desteklediği "ANA-YOL" koalisyon hükümetinde dönüşümlü başbakanlık esası getirilmiştir ve önce 1996 yılında Mesut Yılmaz'ın, 1997 yılında da Tansu Çiller'in başbakan olması planlanmıştır. Ancak, kurulan yeni koalisyon da Necmettin Erbakan başkanlığındaki Refah Partisi tarafından gensoru önergesi verilmesiyle, Mesut Yılmaz'ın istifasının ardından yine bozulmuş ve Çiller ve Erbakan arasında yeni bir Refah- Yol hükümeti kurulmuştur (Ahmad, 2006: 207).

Milli Güvenlik Kurulu'nun meşruiyet iddialarına göre, artan İslami söylemler, laiklik karşıtı olarak tanımlanan ifadeler Türk Silahlı Kuvvetleri'nde demokrasi karşıtı olarak tanımlanabilecek bir tepki yarattı ve zaman içinde "post-modern darbe" olarak tanımlanacak olan bir müdahale, Milli Güvenlik Kurulu'nun 28 Şubat 1997 günü yapılan toplantısında gerçekleşti. MGK'nın Amacı, kendi tehdit algılarının dışında kalan yeni bir siyasi programı Erbakan'a kabul ettirebilmekte ve beklenen gerçekleşti.

Erbakan iktidarı 28 Şubat'tan sonra iyice tartışılır hale gelmişti ve artan baskılar sonucunda Erbakan'ın istifası ile yine bir koalisyon hükümeti bu kez Mesut Yılmaz tarafından DSP ve Demokratik Toplum Partisi (DTP) arasında kuruldu. Ancak, bu hükümet de yolsuzluk iddiaları sonucunda istifaya zorlandı ve sadece Haziran 1997- Kasım 1998 arasında görevde kaldı (Ahmad, 2006: 211). Bu iktidar değişikliğinin ardından Ecevit'in 11 Ocak 1999- Nisan 1999 arasındaki seçim hükümeti kurulmuş ve bu dönemde PKK lideri Öcalan'ın yakalanması ile artan milliyetçilikle beraber 1999 Nisan genel seçimlerinde DSP ve Milliyetçi Hareket Partisi en çok oy alan iki parti olarak, geleneksel sağ partileri, ANAP, DYP ve ayrıca solun en köklü partisi CHP'yi siyaset sahnesinin dışında bırakmıştır (Ahmad, 2006: 211).

Ecevit'in kurduğu koalisyon, ülkeyi 2002 yılında gerçekleşen genel seçimlere kadar götürecek kadar uzun ömürlü olmayı başarabildi. Ancak, DSP-MHP koalisyonunun önündeki en önemli sorun, PKK terörü Öcalan'ın yakalanmasıyla düşüşe geçince, ekonomi haline gelmişti. 2001 yılında patlak veren ve ciddi sarsıntılar yaratan ekonomik kriz de bu koalisyon döneminde yaşanmış ve bu dönemde IMF'in Türk ekonomisine olan etkisi açık bir hale gelmiş ve hatta Dünya Bankası Başkan yardımcılarında Kemal Derviş'in ekonomiden sorumlu devlet bakanı olarak atanması ile iyice gözler önüne serilmiştir. Bu dönemde yaşanan krize gelmeden önce, ekonomik krizin hazırlayıcısı olan ekonomik göstergelere kısaca değinmek gereklidir. Bir önceki bölümde, 1978-1979

yıllarıyla, 1988 arasında yaptığı karşılaştırmayı 1999 ve 2005 yılları arasında da yapmakta ve ekonomik göstergeleri ortaya koymaktadır.

Tablo 6. Temel Ekonomik Göstergeler (1988–2005)

	1988	1999	2005
Milli Gelir (İndeks)	100.0	147.2	191.4
Enflasyon Oranı (%)	70.5	53.1	5.9
Birikim Oranı	26.1	21.9	19.6
İhracat (Milyon \$)	11662	288842	76595
İthalat (Milyon \$)	13545	39027	109171
Cari Denge/ GSMH	+1.8	-0.9	-6.3
Dış Borç (Milyon \$)	40722	103126	170116
Dış Borç Yüğü (%)	37.1	40.1	35.7
KKBG/ GSMH	4.8	15.5	4.4

Notlar: Birikim Oranı: Gayri Safi sermaye birikiminin gayri safi yurtiçi hâsılaya oranı.

KKBG: Kamu Kesimi Borçlanma Gereksinimi. Dış Borç Yüğü: Dış Borç ana para ve faiz ödemelerinin mal ve hizmet ihraç gelirlerine oranı.

Kaynak: T.C Merkez Bankası web sayfası ve Devlet İstatistik Enstitüsü yayınlarından yapılan hesaplamalar (Aktaran Boratav, 2006: 187).

Boratav’a göre yukarıda belirtilen 1989–2005 arası dönem yıllık ortalama %3,4’lük ortalama büyüme hızıyla, Cumhuriyet döneminin en düşük büyüme hızını gerçekleştirmiş, ayrıca neo-liberal reçetelerle geleneksel ve parasalcı önlemlerle düşürülmeye çalışılan enflasyon bu politikalardan vazgeçildiği dönemlerde düşüşe geçmiştir, ancak bu durum bir başarı olarak ele alınmamalıdır, çünkü Boratav’a göre, dış dünyada fiyat hareketlerinin sıfır dolaylarında seyrettiği koşullarda Türkiye’de de yüksek enflasyonun düşüşe geçmesi, küresel dünya-ekonomisine eklenmenin bir yansımasıdır (Boratav, 2006: 187). Dış borçlarda ise, tabloya Boratav’ın “1989 yılı baz alınırsa, 2005 yılına kadar yıllık ortalama dış borçlardaki artış oranı tüm gelişmekte olan ve “yükselen” ekonomilerde %5,4 iken Türkiye’de % 9,2’dir Boratav, 2006: 189).

Bu nicel verilerle örneklendirilmeye çalışılan ekonomik kriz dinamikleri sonucunda, 2001 yılında Türkiye’yi sarsan ekonomik kriz, dönemin Başbakanı

Ecevit ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer arasındaki, yolsuzluklarla ilgili bir tartışma sonucunda patlak vermiş görünse de bu ekonomik krizin göstergeleri yıllar boyunca ciddi seviyelere ulaşmış ve artık kriz kaçınılmaz olarak ekonomiyi vurmuştur. “Bir gecede yüzde 3000 artan faiz oranları, birkaç dakika içinde düşen hisse senetleri ve liradan kaçıp, dolar ve Euro’ya yatırım yapan yatırımcılar nedeniyle Merkez Bankası döviz rezervlerinin beşte birini, yani yaklaşık 5 milyar dolar kaybetmiştir” (Ahmad, 2006: 215).

Krizin boyutları artınca IMF yeniden Türk ekonomisine müdahale etmiştir ve Kemal Derviş, daha önce de belirtildiği gibi, Dünya Bankası’ndan, Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı olarak ekonominin başına getirilmiştir. Artan dış borç stoklarını ancak IMF kredileri ile ödeyebilecek hale gelen Türkiye için bu durum, IMF- Dünya Bankası ikilisinin Türkiye üzerindeki denetiminin sürekli kılınması ve bu denetimin Amerika’nın özel konumu nedeniyle dış siyasete taşınması anlamına gelmiştir. Böylece, 21. yüzyılın ilk yıllarında Türkiye toplumu, değişken etkenler altında dörtlü artan dış borçların katkılarıyla Cumhuriyet tarihinin en ağır bağımlılık cenderesi altına girmiştir (Boratav, 2006: 186).

Tüm bu ekonomik çalkantı dönemi içerisinde birbiri ardına gelen koalisyon hükümetleri ve yaşanan siyasi istikrarsızlık da ekonomiyi düzeltmek adına ciddi politikalar üretilmesine engel oldu ve iktidara gelen birçok koalisyon hükümeti, sadece günü kurtarmak olarak tanımlanabilecek pragmatik politikalarla ekonominin daha da kötüye gitmesine katkı sağladılar. Toplumsal olarak da artan gelir dağılım dengesizliği, yoksulluğun artması, siyasette ve bürokraside yolsuzluk, terör ve enflasyon halkın, çözüm üretemeyen partilerden uzaklaşarak yeni arayışlara yönelmesine sebep olmuştur. 27 Şubat sonrasında kapatılan Refah Partisi’nin halefi olan Fazilet Partisi de 2001 yılında, ılımlı bir siyaset izlemeye çalışsa da kapatılmıştır. Ancak Fazilet Partisi’nin halefi olan Saadet Partisi, kendisi adına önemli bir yer edinemesi de bünyesinde yer alan reformcular, yeni bir parti kurdular (Ahmad, 2006: 211). Adalet ve Kalkınma Partisi, Recep Tayyip Erdoğan Başkanlığı’nda Türkiye için koalisyon hükümetleri dönemini sona erdiren, büyük bir oy patlaması ile 2002 yılında tek başına iktidara gelmiştir ve Türkiye’nin politik hayatı tamamen değişmeye başlamıştır. Bu çalışmanın kapsamı içine AK Parti iktidarı ile başlayan 2002 yılı ve sonrası girmemektedir. Bu sınırlandırmanın sebebi, 1980 sonrası yaşanan toplumsal değişim ve dönüşümlere tarihsel bir yaklaşım olan Dünya- Sistemi ile çözümleme getirmenin, henüz devam eden bir dönem için geçerli bir açıklama getirmeyecek olmasının düşünülmesidir. Henüz dinamik halde devam eden AK Parti iktidarını,

tarihsel olarak incelemek bu bağlamda, daha sonraki zaman dilimleri içerisinde değişmesi mümkün olan yanlısamalar yaratabilme tehlikesini taşımaktadır. Bu amaçla, Türkiye’nin 2002’den itibaren siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda ciddi dönüşümlere uğratan AK Parti dönemi oldukça ciddi önem taşısa da çalışma konusu olarak ele alınmayacaktır.

Bu bölümün giriş kısmında yer alan Dünya- sistemi yaklaşımı ile Türkiye’yi 1980 sonrasında analiz etme amacı çerçevesinde, tarihsel ve bütüncül bir bakış açısıyla, Türkiye’nin 1923 yılından 2002 yılına kadar geçirdiği tarihsel süreç, özellikle bir bütüncül sistem yani kapitalizm ekseninde ele alınmıştır. Daha çok Wallerstein’in da ekonominin belirleyiciliği noktasında benimsediği analiz yöntemi ile Türk ekonomisinin geçirdiği süreçler, dünya konjonktüründe yer alan dönemlerle paralel olarak irdelenmeye çalışılmıştır. Özellikle, 1929 Büyük Buhran yıllarından başlayarak Türk ekonomisinin izlediği seyri, sadece kendi içsel dinamikleriyle açıklama çabası, Türkiye’yi bütüncül yapıdan, yani tekil kapitalist dünya ekonomisinden kopartır. Türkiye’nin bir yarı- çevre ülke olarak, merkezde yer alan ülkelerin ekonomik belirleyiciliği altında şekillenen dünya-sistemindeki yeri, Türkiye’nin toplumsal yapısıyla yakından ilintilidir.

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanı ile beraber oluşturulmaya çalışılan ve o zamana kadar gelişmemiş olan “milli burjuva” sınıfının eksikliği ve sınıf çatışmasının olmaması, Türkiye’de yaşanan birçok değişimin, devlet eliyle ve bilinen adıyla “tepeden inme” şekilde gerçekleşmesini sağlamıştır. Dolayısıyla, içsel dinamikler olarak ele alınabilecek en önemli değişim mekanizması, yani sınıf çatışması, Türk toplumu için hiçbir zaman belirleyici olamamıştır.

Türkiye’de değişim için yola çıkan Cumhuriyet kadrolarının yaratma çabası içinde oldukları burjuva sınıfı, 1950’lerde Demokrat Parti döneminde artan sanayileşme politikaları ile yavaş da olsa ortaya çıkmaya başlamış, ancak karşısında teorik olarak var olması gereken, işçi sınıfının ya da işçi sınıfı bilincinin oluşması için Türkiye’nin 1960’lardan sonrasını ve hatta 1961 Anayasası ile oluşmaya başlayacak liberal ortamı beklemesi gerekecekti. Bu dönemde, sağlanan değişimin nedeni ise yine Amerikan Marshall Planı ile sağlanan dış yardımlar ve bu yardımlar sonucu Amerikan yanlısı “demokratik dünya” yanında taraf olmaktı. Bu bağlamda, NATO, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu üyelikleri bu taraf oluşun birer göstergeleri olarak ele alınabilir. Soğuk Savaş Dönemi’nde, yıkık dünya ekonomisini yeniden ayağa kaldırma misyonunu üstlenen bu kurumlar, daha sonraki yıllarda, kapitalist dünya ekonomisinin ve dünya-sisteminin en önemli aktörleri konumuna geleceklerdir.

Ulus-devletin küreselleşme ile azalmaya başlayan işlevi, sosyal refah devleti ile yeniden kazandırılmaya ve devletin ekonomideki ve toplumsal hayatı düzenlemedeki rolleri arttırılmaya çalışılsa da dünya-sisteminin en betimleyici karakteristiği olan kesintisiz sermaye birikimi için kapitalist sermaye sınıfının önüne engel koymak mümkün olmayacaktı. Tüm dünyayı eş zamanlı vuran petrol krizleri ile, yeni bir ekonomik krize sürüklenen ekonomiler yine bütüncül bir şekilde hareket ederek, neo-liberal politikaları üreterek sermaye sınıfı için kesintisiz birikimin önünü açmaktaydı.

Türkiye de tipik yarı-çevre ülke karakteristiğine uygun olarak, Wallerstein'ın tanımlamasıyla orta derecede güce sahip, bir üretici, bir sermaye biriktiricisi ve bir askeri güç olarak konumunu yükseltmek için çaba gösteren (Wallerstein, 2005: 90), bir ülke olarak her zaman merkeze doğru yükselme çabasını göstermiştir. Modern dünya-sisteminde, Avrupa Birliği gibi hegemonyanın tek elde değil, bir güçler topluluğunun elinde olması gerçeği dikkate alındığı takdirde, Türkiye'nin 2000'li yıllarda temel politika aracı olan Avrupa Birliği üyeliği için artan çabaları değerlendirmek daha geçerli olacaktır.

1980'lere gelinirken petrol krizinden etkilenmesi kaçınılmaz olan Türkiye'de, içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık ortamıyla beraber artan ekonomik daralma ve dışa bağımlılık, içinden çıkılmaz bir hal almıştır ve ordu ülke yönetimine, IMF ve Dünya Bankası da ülke ekonomisine el koymuşlardır. Bu noktada başlayan 1980'ler, dünya-sistemine yani küresel kapitalizme eklenmenin en somut örneklerinin yaşandığı yıllar olmuştur. Özal dönemi ile başlayan dışa açılma politikaları, dönemin hakim neo-liberal ideolojisinin de Türkiye içerisinde yerleşmesine olanak sağlamıştır. Bu yeni ideoloji ile, değişen sadece ekonomi değil, kaçınılmaz olarak toplumsal hayat olmuştur. Burjuva ideolojisini yaygınlaştırarak, medya aracılığı ile geniş bir talep ve tüketim yaratabilme ve bunun için de tüketici sınıfı yaratabilme çabaları toplumsal yaşam pratiklerini ciddi anlamda değiştirmiştir. Tüketmenin sınıfsal açıdan belirleyici özelliği korunsu da artık artan tüketim malları ithalatı ile, her kesim için farklı özellikte mal bulabilme olanağı yaratılmıştı.

Artan dış borçlanma ile ekonomik göstergelerinin, görece büyüme ve refah hissini önüne geçmesiyle beraber enflasyon, işsizlik, yoksulluk gibi kronik sorunlar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin artması da ayrıca 1980 sonrası Türkiye'de en önemli sorunlardan biri olarak ortaya çıkmıştır. Bu noktada da, sadece ekonominin iç dinamikleri değil, dünya-ekonomide yaşanan benzer krizler Türkiye'yi etkilemeye devam etmiştir.

Dolayısıyla bu eklemlenme, yine Wallerstein’in teorize ettiği ve 1980’lerden itibaren “daralma” yani bir “Kondratieff B çevrimi” yaşayan dünya-sisteminin bir yansıması olarak benzer ekonomik daralma etkilerinin Türkiye’de de görülmesini kaçınılmaz kılmıştır. Ayrıca, genel olarak ya da Wallerstein’in Braudel’den miras aldığı *longue duree* yani uzun bir tarihsel süreç içinde bakıldığında da, Türkiye’de yaşanan değişim ve dönüşümlerin dünya-sisteminin kapitalist bölüşüm ilişkileri ve bunların yarattığı krizlerden her dönem etkilendiği ve bu etkileşimin kapitalist dünyaya bir yarı- çevre ülke olarak eklemlenme çabaları arttıkça, daha da genişlediğini ileri sürmek mümkündür.

5. BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME

1. WALLERSTEIN'IN DÜNYA SİSTEMİ KURAMI İLE TÜRKİYE'NİN DÜNYA SİSTEMİNDEKİ YERİ

Bu çalışmanın ana konusunu oluşturan Türkiye'nin Dünya-Sistemiyle ilişkisi ve eklemlenme dönemlerinin analizi, metodolojik olarak tarihsel sosyoloji temelleri üzerine kurulmuştur. Her toplumsal olgu bir tarihsel olgudur ve her tarihsel olgu da bir toplumsal olgudur. “Tarihsiz sosyoloji, sosyolojisiz tarih olamaz” şeklinde Ergun tarafından belirtilen, sosyoloji- tarih ilişkisi gerekliliği, bu çalışmada yer alan Dünya-Sistemi ve Türkiye ilişkisi arasında, Türkiye'nin Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren geçirdiği tarihsel süreci incelemeyi beraberinde getirmiştir. Dünya-Sistemi de özellikle Wallerstein ve diğer Dünya-Sistemi kuramcılar tarafından tarihsellik üzerine kurulmuştur ve tekil bir dünya-ekonomünün kapitalizm ile beraber geçirdiği dönüşüm üzerinden incelenmiştir. Bu açıdan bakılacak olursa, Türkiye'nin konumu ve bunun yarattığı Türkiye ve Kapitalist Dünya-Sistemine yarattığı etkiler hem tarihsel hem de sosyolojik olarak incelenmesi gereken konulardır. Türkiye'de yaşanan değişimlerin bir sosyal bilimci olarak farkında olabilmek tarihsel bir bakış açısını da beraberinde getirmelidir. Bir toplumsal yapının önceki ilişki örüntülerini, üretim biçimlerini, altyapı ve üstyapı biçimlerini ve bunların sentezinden oluşan ilişkilerin hangi tarihsel koşullar altında ve nasıl şekillendiğini bilmek, bugünü analiz ederken, incelenen toplumsal yapının geçirdiği dönüşümü daha geniş bir perspektifte kavrayabilme olanağı sunmaktadır.

Türkiye'yi incelerken uygulanan tarihsel sosyoloji tekniği de kendi içinde bir seçimi barındırmaktadır. Braudel tarafından “kısa ve uzun dönem” olarak ayrılan tarih yazını arasındaki fark Braudel tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır; “kısa

dönem olay ve bireye odaklanan geleneksel kısa dönem tarihi ve yüzyıllarca yılı bir arada kapsayan ve geçmişini on, yirmi, elli yıllık geniş bölümler halinde tanımlayan, “konjonktür”ü inceleyen uzun tarih yazımı arasındaki farklılığın altını açıkça çizmektedir” (Braudel, 2007: 119). Bu iki farklı inceleme metodu arasından bu araştırma için uygun bulunan metod uzun süreli tarihsel analiz metodu olmuştur. Bu seçimin nedeni aynı zamanda, Dünya-Sistemi Wallerstein’in da toplumsal yapıları uzun süreli tarihsel dönemlerde, yani *longue duree* tarih yaklaşımı ile incelemesidir. Wallerstein, yaklaşımında yer alan temel noktalardan biri olarak devletlerin bir bütün içerisinde eş zamanlı ritimlerle yaşadığı “büyüme ve daralma evrelerini” (Çevrimleri) uzun süreli tarihsel bir bakışla ele almanın gerekliliğini vurgulamaktadır, çünkü her bir büyüme ya da daralma evresi kimi zaman yüzyıllar boyunca sürebilmektedir.

Türkiye de cumhuriyetin ilanı ile ciddi bir dönüşüm süreci içerisine girmiştir. Artık Türkiye için yeni bir yapılanma süreci başlamıştır ve Mustafa Kemal önderliğinde kurulan Cumhuriyet yeni bir yönetim modeliyle beraber, yeni ekonomik, siyasi ve toplumsal değişimleri beraberinde getirmiştir. Türkiye’nin sadece kendi içsel dinamikleri bu dönemde yaşanan değişimleri açıklamak için yetersiz kalmaktadır. Türkiye bu dönemden başlayarak özellikle, ekonomi politikalarındaki değişimlerle gelişmeye yönelik hedefleri uygulamaya başlamıştır. Özellikle uygulanan ekonomi politikaları, dönemin konjonktürel özelliklerine göre şekillenmeye başlamıştır.

Ülkeler arasında artan etkileşimi ve Türkiye’nin Batı’ya eklenmesini analiz etme çabası aynı zamanda Türkiye’nin küreselleşme aşamalarını inceleme gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Küreselleşme olgusu bu çalışmada temel olarak, sosyal ilişkilerin ve değişim süreçlerinin daha genel ve kümülatif ve ulus-devlet temeli dışında gerçekleşen varoluşlarını incelemek şeklinde ele alınmıştır. Ayrıca, Farklı yaklaşımlar arasında, Sklair’in bu çalışmanın “Küreselleşme” bölümünde belirtilen kategorileştirmeleri referans alınarak, “küreselleşme” ve sosyoloji ilişkisini iki farklı fenomen bağlamında değerlendirmek mümkündür. Birincisi, yeni üretim sistemleri, finans ve tüketime dayalı “küresel ekonomi”, ikincisi de “küresel kültür”e dayalı tartışmalardır (Sklair, 1999: 146). Bu iki yaklaşım arasından da, ilk yaklaşım yani, “küresel ekonomi” Türkiye’nin uluslararası sistemdeki konumlanışı belirlemektedir” savı bu çalışmanın temel hareket noktasını oluşturmaktadır. İkinci yaklaşım kültürü ön plana çıkardığı için ve bu çalışmada referans teori olarak kabul edilen Dünya-Sistemleri yaklaşımı “ekonomi”nin ve “kapitalizm”in belirleyiciliğini temel aldığı için,

kültür bu çalışmada temel analiz konusunun dışında tutulmuştur. Dolayısıyla belirlenen yöntem; multi- disiplinler bir yaklaşımla Türkiye'nin de dâhil olduğu küresel kapitalist sistemde, ya da Dünya-Sisteminde, bu karmaşık ilişkiler ağını çözümlenmeye çalışmak ve ekonomi, tarih, siyaset ve sosyoloji ekseninde daha bütüncül bir bakış açısı geliştirmektir.

Küreselleşmenin farklı şekillerde ele alındığı gerçeğinden hareketle, Türkiye'nin içinde bulunduğu uluslararası ve kapitalist sisteme eklenmesini incelerken, Chase-Dunn'a ait, *ekonomik küreselleşme* yaklaşımından da bu çalışmada Türkiye'nin 1923 yılından bugüne kadar geçirdiği tarihsel, ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşümde geçerli açıklamalar sağladığı için yararlanılmıştır. Bu yaklaşıma göre *ekonomik küreselleşme* uluslararası hale gelen pazar, sermaye, mal ve hizmetler ve uluslar-üstü şirketler tarafından yaratılan ağlar ve yüzyıllardan beri uluslararası ticarete ve kapitalizme dayanan dünya ekonomik sisteminden farklı olarak son yüzyılda kapsamı ve derecesi artan bir yoğunlukta gelişen, ekonomik ilişkiler bütünüdür (Chase Dunn, 1999: 195). Bu ilişkiler bütünü de Türkiye için belirleyici ve ekonomiden toplumsal hayata kadar birçok alanda yön vericidir.

Wallerstein'in Dünya Sistemleri yaklaşımına göre kapitalizm ile dünya-ekonomi birbirlerini tamamlayan iki sistemdir. "Kapitalist bir dünya- ekonomi birçok kurumun toplamıdır; bu kurumların birleşimi, kapitalist bir küresel-ekonominin süreçlerini açıklayan temel unsurdur ve bu kurumların hepsi birbirleriyle iç içe geçmiştir. Temel kurumlar pazardır, daha doğrusu pazarlardır; pazarlarda rekabet eden firmalardır, devletlerarası bir sistem içerisinde çok sayıdaki devlettir" (Wallerstein, 2005: 46). Wallerstein'in bu tanımlamasına göre, dünya-sistemi kapitalizmin yarattığı iş bölümü ve üretim ilişkileri çerçevesinde şekillenen bir sistemdir ve pazarın yarattığı sermaye birikimi bu sistemin belirleyicisidir. Dolayısıyla, Türkiye'de de Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren pazarda pay sahibi olabilmek ve Batı ülkeleri gibi sermaye birikimini arttırabilmek için bu sisteme eklenmeyi sağlayabilmek için birçok siyasal ve ekonomik politika geliştirilmiştir.

Bu çalışmanın Türkiye'yi 1923 yılından başlayarak 1946 yılına kadar inceleyen bölümünde yer aldığı gibi, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için sanayi henüz sermaye birikimi yaratmaktan uzak ve pazarda rekabet edebilecek güçten yoksun durumdaydı. Merkez ülkelerde yer alan sanayi birikimini ve yatırımları Türkiye'ye çekebilmek adına bu dönemde yabancı sermaye destekli yatırımlar teşvik edilmiştir. Ekonomik büyümeyi sağlayacak olan sanayi için

yetersiz olan “milli burjuvazi” de devlet eliyle yaratılmaya çalışılmış ve bu amaçla “Teşvik-i Sanayi” kanunu çıkarılmıştır.

Türkiye ve Dünya-Sistemi ilişkisini incelerken önemli bir diğer unsur da daralma ya da kriz dönemleri ve bu dönemlerde yaşanan ekonomik değişimlerin belli bir ritim içinde, kapitalist dünya-sisteme dâhil olan tüm ülkelerde etki yarattığı gerçeğidir. Bu çalışmada, üzerinde en sık durulan ve dünya-sistemi ile etkileşimin en güçlü belirleyicisi olan durumlar da daralma dönemlerinde yaşanan benzer ekonomik değişim göstergeleridir. Bu nedenle, özellikle 1929 Büyük Buhranı, İkinci Dünya Savaşı, 1974 Petrol Krizi gibi, küresel anlamda derin etkiler yaratmış kriz dönemlerinde alınan önlemlerin ve yeni uygulamaların paralellikleri ortaya konulmuştur.

Bu paralellikler özetlenecek olursa, Türkiye ekonomisinde 1923 yılında, Türkiye İktisat Kongresi kararları doğrultusunda, milli burjuvazi ya da diğer bir deyişle milli girişimci sınıfı yaratılması amacıyla yapılanmaya gidildiği gözlenmektedir. Bu amaç doğrultusunda, özel girişim eliyle serbest piyasa şartlarında sanayileşme politikası ve iktisadi denetimin milli unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı, ılımlı bir korumacılık politikası izlenmiştir.

İzlenen milli burjuvazi yaratma politikaları 1929 yılına kadar ekonomide gelişme dönemi yaşanmasına neden olmuştur ve göstergelere göre hem tarımsal hem de sanayi hâsıllarında ciddi artışlar gözlenmiştir. Şahin’in aktardığı verilere dayanarak, “Bu dönemde Gayri Safi Milli Hâsıla yılda ortalama %17, tarımsal hâsıla %125,8, sanayi hâsılası % 66,9 artış göstermiştir” (Şahin, 2006: 40). Ancak, bu büyüme dönemi 1929 yılında yaşanan ve Türkiye’nin Dünya-Sisteminden etkilenmesinin bir göstergesi olarak, 1929 Büyük Buhranı sonucunda sona ermiştir. Gayri Safi Milli Hâsıla, tarımsal alanda %44 oranında düşmüş, kişi başına milli gelir de 1929 yılında ulaştığı 110 Lira seviyesinden, 1932 yılında 78 Lira’ya düşmüştür (Şahin, 2006: 41).

1929 Büyük Buhranının her ülke gibi Türkiye üzerinde de yarattığı etkinin derin olmasının nedeni, Türkiye’nin tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olmasıdır. Dolayısıyla, 1929 kriziyle beraber yaşanan, tarımsal ihraç ürünlerinde yaşanan dış talep daralması, genel olarak tarımsal ürünlerin fiyatlarında düşüşler yaratmıştır ve bu düşüşler de ülke içi fiyatlarda da ciddi düşüşler ortaya çıkarmıştır. Tarımsal fiyatlarda yaşanan bu düşüşün Türkiye ekonomisini bu derece etkilemesinin nedeni Gayri Safi Milli Hâsıla’da tarımsal ürünlerin payının 1923–1929 yılları arasında % 45 civarında olmasıdır (Şahin, 2006: 41).

Bu çalışmada yer alan veriler çerçevesinde, Türkiye'nin 1923 yılında ekonomisi genel hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir: Henüz kurulamamış bir sanayi, tamamen tarımsal ürün ve madenlerin ihracatı ile sağlanan ihracat ve bunların getirisi ile karşılanan temel tüketim malları ithalatına (özellikle gıda ve tekstil ürünlerinde) dayalı bir ekonomi. Dolayısıyla, bu ekonomik yapının Türkiye'de dışa açık, bağımlı bir hammadde ekonomisini doğurduğu ifade edilebilir. Bu dışa bağımlılık ise, kendi kendine yetemeyen ve Dünya-Sistemi terminolojisi ile bir yarı-çevre ülke özelliklerine sahip olan Türkiye için, özellikle küresel ekonomi gibi dış etkenlerden korunabilmesini olanaksız kılmıştır. Bu nedenle, bu çalışmada da incelendiği üzere, Türkiye'de 1929 sonrası ekonomi politikaları korumacı ve ithal ikameci politikalara yönelmiştir.

Sanayiye ve burjuva sınıfını geliştirmeye yönelik bu çalışmalar 1929 yılında yaşanan, Wallerstein'ın belirttiği küresel-ekonomiye dâhil olan ve olma çabasında olan çevre ve yarı-çevre ülkeleri ekonomik açıdan ciddi krize sokan Büyük Buhran ile kesintiye uğramıştır. Her ne kadar sanayi ve sermaye birikimi açısından kapitalist ülke göstergelerine sahip olmasa da Türkiye de az gelişmiş bir ülke ve dünya-ekonominin bir parçası olarak bu krizden etkilenmiştir. Önceki bölümlerde de yer alan, Keyder'in de ortaya koyduğu bu eklemlenme ve krizden etkilenme, Türkiye'nin ihraç malları fiyatlarının hızla düşmesi, tarımda ticarete yönelik üretimi besleyen ve ödemeler dengesindeki kısa dönemli açıkları kapayan ticari kredilerin kesilmesi gibi sonuçlar ortaya çıkarmıştır (Keyder, 2007: 122). Türk lirası da bu süreç içinde kaçınılmaz olarak değer kaybetmiştir. Değeri azalan ulusal para birimi de ithalatçılar için artan borç anlamına gelmektedir ve tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de iflaslar yaşanmıştır. Ayrıca Kazgan'ın belirttiği diğer etkileri de tekrar ortaya koymak kapitalist dünya-ekonomiye eklemlenmenin vurgulanması açısından destekleyici olacaktır. Türkiye'nin ihracatçısı olduğu tarımsal ürünlerin ve hammaddelerin fiyatlarının 1925 yılına göre 1/3 düşüş göstermesi (Kazgan, 2005: 33), ihracat gelirlerinin azalması ve bunun ülke için ciddi gelir kaybı yaratması:

- Yaratılmaya çalışılan “milli burjuvazi” ya da kapitalist müteşebbis kesim için ödeme zorluğu ve azalan kar hadleri,
- Tarıma dayalı ekonomi olmanın sonucunda, azalan tarımsal girdiler ve azalan karlar sonucunda, köyde yaşayan nüfus için de satın alma gücünün azalması şeklinde özetlenebilir (Kazgan, 2005: 33).

Ekonomik alanda yaşanan bu değişimler, “Çevre ülkelerin durağanlık, köylü ekonomileri, sömürülen kırsal emek, gelenekselcilik ve otoriter devlet yapısı gibi az gelişmişlik niteliklerinin bu ülkelerin içsel özellikleri olmadığını öne süren Dünya- Sistemi yaklaşımına göre, sayılan özellikler Batı’nın etkisi ile önemli yapısal değişikliklere uğrayan bir toplumun dönüşmüş yapılarıdır” şeklindeki ifadeyi desteklemektedir (Huricihan, 1983: 19–21).

Dünya-ekonomi ve kapitalizm ile artan etkileşim 1929’da Türkiye’de de kriz yarattıktan sonra, 1933–1939 arasında ekonominin yönünü “korumacı” ve “devletçi” yöne çeviren iktisat politikaları Türkiye’ye hâkim olmuştur. Değişen ekonomi politikaları, yine bir dünya-sistemi tartışması içerisinde ele alınacak olursa, Türkiye’ye özgün olarak yaratılan bir politika değil, aynı dönemde birçok az gelişmiş ülkede uygulanan bir modeldir. Keyder de bu görüşü daha önce de belirtilen şu alıntıyla desteklemektedir;

“...Bu model siyasal bir elit ile emeklemekte olan bir burjuvazinin hızlı bir birikim sağlamak için güçlerini birleştirerek ve de yeni bir toplumsal sistem kurma iddiasıyla, işçi sınıfını ağır baskılar altında tutup tarım sektörünü sömürürken, yalıtılmış bir milli ekonomi alanı yaratmalarına dayanır. Bütün bunlar sınıf çıkarları arasındaki çatışmaları yadsıyarak korporatist bir toplum modeli kabul eden, şu ya da bu ölçüde yabancı düşmanlığına dayanan bir milli dayanışma ideolojisi çerçevesinde gerçekleştirilir. Türkiye örneğinde bu model, ideolojik yapısı ve ideolojik destekleriyle birlikte doğrudan doğruya zamanın Avrupa deneyimini yansıtıyordu” (Keyder, 2007: 137).

Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı ile yaşanan ekonomik durgunluktan etkilenmesi ve tüm dünyada artan askeri tedbirlere paralel olarak, askeriye yapıları harcamalarının artması, yine Dünya-Sistemi yaklaşımı ile incelenecek olursa, kapitalizmin yarattığı bir sistem krizinin etkileri olarak örneklenebilir. Türkiye bu krizden tarafsızlığını ilan ederek askeri düzeyde kendini izole etmeye çalışsa da yine de yaşanan ekonomik dalgaların küresel etkilerinden korunması mümkün olmamıştır.

İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi ile ise yaşanan Wallerstein’in, “Büyüme Evresi” (Kondratieff A Çevrimi) olarak tanımladığı ve tüm Batı ülkeleri için savaşın ekonomik ve toplumsal hasarlarının giderilmeye çalışıldığı bir topyekûn büyüme evresidir. Savaş sonrası fiziki altyapı olarak da büyük hasara uğrayan

Avrupa'ya, savaşın galibi olan Amerikan tarafından sağlanması taahhüt edilen yardımların ön koşulu olarak sunulan, Batı ile taraf olmak ve bunu resmen deklare etmek 1944 yılında gerçekleştirilen Bretton Woods konferansı ile sağlanmıştır. Bu konferansla beraber Türkiye "Batı'nın" yanında yer alarak, Birleşmiş Milletlerin, Dünya Bankası'nın ve Uluslararası Para Fonu'nun bir üyesi haline gelmiştir. 1947 yılında ilan edilecek olan Marshall Planı ve Truman Doktrini ile de "Çift Kutuplu Dünya" 'da Amerikan tarafında yer alanların ekonomik kalkınmalarını sağlayacak kredi ve hibelerden oluşan maddi destek sağlanmasının ilk adımları atılmıştır.

Türkiye artık kendi sanayisini yaratıp, burjuva sınıfını oluşturma amacını gerçekleştirmek için, kendi öz kaynaklarını kullanmak yerine, dış desteklerle büyümenin yollarını aramaya başlamıştır ve Uluslar üstü kurumlara üyeliklerle ekonomik destekler sağlanırken, kapitalist dünya ile etkileşim düzeyi de artmaya başlamaktadır. Marshall Planı ve Truman Doktrinleri ile de Türkiye'nin Batı'ya eklemlenmesi ve sağlanan dış destekler somut hale gelmiştir. Ayrıca, Batı'ya eklemlenmenin bir diğer yanı olarak da sadece ekonomik programlara dâhil olmak değil, aynı zamanda demokrasi gibi "Batılı" değerlerle bütünleşmek de Türkiye'nin kapitalist dünya-sistemine dâhil olabilmesi açısından gerekli adımlardır ve bu adımlar Çok Partili Hayata geçişle beraber atılmaya başlanmıştır.

Çalışmanın konusunu oluşturan Kapitalist Dünya-Sistemine eklemlenmenin en önemli noktalarından biri olarak da İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem ele alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile çift kutuplu bir politik sistem oluşmuştur ve her ülke kendi pragmatik yaklaşımları sonucunda, bir kutupta yer almayı seçmiştir. Türkiye de Amerika ve Batı'nın yanında yer alarak, 1946 yılından başlayarak yeni bir konumlanma içine girmiştir. Bu konumlanma sadece politik bir taraf oluşu değil, taraf olunan Batı'nın sağlam bir müttefiki olarak, Batılı Uluslararası kurumlarla eklemlenmeyi de beraberinde getirmiştir. 1947 yılında gerçekleşen Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası üyelikleri bu bağlamda, çalışmanın kapitalist dünya ile bütünleşme argümanlarını destekler adımlar olarak ele alınabilir. 1947 yılından itibaren başlayan Truman Doktrini ve 1948 yılında başlayan Marshall Yardımı ile Türkiye Amerika'dan ciddi ölçüde mali yardım almaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren de hükümet politikalarını Amerikan ve Batı yardımlarıyla sağlanan dış kredileri arttırma amacı belirlemiştir.

Marshall Yardımları, IMF ve Dünya Bankası ile artan kredi ilişkilerinin belirlemeye başladığı Türk ekonomisi, giderek artan şekilde Batı'ya bağımlı hale

gelmeye başlamıştır. Sadece alınan kredilerin geri ödenmesi değil, aynı zamanda kredi alabilmek için de Türkiye üzerinde yeni bağımlılıklar yaratılmıştır. Kredi alabilmek için, Amerika’nın egemen güç olarak oluşturduğu yeni küresel pazarda, kuralları da Amerika oluşturmaya başlamıştır. Dolayısıyla Amerika tarafından oluşturulan IMF ve Dünya Bankası, yeni Uluslarüstü aktörler olarak ülkeler üzerinde denetim kurmaya başlamıştır. Bu durum küresel kapitalizmin geldiği yeni bir boyutu belirlemektedir. Sklair, Bu yeni küresel sistem modelini ulus-aşırı uygulamalar, (devlet olmayan aktörler ve ulus-devlet sınırlarını aşan faaliyetler) üzerine kurmaktadır. Ekonomik, politik ve kültürel-ideolojik alanlarda ayrışan bu uygulamalar bir üst kurum tarafından temsil edilmektedir. Ulus-aşırı Şirketler ekonomik ulus-aşırı uygulamaların yürütücüsü, Ulus-aşırı kapitalist sınıf, politik ulus-aşırı uygulamaları ve tüketim kültürü- ideolojisi de ulus-aşırı kültürel-ideolojik uygulamaları yürüten kurumlar ve ideolojilerdir. Bütün bu kurumlar ve ideolojik faaliyetler dünyanın küresel kapitalizm projesine hizmet etmektedir (Sklair, 1999: 157).

Marshall Yardımı ve uluslararası kredilere, Türkiye’nin de artan bağımlılığını Mc Michael’in belirttiği gibi ulus- üstü kurumlara, tüm dünya-ekonomisinin eş zamanlı olarak eklemeliğine ilişkin çözümlenmesiyle ele almak da mümkündür. Mc Michael, 1940- 1970 arası süreyi “Kalkınma Projesi” Dönemi olarak ele alır, bu dönemde her ulusal ekonominin uluslararası kalkınma kurumlarının destekleriyle, ekonomilerini geliştirme ve kalkınma yolunda çaba harcadığından bahseder. İkinci dönem ise “Küreselleşme Projesi” dönemidir ve bu dönemde ulusal ekonomiler küresel dünya pazarına eklemeli çabalarına girmişler ve bu çabalar da “Paranın Küresel İdarecileri” tarafından yönlendirilmiş ve hatta yönetilmiştir (Mc Michael, 1996: 135)

Mc Michael’in “Paranın Küresel İdarecileri” şeklinde tanımladığı IMF ve Dünya Bankası gibi kredi kuruluşların uzmanları, 1950’lerden itibaren Türkiye üzerindeki denetimlerini arttırmışlardır. Denetim konusunda IMF ve Dünya Bankası uzmanlarının 1950’lerden sonra talep ettikleri değişimleri Şahin şu şekilde sıralamaktadır;

“Ekonomide kamu girişimciliği daraltılmalı, özel sektör teşvik edilmelidir. Özel sektörün daha kısa sürede gelişmesi için gerekli ortam hazırlanmalıdır. Ağır sanayi projelerine girilmemeli, hafif sanayiye öncelik verilmelidir. Türkiye’nin karşılaştırmalı üstünlüğü tarım sektöründedir. Tarımsal altyapı iyileştirilmeli, tarımsal ürünlerin işlenmesine dayanan projeler uygulanmalıdır. Karayolu

ulaştırması altyapısı iyileştirilmelidir. Bunun dışında toprak sanayi, hafif metal, inşaat malzemeleri, deri, orman ürünleri sanayilerine yatırım yapılmalıdır (Dünya Bankası, Baker Raporu, 1951, aktaran Şahin, 2006: 98–99)

Bu alıntıda belirtildiği gibi, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Amerikan egemenliğindeki kapitalist dünyada, üstlenmesi beklenen rol, tarımsal ürün ve maden tedarikçisi bir ülke olarak, Avrupa'ya ve Amerika'nın sermaye birikimine katkı sağlamaktır. Türkiye'ye yüklenen bu rol, IMF ve Dünya Bankası tarafından Türkiye'nin bir ulus- devlet olarak ekonomi politikalarında yitirdiği egemenliği ve artan bağımlılığını örnekleme açısından önem taşımaktadır.

Ekonomi ve buna bağlı olarak politik konularda da uluslar üstü kurumların artan baskısı ve kredileri bu programların uygulanması koşuluyla serbest bırakma stratejisi, Türkiye'nin 1950'lerden başlayarak birçok hükümetinin temel politika belirleyicisi olmuştur. Bu bağlamda, özellikle 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti'nin ekonomi politikalarında gerçekleştirdiği yenilikler önemlidir. Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerindeki parti programını oluşturan ekonomik ilkeler ve DP iktidarı uygulamaları sıralanacak olursa, yukarıda yer alan Dünya Bankası Raporu ile paralel değişikliklerin öngörüldüğü gözlemlenebilir. Örneğin;

- Demokrat Parti devletçiliği ve ekonomide devlet denetimini eleştirmektedir ve iktidara geldiği takdirde, devletin ekonomideki yerini daraltacağını, iktisadi kalınmayı özel sektörü geliştirerek sağlayacağını ilan etmiştir.
- Bu çerçevede, iktidarın ilk yıllarında, ekonomide liberasyonu arttıracak yönde bazı adımlar atılmıştır. İthalat, daha 1950 yılında %60–65 oranında serbestleştirilmiş, fiyat kontrolleri serbestleştirilmiştir.
- Banka kredi faizleri düşürülerek, özel sektörün daha fazla kredi kullanmasına olanak sağlanmak istenmiştir.
- Kamu İktisadi Teşekkülleri 'nin özel sektöre devri, yani özelleştirme, Demokrat Parti programında en çok üzerinde durulan konulardan biridir. Ancak, Demokrat Parti iktidarında vaat edilen özelleştirmeler gerçekleştirilememiş, hiçbir KİT özel sektöre devredilememiş, öte yandan, mevcut KİT'lerin sermayeleri de arttırılmamış, yeni sanayi yatırımları yapılmamış ve KİT'lerin kullandığı banka kredileri

sınırlı düzeyde tutulmuştur (Şahin, 2006: 105).

Her ne kadar bu dönemde özel sektöre dayalı bir büyüme modeli yerleştirmek amaç olarak belirlense de üç-dört yıl sürebilen liberal ekonomi politikalarının ardından ekonomide yaşanan istikrarsızlıklar ve bozulmalar yeniden Dünya Bankası’nın Türk ekonomisine müdahalesini beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda artan denetim, Demokrat Parti hükümetinden sonra 1966 yılına kadar ilişkilerin bozulmasına ve kredi desteğinin kesilmesine varacak kadar sertleşmiş ve Türk hükümetinin de tepkisi ortaya çıkmıştır. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Demokrat Parti iktidarı süresince özel sektör öncelikli olarak kabul edilen bir noktaya taşınmış, teşvik edilmiş ve bunun sonucunda artık ekonomide ağırlığı hissedilebilen bir sınıf olarak Türk Girişimci sınıfı bu dönem içerisinde oluşmaya başlamıştır.

Amerika’nın, Dünya-Sistemleri yaklaşımı ile bakılacak olursa, egemen bir merkez ülke olarak kendi uluslararası sistemini yaratmak ve kendi para biriminin değerini arttırabilmek için oluşturduğu uluslararası kurumlar, az gelişmiş çevre ve yarı çevre ülkeleri kapitalist dünya-ekonomisinin öğeleri haline getirmekteydi. Türkiye de 1946 yılında başlayan bu süreçte, Marshall yardımlarını alabilmek, Rus tehdidinden korunmak ve dış ticaretini geliştirebilmek için yeni şekillenen bu uluslararası sistemin bir parçası olmuştur.

1946–1953 yılları arasında Türk ekonomisi, Batı’da yaşanan savaş sonrası hızlı büyüme sürecinde, eklemlemeye başladığı sistemin yansımalarını yaşamış ve hızlı bir büyüme içine girmiştir. Yaşanan bu büyüme dönemi, Wallerstein’in “Büyüme Dönemi” (Kondratieff A çevrimi) olarak ele alındığı takdirde, Türkiye’nin de dâhil olduğu sistemle, 1945 yılında benzer bir büyüme dönemi geçirdiği ortaya konulabilir. Bu büyüme evresinin devam ettiği yıllar boyunca, Türkiye’de de hızlı bir sanayileşme ve dış ticaret politikalarının özellikle Demokrat Parti iktidarının başlangıcından itibaren önem kazanması, dünya-sistemine eklemlemeyi örnekleyen gelişmelerdir.

Büyüme süreci içerisinde, tüketim mallarında talep artışı yaşanmaya başlamıştır. Boratav, önceki bölümde de tartışıldığı gibi, bu iç pazara dönük ve ithal ikameci dönemde, gelişmiş toplumlardan yayılan tüketim normları, televizyon, buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrikli süpürge, otomobil ve modern mutfak ve ev eşyalarından ve iktisat yazınında “dayanıklı tüketim malları” ya da (daha önce anılan “üç beyazlar”dan farklı olarak) “beyazlar” diye adlandırılan mallara karşı etkili bir talep doğduğunu belirtmektedir

(Boratav, 2006: 119). Artan talebin doğurduğu ithalat artışı dış ticarete yaşanan liberalizasyonla beraber, yabancı destekli sermayenin Türkiye’de yatırımlarını arttırmasını sağlamıştır.

Artan dış kredi ve desteklerin ekonomide yarattığı geçici rahatlama dönemleri, bir yandan daha büyük bir dış ticaret açığını yaratması açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Ancak, Türkiye ekonomisi için yaratılan pragmatik çözümler, Batı kapitalizmine bir yandan bağımlılığı arttırarak eklemlenmeyi sağlarken, diğer yandan daha büyük bağımlılıklar yaratacak finansal sorunları beraberinde getirmiştir. Alınan dış yardımlar, özellikle Marshall Yardımı ve PL 480 adıyla bilinen “Barış İçin Gıda” programıdır. Bu program Amerika tarafından geliştirilen fazla tahıl üretimini, bir merkez ülke olan Amerika’dan, çevre ve yarı- çevre ülkelere doğru kaydırmak amacıyla geliştirilen bir uygulamadır. Her ne kadar adı “Barış için Gıda” programı olsa da ve amacı “çevre ülkelerdeki aç insanları doyurmak” olarak ifade edilse de programın amacı insani yardımdan daha çok kapitalist sermaye birikimine tarımsal girdiler bakımından katkı sağlamaktır. Wallerstein bu uygulamayı ve bir sistem içinde gerçekleştirilen uygulamayı şu şekilde tanımlamaktadır;

“Barış için Gıda programının ilkeleri incelendiğinde, programının en önemli üç hedefinin aç insanları doyurmak olmadığı anlaşılır. Program hedefleri sıralamasında, dünyada açlık ve yetersiz beslenmeyle mücadele dördüncü sırada gelmektedir. Programın ilk üç hedefi, tarımsal fazlanın elden çıkarılması, ABD tarımsal malları için ihraç pazarlarının geliştirilmesi ve uluslararası ticaretin arttırılması ile ilgilidir ve bu üç hedef de ABD hükümetinin ve iş dünyasının PL 480’in kabul edilmesindeki ekonomik motivasyonlarıyla ilgilidir.” (Wallerstein, 1999: 162).

Bu alıntıda yer alan PL 480 uygulamasının Türkiye’deki yansıması, yabancı kaynak girişini nicel verilerle ortaya koyan ve 1946–1980 dönemini inceleyen bölümde sunulduğu gibi, ciddi bir kaynak yaratmıştır. 137 Milyon dolarlık PL 480 kredisi kullanan Türkiye’nin, dönemin konjonktürel ekonomi politikalarına ciddi biçimde eklemlendiğini ortaya koymaktadır. Bu durum Demokrat Parti ve Menderes hükümetinin Batı’ya olan desteğini somutlaştırmak adına Kore’ye asker gönderdiği dikkate alınacak olursa, bağımlılığın ve sisteme entegre olabilme çabalarının ulaştığı boyutları örneklemektedir.

Yalnızca ekonomik alanda değil, siyasi alanda da Türkiye 1950’lerden itibaren

dünya-sistemiyle bütünleşmesi artan düzeyde bir yarı-çevre ülke olarak, sistem içinde yaşanan politik ve toplumsal hareketlerde de Batı ile benzer hareketlilikleri yaşamıştır. Merkez ülkelerde yaşanan toplumsal ve politik hareketlerdeki artışı Wallerstein şu şekilde analiz etmektedir;

“1968 ile 1973 arasındaki merkez ve yarı- çevre devletlerdeki protestolar refah ve toplumsal eşitlik sorunlarını siyasallaştırmıştı. Otoritelerin derdi, özellikle iktisadi düşüş derinleştikçe bu hareketleri kontrol altına almaktı. Bu amaçla önceki statüyü yeniden savunmak ve aslında eşitliği mümkün olduğu kadar bozmak için bizzat dönemin toplumsal hareketlerinin yöntemleri kullanıldı. Sistem karşıtı toplumsal protestonun yaptığı genel olarak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra görece olarak depolitize hale gelmiş konular olan sağlık hizmeti, yoksulluk ve refah konularını yeniden siyasallaştırmak oldu. Politik sorunlar (tarafsız olduğu ileri sürülen) devlet memurlarının ve profesyonellerinin daha az, politikacıların ve açıkça politize olan bürokratların ise daha fazla karar sahibi haline geldiği konular oldu. Aynı zamanda, bizzat siyasallaştırma eylemi, “yeni sağın”, devleti kontrol edebildiği her yerde kontrol etme, geliştirmeme, tersine çevirme aracı haline geldi” (Wallerstein, 1999: 169).

Wallerstein’in belirttiği toplumsal hareketliliğin yansımaları benzer zamanlarda Türkiye’de de görülmektedir. 1961 Anayasası ile artan basın, sendikalaşma ve gösteri özgürlükleri, Türkiye’de gerek sağ gerekse sol görüş için uygun örgütlenme ve sendikalaşma olanakları yaratmıştır. Bunun sonucunda ise, 1965 yılından itibaren özellikle işçi sınıfı ve öğrenciler arasında artan politizasyon ve çatışmalar ortaya çıkmıştır. Yine Wallerstein’ın yukarıdaki alıntısında belirttiği “yeni sağ” akımın Türkiye’de de etkisini arttırması sonucunda, 1965 yılında “sosyal refah devleti”nin Türkiye’deki ilk uygulayıcılarından olan Demirel ve Adalet Partisi’nin sola karşı zaferi yaşanmıştır. Adalet Partisi iktidarından sonra yönetime gelen koalisyon hükümetleri de yaşanan politik hareketleri ve politizasyonun yarattığı çatışma ortamını engelleyememiştir. 1980 yılına kadar devam eden ve merkez ülkelerde yaşanan “yeni sağın” denetimini arttırmasından farklı olarak Türkiye’de ordu, denetimi sağlama ve politik şiddete son verme (!) görevini üstlenmiş ve demokrasiyi kesintiye uğratarak 12 Eylül darbesi gerçekleşmiştir.

Ekonomik olarak da yaşanan istikrarsızlığın dünya-sistemi içinde en somut

belirtileri Wallerstein'a göre 1973 yılında ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemi Wallerstein Daralma evresi olarak tanımlamaktadır ve yine bir sistem olarak tüm dünyayı derinden etkileyen nedenleri şu şekilde özetlemektedir;

“Verilerimiz genel zenginlik ve hayat standartlarında yukarı doğru bir tırmanma ve görece olarak istihdam açısından yaşanan Büyüme yıllarının 1967 gibi erken bir tarihte ama kesinlikle aşağı doğru inişin dramatik bir şekilde ortaya çıkmasını sağlayan OPEC petrol şokunun yaşandığı 1973 yılında sona erdiğini açık bir şekilde göstermektedir. Anahtar öge, hiç kuşku yok ki, dünya çapında kar düzeylerinin düşmeye başlamasıdır. Açıklaması çok basit görünmektedir, 1950’lerde önde gelen sektörler dünya üzerinde az sayıda teşebbüs grubu tarafından görece olarak tekelleştirilmişken 1960’lardan itibaren artan rekabetçilerin sayısı ile sektörler aşırı kalabalık hale gelmiştir” (Hopkins, Wallerstein, 1999: 266).

Tablo 7. Türkiye’de Yabancı Sermaye 1950–1995 (Milyon dolar)

Yıllar	Gelen Özel Yabancı Sermaye	Kâr Transferi	Fark
1950	2	-	2
1955	3	-	3
1957	17	-	17
1960	24	-	24
1965	22	15	7
1970	58	33	25
1975	153	71	82
1980	53	51	2
1983	131	57	74
1985	158	59	99
1987	171	65	106
1989	738	75	663
1991	789	76	713
1993	797	175	622
1995	378	107	271

Kaynak: T.C Maliye Bakanlığı, 1976: 37 ve 1984: 43 (aktaran Kongar, 2000: 493)

Tablo7’de yer alan yabancı sermaye, yani Türkiye’de yer alan rekabetçi firma sayılarındaki artış (Beş yıl içinde yaklaşık üç kat), Wallerstein’in belirttiği gibi, 1974 yılında artan rekabetin yarattığı kar hadlerindeki düşüşü Türkiye için de örneklediği gibi, 24 Ocak 1980 Kararları sonrasında ekonomiyi dışa açma ve dış ticaret serbestisinin getirdiği yabancı sermaye sayısındaki artışı da yine 1983 yılında beş yıl öncesine göre iki kattan daha fazla olarak ortaya koymaktadır.

Belirtilen daralma göstergelerinden olan petrol fiyatlarındaki artış, dünya-sistemde yer alan bir yarı- çevre ülke olarak Türkiye’yi de derinden etkilemiştir. Öncelikle, Şahin’in belirttiği gibi, petrole dayalı bir sanayileşme politikası izleyen Türkiye’de, ulaşım olanakları olarak da karayolu en fazla benimsenen ulaşım yolu olmuştur. Ayrıca, Türkiye’de 1970’lerin ilk yarısından itibaren otomotiv sanayinin gösterdiği büyük gelişim, traktör, kamyon ve binek otomobil sayısında önemli artışlar yaratmıştır. Dolayısıyla bu sanayi de petrole bağımlıdır. Petrol ithalindeki tıkanıklık da kaçınılmaz olarak otomotiv sanayini ve yan sanayilerini etkilemiştir (Şahin, 2006: 184). Ayrıca petrol fiyatlarındaki artışın yarattığı ithalatta yaşanan krizin, ihracatı yüksek olan merkez ülkelerde fiyatlara artış olarak yansımaları, Türkiye gibi yarı- çevre bir ülkenin dış borçlarının artmasına neden olmuştur. Artan dış borçların ise, kredi ihtiyaçlarını arttırarak uluslararası kredi kurumlarına olan bağımlılığı ve bu kurumların kredi karşılığında ülke ekonomisinde artan denetimleri doğurduğu ifade edilebilir. Bu durumun en somut örneklerinden biri de IMF destekli bir şekilde hazırlanan ve Türk ekonomisinde dışa açılma ve serbestlik düzenlemeleri getiren 24 Ocak 1980 kararlarının IMF tarafından Türkiye’ye kredi karşılığı dayatmalarla kabul ettirilmesidir.

1983 yılında ANAP iktidarının göreve gelmesine kadar geçen askeri idare döneminin ardından, Neo-Liberal dönem olarak değerlendirilebilecek Özal yılları başlamıştır. Bu döneme kadar genel olarak Türk ekonomisinde yaşanan dönemsel değişimleri Kongar;

“1923-1930 arası liberal dönem, 1930-1939 arası devletçi dönem, 1939-1947 arası savaş dönemi, 1948-1960 arası liberal dönem, 1960-1980 arası planlı dönem ve 1980’den bu yana geçen dönem de yine liberal ya da neo-liberal dönem olarak adlandırılabilir. Her ne kadar bu dönemlere farklı adlar verilebilse de, bütün dönemlerde izlenen ekonomi siyasetinin ana çizgileri hep aynı kalmıştır. İlk olarak karayolları, demiryolları, limanlar, barajlar, gibi temel yatırım alanlarında ve dokuma, çimento, şeker, demir- çelik gibi üretim konularında yoğun kamu yatırımları bütün dönemlerde

sürdürüldü. İkinci olarak özel girişim her dönemde, gümrük kolaylıkları, borçlanma olanakları yoluyla güçlendirildi. Üçüncü ve son olarak da, kamu kesimi her zaman özel sektörün destekçisi sayıldı” şeklinde özetlemektedir (Kongar, 2000: 425)

Keynesçi politikaların ve refah devletinin artan harcamaları, uygulanan ambargolar 1974 petrol krizi ile gelen ve artan dış borçlarla birleşince ortaya çıkan sonuç, yeniden serbestleşme ve devletin ekonomi üzerindeki denetimini azaltmaktır. Dünya- sistemi yaklaşımı ile ele alınacak olursa da 1974’de petrol krizi ile somutlaşan daralma dönemi, tüm dünyada etkiler yaratırken, yeni ekonomi politikaları yine merkez ülkelerden yaratılarak, çevre ve yarı-çevre ülkelere uygulattırılmıştır. Bu sayede, sistem bütüncül olarak benzer krizlere benzer çözümler yaratmıştır. Benzerliklerin ve eş zamanlılığın sağlanması, merkez ya da hegemon olan Amerika’nın kendi uluslararası ticaret ve para sisteminin avantajlarını yitirdiği yerde, yeniden yapılanmayı beraberinde getirmektedir. Batı tarafında yer almanın bir gerekçesi olarak da Türkiye, özellikle 1950 ve Demokrat Parti iktidarıyla başlayan Batı ile müttefik olmanın sadece askeri değil aynı zamanda ekonomik ve toplumsal gerekliliklerini de yerine getirmek zorunda kalmıştır. (Örneğin; IMF ve Dünya Bankası’nın dayatmalarını ve ekonomi politikalarını ülkenin ekonomik dengelerini dikkate almadan uygulamak)

Bir küresel-sistem içerisinde yaşanan daralma dönemini, azalan kar hadleriyle, azalan kar hadlerini de artan rekabetçi firma sayısı ile ilişkilendiren Wallerstein, 1980’lere kadar yaşanan ekonomik büyümenin kaçınılmaz olarak daralma yaratacağını iddia etmektedir. Hepsinden önemlisi de bu dönemlerin, belli bir ritimle dünya-sisteminin bütüncül yapısında yer alan ülkelerde mutlaka yaşanacağını ve bu değişimlerin toplumsal dönüşümleri yaratacağını belirtmektedir (Hopkins, Wallerstein, 1999).

Türkiye’de de bu sistemin bir ögesi olarak, 1980’lerde başlayan yeni dönemle beraber değişen ekonomi politikalarının yarattığı toplumsal etkiler, öncelikle ithalatın tamamen serbest bırakılması ve ihracatın teşvik edilmesiyle artan tüketim değerleri olarak ortaya konulabilir. Sermaye sahiplerinin genişleyen pazarlara ulaşması dünya-sisteminin en temel koşullarından biriyken, ulaşılan pazarlar da talep yaratmak da bir o kadar önemli hale gelmektedir. Türkiye’de de 1980’ler sonrası yaşanan yabancı sermaye artışı ve ithalatla beraber, taleplerin artırılması için özellikle medya olmak üzere, tüketimi özendirici uygulamalar başlamıştır. Ancak, burada vurgulanması gereken önemli nokta, artan tüketimin,

temel gereksinimlerin sağlanması yönünde değil, lüks tüketim mallarında yaşanmasıdır. Bir diğer yandan da bu tüketim davranışlarındaki değişimler, küresel bir yaklaşımla, Batı’nın tüketim malları üzerinden gündelik yaşam pratiklerini de etkilemiştir. Kullanılan araçlar, yaşanan mekânlar, tüketilen gıda maddeleri, dinlenen müzik türlerine kadar, yaşamın her alanında dışa açılmanın yarattığı değişim gözlemlenebilir hale gelmiştir. Bu bağlamda, küresel ekonominin ve bir bütün olan kapitalist Dünya Sistemlerinin, sadece ekonomik alanda değil, toplumsal hayatın her alanında biçimlendirici olduğunu tartışmak yanlış olmayacaktır.

1980 sonrası dönemde incelenen *ekonominin küreselleşmesi*, beraberinde kültürün küreselleşmesini de getirmiştir. Bu doğrultuda “*Merkezi Doğu-Batı egemenliğinin ikili yapısı kültürel ve politik olarak parçalanmaktadır, ancak kapitalizmin homojenleşmesi hala eksiksiz ve her zaman olduğu gibi sistematiktir* (Friedman içinde Featherstone, 1990: 311) şeklindeki önermenin taşıdığı geçerlilik yadsınamaz konuma gelmiştir. Artık, Doğu-Batı ayrımını teorik düzeyde devam ettirebilmek mümkün olsa da pratikte kültürde meydana gelen benzeşmeleri göz ardı etmek mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında yaşanan küreselleşmenin, ekonomik olduğu kadar yaşamın her alanına uzanan kollarıyla, bireylerin yaşam biçimlerinden değer yargılarına, alışkanlıklarına, davranış pratiklerinden söylemlerine kadar birçok alanda yarattığı küreselleşme ve farklı kültürlerle benzeşmesi değinilmesi gereken bir noktadır. Bu durum Koray’dan bir alıntıyla daha net bir biçimde ortaya konulabilir;

“...Öte yandan küreselleşmenin etkisi günlük hayat, benimsenen rol ve değerlerde bile ortaya çıkınca, küreselleşme giderek hem kendini besleyen hem de, adına piyasa ekonomisi denilse de, gerçekte piyasa ekonomisiyle birlikte var olan kapitalist yapıyı güçlendiren bir ideolojik dönüşüme yol açmaktadır. Yani, çok zaman söylendiği gibi, piyasa ekonomisiyle sınırlı kalmamakta, “toplum piyasalaşmaktadır”. Yine Braudel’e dönersek, Braudel “küçük azınlığın koruluğu olan kapitalizm, toplumun aktif suç ortaklığı olmaksızın düşünülemez” diyor. Öyle görünüyor ki, bugün küresel düzeyde birbirine yakınlaşan bu “maddi ve günlük hayat” anlayışı artık kapitalizme küresel boyutta bir “suç ortaklığı” sağlamaktadır” (Koray, 2000).

Koray’ın belirttiği gibi, yaşanan bu ideolojik dönüşüm, sadece sermaye sınıfında değil, toplumun her katmanında etkisini hissettirmektedir. Bu ideolojinin

yayımlamasını ve *toplumun piyasalaşmasını* sağlama görevini ise medyanın üstlendiği görülmektedir. Özal döneminden sonra, özellikle 1980'lerin sonuna doğru, TRT'nin basın- yayındaki tekeli zayıflamaya başlamıştır. Özel sektörün medya alanına da girebilmesinin önündeki engeller de kaldırıldığında, sermaye sınıfının kamuoyu üzerindeki nüfuzu da artmaya başlamıştır. Bu nüfuzun çift taraflı bir etki yarattığı iddia edilebilir. Öncelikle sermaye sınıfının, kapitalizmin doğasına uygun olarak tüketen bir toplum yaratabilmesi için halka ulaşabilmesi ve bu yeni tüketim ve hatta yaşam biçiminin halka bir ideoloji gibi benimsetilmesi mümkün olmuştur. Bu durumu Kongar şu şekilde tanımlamaktadır;

“Medya terimi ile ifade edilen kitle iletişim araçları konusunda, büyük sermayenin gücünün sınırsız kullanımının önünün daha da açılması, 1997 yılında kurulan Mesut Yılmaz Başbakanlığındaki hükümet döneminde hız kazandı. Çünkü bu hükümetin kuruluşunda medyanın büyük katkısı vardı. 21. Yüzyıl Türkiye’si bu gelişmeden sonra artık tümüyle, genelde tüketim değerlerini kamçıl原因 ve büyük sermayenin (aslında kendi içindeki siyasal ve ekonomik bölünmelerden dolayı pek de bir örneklik taşımayan) çıkarlarına göre koşullandırılan bir kamuoyu yaratmaya yönelik bir medya ile yaşamak durumunda kalacaktır” (Kongar, 2000: 625).

Kongar’ın belirttiği üzere, medyanın yaratma misyonunu kendi çıkarlarına uygun bir şekilde üstlendiği tüketim ideolojisi, sermaye sınıfının araçsal olarak kullandığı bir olgudur. Bu çalışmanın temel referans noktasını oluşturan Wallerstein’in Dünya- Sistemi yaklaşımında da benzer şekilde, kültür, ekonominin belirleyiciliği ile şekillenmektedir. Kültürü analiz dışında bırakması Wallerstein için birçok eleştiri geliştirilmesine sebep olmuştur. Wallerstein ise ekonominin başat kabul edilmesinin ve kültürün ikincil olarak ele alınmasının savunusunu şu şekilde yapmaktadır; “Kültür, merkez ülkelerin ya da üst tabakanın çıkarlarını haklı çıkarmaya hizmet eden bir ideolojik paravandır”. Ayrıca “Kültür, güçlülerin biçimlendirdiği bir olgudur, onların elinde bir baskı ve sömürü kozu teşkil etmektedir ve her zaman güçlülerin elindeki bir silah olmuştur” (Wallerstein, 1990, aktaran Vergin, 2004: 181). Dolayısıyla, Türkiye için de kültür benzer şekilde bir araç olarak kullanılmıştır. Dünya-Sisteminin ruhuna uygun olarak daha fazla sermaye birikimi için, daha fazla talep yaratılmalıdır ve talebi yaratmak için de bireylerin tüketmeye yönelik dürtülerini etkilemek önemlidir. Medyanın, tüm kapitalist ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de yerine getirdiği işlev budur.

Neo-Liberal politikalarla değişen Türkiye’nin ekonomik yapısının, toplumsal olarak yarattığı bir diğer etki de artan gelir dağılımı dengesizliğidir. Bu dengesizliğin ortaya çıkmasında, özellikle ANAP döneminde sermaye sınıfına ihracatı teşvik için sağlanan ve kimi zaman “kayıрма ”ya kadar varabilen ayrıcalıklar, Özal tarafından dile getirilen “Ben zengini severim” şeklindeki söylemler de belirleyici olmuştur. Yaşanan gelir dağılımı dengesizliğini Kongar tarafından aktarılan, aşağıdaki tabloda nicel verilerle incelemek mümkündür.

Tablo 8. Türkiye’de Gelir Dağılımı (1963–1994)

Gruplar	1963	1968	1973	1978	1983	1986	1988	1994
En düşük %20	4.5	3	3.5	2.8	2.6	3.9	3.1	4.9
İkinci %20	8.5	7	8	7.3	6.9	8.4	9	8.6
Üçüncü %20	11.5	10	12.5	13	12.6	12.6	12.2	12.6
Dördüncü %20	18.5	20	19.5	22.1	21.4	19.2	16	19
En yüksek %20	57.0	60	56.5	54.7	55.9	55.9	59.1	54.9

Kaynak: DİE, 1997. (aktaran Kongar, 2000: 431)

Bu tabloda yer alan veriler, nüfusun en düşük gelir sahibi olan kesiminin milli gelirden aldığı pay ile en yüksek kesiminin aldığı pay arasında yaklaşık olarak yüzde elliden fazla bir pay olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, veriler bu düzensiz gelir dağılımının yıllar içinde herhangi bir iyileşme göstermediğini ortaya koymaktadır.

En düşük gelir grubunu oluşturan yüzde yirmilik kesimin GSMH’den aldığı pay yıllar içinde bir iyileşme geçirmemişse de Özal döneminde yaygınlaşan sermaye sınıfına destek sonucunda, en üst gelir grubu sürekli refah seviyesini koruyabilmiştir. En önemlisi de bu iki grup arasındaki farkın, gelişmiş bir ülke olmanın göstergesi olarak, yıllar içinde azalmasının sağlanamamasıdır. Bu durumun yarattığı sonuç ise, artan yoksulluk olarak tanımlanabilir. Artan yoksulluk ise, zaman içinde tarımsal üretimden vazgeçilerek, sanayinin ve istihdam olanaklarının daha yoğun olduğu büyük şehirlere göçü beraberinde getirmektedir. Bu anlamda, 1950’lerden başlayarak izlenen sanayileşme

stratejisinin bir sonucu olarak köyden, büyük kentlere göç yaşanmıştır ve bu süreç hala devam etmektedir. Artan göç beraberinde, kentleşme ve gecekondulaşma sorunlarını da getirmektedir. Bu duruma Kongar'ın yorumu şu şekildedir;

“Tarımdan sanayiye nüfus kayması bir ülkede izlenen sanayileşme siyasetinin kaçınılmaz sonucudur. Fakat Türkiye’de kentsel alanlardaki kamu hizmetlerinin ve çeşitli olanakların yetersizliği, ana kent planlarının yapılmamış ya da yapılanların uygulanmamış olması kentleşmeyi, temel toplumsal sorunlardan biri haline getirmiştir. Bu sorunlu kentleşmenin altında yatan öge, Türkiye’de sanayileşme ile kentleşme arasında bir uyum olmamasıdır. Tarihsel olarak, büyük kentlerdeki nüfus sanayide çalışan nüfustan daha çabuk büyümüştür. Çünkü kentlere gelen nüfus sanayileşme ile yaratılan yeni iş alanlarının çok üstündedir. Bunun sonucu olarak, kentsel nüfusun önemli bir bölümü hizmet kesimine kayıp bu kesimin beklenmedik şekilde büyümesine yol açarken, kentlerde gizli ve açık işsizlik oranı 2000’li yıllarda sürekli artmaktadır” (Kongar, 2000: 559).

Bu alıntıda da belirtildiği gibi, kapitalizmin gerekliliklerini hem ulusal hem de uluslararası alanda yerine getirme çabaları, özellikle Özal döneminde kazandığı ivmeden sonra, sadece ekonomik göstergelerde değil, toplumsal yaşantıda da derin değişimler yaratmıştır. İşsizlik ve yoksulluk bu bağlamda ele alındığında, 1980 sonrası artan kapitalizme eklenme döneminde artmaya devam etmiştir.

Eşitsiz gelir dağılımında ANAP döneminde ortaya çıkan en önemli etkilerden biri, vergilendirme sisteminde yaşanan “adaletsiz” uygulamalardır. Kongar bu durumu, Kepenek’ten bir alıntıyla, “Asgari ücretten bile yüzde 25 oranında vergi alınırken, sermaye kazançları, örneğin faiz gelirleri yüzde 10 dolayında vergilendiriliyor, kurumlar da net karlarının yüzde 10’u dolaylarında vergi veriyor” (Kepenek, 1995: 32) şeklinde ifade etmektedir. “Maliye Bakanlığı’nın açıkladığı rakamlara göre, işçi ve memurlar, 1987 yılında gelir vergisinin yüzde 35’ini öderken, 1996 yılında yüzde 54,1’ini ödemeye başlamışlardır. Buna karşılık, mevduat, tahvil ve hazine bonusu faizleri ile gelir ortaklığı gelirlerinden kesilen stopaj, 1987’de gelir vergisinin yüzde 4,2’si iken, 1996’da ancak yüzde 5,8’e yükselmiştir” (Kongar, 2000: 432).

ANAP dönemi sonrasında da devam eden, dünya-sistemi ile hareket edip, bir yarı- çevre ülke olarak dış ticarete güç ve avantaj kazanma stratejileri,

özellikle 5 Nisan 1994 yılında Doğru Yol Partisi ve Çiller hükümeti döneminde de benzer bir kriz yaratmıştır. Kongar, 1994 krizini Berksoy’dan bir alıntıyla açıklamaktadır.

“Tüketim harcamalarının sürüklediği büyüme performansı kuşkusuz gelirlerdeki gelişmelerle bağlantılı bir süreç olmak zorunda. 1994 kriz çıkışını hızlandıran üretim genişlemesini uyarayan tüketim harcamalarının da bu tür gelir genişlemesinden ortaya çıktığını düşünmek zorundayız. 1994 krizi sürecinde bir üretim, istihdam ve gelir kaybı olduğu biliniyor. Bunun genele yayılan ortalama ölçeği ulusal gelirden yüzde 6,1 boyutunda bir daralma olarak ortaya çıkıyor. 1994 yılında ücret ve maaş gibi gelir kategorilerinde yüzde 20 oranında reel gerileme olduğu biliniyor” (Berksoy, 1996: 25 aktaran Kongar, 2000: 427)

Yine bu dönemde yaşanan daralma da Wallerstein’ın 1974 yılıyla başlattığı Daralma evresinin Türkiye’de de süre giden bir uzantısı olarak ele alınabilir.

Türkiye bütüncül kapitalist bir sisteme eklenmiş bir yapı olarak ele alınacak olursa, 1980’lerden itibaren içinde bulunduğu sistemin ekonomik krizleri, krizden çıkış politikaları (neo-liberalizm) ve bunların yarattığı gelir dağılımı dengesizlikleri, yoksulluk, özellikle Özal döneminde artan rüşvet, yolsuzluk (özellikle şiddetle desteklenen ihracatta yaşanan hayali ihracat yolsuzlukları) ve rant kavgaları ile bir yarı-çevre ülke olarak konjonktürel değişimleri ve ritimleri kaçınılmaz olarak kendi içinde yaşamıştır. Bu bakımdan, Türkiye uluslararası ve ulusal politikalarını belirlerken, dünya-sistemi içinde başat olan birçok aktörün ekonomik ve politik yönlendirmelerine ve hatta denetimlerine maruz kalmaktadır.

Türkiye’nin bir ulus- devlet olarak karşı karşıya kaldığı artan denetim durumunu, ulus-devletin yeni ve değişen rolü tartışmaları bağlamında ele almak mümkündür. Öncelikle, devletin işlevinin geçirdiği değişimi kabul etmek önemlidir. Türkiye’de de paralel şekilde görülen bir değişimle, 1980’lerden itibaren devletin vatandaşlarına “sosyal devlet” olarak hizmet sağlaması geleneği, neo-liberal politikalarla terk edilmeye başlanmıştır. Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanlarında, bu çalışmada da incelendiği üzere, devletin üstlendiği bu sosyal harcama kalemleri artık özel sektöre devredilmeye başlanmıştır.

Ayrıca, ulus-devlet yirminci yüzyılın sonlarına gelindiğinde, sona eren “Soğuk

Savaş” ile artık devlet ulusal sınırların korunması işlevinde de bir derece esneklik yaşamıştır. Ortadan kalkan Sovyet tehdidi ile askeri savunma harcamaları ciddi düşüşler göstermiştir. Ancak, ulus-devletin ulusal sınırları koruma misyonunda Batı’da yaşanan bu değişim, Türkiye’de aynı şekilde yaşanmamıştır. Bunun nedeni, 1984 yılından itibaren hız kazanan, ayrılıkçı Kürt milliyetçiliğinin PKK terör örgütüyle başta Güneydoğu Anadolu olmak üzere tüm Türkiye’de yarattığı çatışma ve terör ortamıdır. Dolayısıyla, Türkiye konjonktürün tam tersine 1980’lerle beraber askeri savunma harcamalarını arttırmış ve “devletin ulusal sınırların koruyucusu” olduğu söyleminde bir değişiklik gündeme gelmemiştir.

Türkiye’nin gelişmekte olan ya da bir yarı- çevre ülke olarak ulus- devlet nosyonu, daha çok ülkenin büyümesini ve gelişmesini temel alır niteliktedir. Bir yarı- çevre ülke olarak, Dünya- Sistemi literatüründe de yer aldığı şekliyle, merkez ülke olmak için atılım ve hamle yaratmaya çalışmaktadır. Buna göre, bir yarı- çevre ülkenin, devlet aygıtının temel görevleri şu şekilde sıralanabilir; sermaye girişini kolaylaştırmak için uluslararası finans kurumlarının da yoğun baskı ve denetimlerinin sonucu olan, serbest bölgelerin yaratılması, özelleştirmenin teşvik edilmesi, yüksek faizlerin sağlanması ve piyasa/mal serbestisinin oluşturulması gibi değişimlerin uygulayıcısı olmak. Bu durumda, Türkiye’de ulus-devlet kavramının sermaye piyasaları için değer kaybı yaşadığını iddia etmek yerine, ulus devletin yeni uluslararası sermaye ve siyasi yapılanmalarla eklemlemeyi düzenleyici bir rol üstlendiğini tartışmak daha doğru olarak kabul edilebilir. Sermaye grupları büyüyüp güç kazandıkça, ulus- devlet mekanizmasında kendi çıkarlarına uygun düzenlemeler ve iyileştirmeler yaratmak için baskı grupları oluşturmaktadır. Bu şekilde oluşan yeni yönetim aygıtında da salt yönetici sınıfının sahip olduğu ve geleneksel anlamında kullanılabilen iktidar erkinden bahsetmek de güçleşmektedir. Devlet artık sadece üst düzey bürokratlardan değil, iktidara etki edebilen birçok kurumun yarattığı daha kolektif bir yapı haline gelmektedir. Bu baskı grupları, özellikle Türkiye için, sivil toplum örgütlerinden ziyade, Uluslararası Finans Kuruluşları, Avrupa Birliği Komisyonu ve tam üyeliği değerlendiren diğer alt komisyonlar olarak sıralanabilir.

Ulus- devlet tartışmaları bu çalışma bağlamında Türkiye için özetlenecek olursa, ulus- devletin değişen bir işlevi olduğundan bahsetmek mümkündür. Bu yeni işlev, özellikle 1980 sonrası dünyada yaşanan konjonktürel değişimlerden kaynaklanan bir etkileşimle, sermaye sınıfına serbestlik sağlamak, uluslararası finans kuruluşlarının ve Avrupa Birliği gibi siyasal örgütlenmelerin talepleri olan uygulamaları hayata geçirmek ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerin

kurulup, geliştirilmesi şeklinde özetlenebilir. Bir diğer söyleyişle artık ulus-devlet sadece sınırları içinde vatandaşlarının eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi gereksinimlerini sağlamakla yükümlü bir aktör değildir. Artık daha geniş bir sisteme eklenmenin uygulayıcısı ve aracısı olan bir aktördür. Dünya-sisteminin ve kapitalizmin temel dinamiği olan sermaye birikimini arttırmak için, merkez ülkelerde üretilen metaların, çevre ülkelere doğru ticari akışının ve tüketilmesinin sağlanmasıdır. Tüketimi sağlamak ise, özellikle güçlü sermaye sınıfının önemli bir parçası olan medya kuruluşlarının yarattığı tüketim ideolojisi ile mümkün olmaktadır. Türkiye’de de 1990’larda yaygınlaşan kitlesel tüketim kültürü, toplumun piyasalaşmasının önemli bir örneğidir ve bu alanda ulus- devlet içinde de sermaye sınıflarının desteğini alabilmek adına rol üstlenen medyanın etkin olduğu birçok konum ortaya çıkmaktadır. Medya, devlet aygıtları içerisinde bir çıkar grubu olarak etki yaratabilmektedir.

Türkiye’nin özellikle 2000’li yıllara girilirken hız kazanan Avrupa Birliği üyeliği çabaları da 1990’ların sonundan itibaren Türk ekonomisi ve siyaseti için belirleyici olmuştur. Kopenhag Kriterleri ile Türkiye’nin AB’ye tam üyelik için sağlaması gereken ekonomik ve siyasal koşullar (demokratikleşme, yabancı sermayeye sınırsız yatırım olanakları tanınması, azınlık haklarının artırılması, ordunun sivil iktidar üzerindeki denetimin azaltılması, dış ticaret dengesinin sağlanması, ekonomik ve politik istikrarın yerleşmesi gibi) yine ülkenin ulusal ve uluslararası düzeyde birçok siyasa değişikliklerine yöneltmiştir. Avrupa Birliği bu bağlamda, ekonomik bir örgütlenme olmasının yanı sıra, sınırları olmayan tek bir ülke olarak Avrupa’nın yaratılması ve tek bir Avrupa kültürü oluşturulması hedefleriyle kendi içinde bütünlük arz eden bir politik örgütlenme olarak oldukça önemlidir. Türkiye, Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve ortadan kalkan Sovyetler Birliği tehdidi ile artık sadece Amerikan tarafında yer almaktan ayrı olarak, Batı ile de kendi örgütlenmesi olan Avrupa Birliği şemsiyesi altında bütünleşmek çabasını hızlandırmıştır. Artık, sadece dış destekler ve 1946 yılında olduğu gibi (örneğin, Marshall Yardımı) kredi programlarıyla büyümenin sağlanamayacağı kabul edilmiştir. Bu çerçevede, dünya-sisteminin ana argümanlarına benzer bir yapılanma içinde yer alarak, sermaye birikimini AB ve Ortak Pazar içinde gümrüksüz mal ve sermaye dolaşımı ile sağlamak Türkiye için 2000’li yılların en belirleyici ekonomi politikası olmuştur.

Bu çalışmanın kapsamı dışında yer alan ancak, AKP hükümeti ile hız kazanan ve Türkiye açısından büyük önem taşıyan, AB’ye uyum programlarının yarattığı ekonomik ve siyasal dönüşümler, yine benzer bir yaklaşımla ele alınabilir.

Türkiye’de gelişmemiş bir burjuvazi ve hep baskı altında tutulan İşçi sınıfı arasındaki çatışmaların yarattığı ekonomik ve toplumsal değişimlerden söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla, Türkiye için Cumhuriyet’in ilanından itibaren her dönem belirleyici olan, bir yarı- çevre ya da az gelişmiş ülke olarak, gelişmiş ya da merkez ülkelerle rekabet edebilen ve gelişen bir ülke olabilme politikaları olmuştur. Bu sebeple, kimi zaman ABD müttefikliği, kimi zaman NATO, kimi zaman da AB üyelikleri, kısa vadede olumlu sonuçlar vereceği pragmatizmiyle Türkiye’nin ekonomik, politik ve toplumsal dönüşümlerinin en temel dinamiklerini oluşturmuştur. İçsel herhangi bir dinamik, Türkiye için belirleyici bir değişim unsuru olamamıştır, çünkü değişim çoğu zaman devlet eliyle gerçekleştirilen politikaların sonucu olmuştur. En önemlisi de ekonomik değişimlerin her zaman merkezi otoritenin öngördüğü değişimlerden daha fazla ve geniş alanlarda dönüştürücü olduğu gerçeğidir. Yani, kapitalist bir dünya-sistemine eklenmek, sadece ekonomi politikalarında değil, bütünsel olarak toplumsal yapıda ciddi dönüşümler yaratmaktadır.

SONUÇ

Son birkaç yüzyıldır, toplumsal yapıların statik değil, değişen ve dönüşen yapılar olduğunu sosyal bilimciler ve özellikle de sosyologlar derinlemesine araştırmaktadırlar. Bu değişimin altında yatan dinamikleri anlamlandırma çabası ise sosyal bilimciler için temel hareket noktası olmuştur. Bu çalışmada, Türkiye'nin değişim ve dönüşümüne derinlemesine bir bakış açısıyla bakabilmek, çalışmanın çerçevesini oluşturmaktadır.

Değişimi gözlemleyebilmenin ardından, bilimsel bilgiye ulaşabilmek için izlenmesi gereken yolda, birçok farklı bakış açısının mevcut olduğu gerçeği çalışmanın en başından beri en çok göz önünde bulundurulmuş konuların başında gelmektedir. İçinde yaşanılan toplumu, bu çalışmada analiz birimi olarak seçilen Türkiye'yi, tarihsel bir metotla inceleyerek tarihsel sosyoloji yapmak çalışmanın hedeflerinden birisi oluşturmıştır.

Çalışmanın bir diğer aşamasında, değişimin dinamiklerini belirlemek için mevcut iki farklı bilimsel yönelim seçilmiştir. Birinci yönelim, toplumların geçirdiği değişimleri içsel dinamiklerle açıklamak olup toplumsal sınıfların, kültürün ya da toplumlara özgü tarihsel koşulların belirleyiciliği kabul edilmiştir. İkinci yol ise, toplumsal değişimi, dışsal faktörlerle açıklamaya çalışan görüş olup, toplumların konjoktürel yani, uluslararası ya da bir devletler topluluğunun oluşturduğu sistemlerle etkileşimlerinin yarattığı değiştirici ve dönüştürücü etkiler olarak kabul edilmiştir. Bu noktada, bir makro kuram olarak Wallerstein'in Dünya-Sistemi yaklaşımı, bu çalışma için referans teori olarak benimsenmiştir. Teorinin temelinde yatan argüman, "özerk ve birbirine bağımlı birçok toplum takımlarından oluşan bir bütünlük yani, Dünya-Sistemi, sınırları ve yapıları olan, üye gruplardan oluşmuş, yasalara sahip, tutarlı bir sosyal sistemdir" yaklaşımıdır (Oktik, Kökalan, 2001: 122). Dolayısıyla, bu bütüncül yapıya dâhil olan ulus-devletler bu sistemde yer alan değişim ve dönüşümlerden etkilenmektedir. Bu

çalışma bağlamında da Türkiye’de Modern Dünya Sistemleri teorisine paralel olarak, kapitalist bir dünya- ekonomisinin yarattığı ekonomi temelli değişimler ele alınmıştır.

Ekonominin bir dinamik olarak değiştirici etkisini başat olarak ortaya koyan bir ön kabulde yürütülen bu çalışmada, kapitalist bir dünya-ekonomisinin bir parçası olarak ele alınan Türkiye’de, tarihsel-sosyolojik bir bakışla, 1923’ten itibaren en dikkat çekici değişim ve dönüşüm dönemleri belirlenmiştir. Bu dönemler, dünya-ekonomisinde her ülkede derin etkiler yaratan ekonomik krizler çerçevesinde belirlenmiştir. Bu dönüşüm dönemleri, 1929 Büyük Buhranı, 1945’ten itibaren İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan ekonomik kriz dönemi, 1974 Petrol Krizi ve son olarak da 1974 krizinden sonra 1980’lerde yaşanan Neo-Liberal ekonomi politikalarının yarattığı değişim dalgaları olarak özetlenebilir.

Toplumsal değişimi analiz ederken, bu çalışmada ekonomiyi temel belirleyici olarak kabul edip, kültür kuramlarının ve kültürün dönüştürücü etkisinin analiz dışında bırakılması, öncelikle Dünya-Sistemi kuramının ekonominin belirleyiciliği üzerine kurulmasına dayanmaktadır. Ardından da kültürün yine bu kuram içerisinde yer alan “belli bir sınıfın ideolojisi olarak işlevselleştirilmesi” savıyla beraber, kültürün ideolojik amaçlarla kullanılmasının ve hâkim sınıfın denetiminde şekillenmesinin yaratabileceği yanılsamalardan kaçınmak önemli bir nokta olmuştur. Ayrıca, ekonominin de kendi başına sosyolojik bir analiz içinde geçerli çıkarımları sunabileceği düşünülmüştür. Bunun nedeni de üretim ilişkilerinden başlayarak, pazar ve tüketim alışkanlıklarının yaratılmasına kadar, ekonominin toplumsal hayatın her alanına etki ettiği gerçeğinin bir ön kabul olarak benimsenmiş olmasıdır.

Türkiye’nin 1923 yılında, Cumhuriyet’in kuruluşu ile başlayan tarihsel süreci, özellikle ekonomi politikalarında yaşanan değişimler ekseninde incelenmiştir. 1929 Büyük Buhranı ile yaşanan krizden tarımsal ekonomisi nedeniyle derinden etkilenen Türkiye’de, konjonktürel değişimlerden kaynaklı bir biçimde, özel girişimciliğin önceliği terk edilerek, korumacı ve devlet denetiminin arttığı ekonomi politikalarının seçildiği gözlemlenmiştir. Bu etkileşim, Türkiye’nin bir yarı- çevre ülke olmasınınve buna bağlı olarak da dünya-ekonomisinin yarattığı bir sonuç olarak ele alınabilir.

Büyük Buhranın ardından gelen İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde de, Türkiye ekonomi politikalarını yine konjonktürel gereksinimlere ve krizlere göre belirlemiştir. Soğuk Savaş Dönemi’nin başlaması ile Türkiye’nin Batı ve

Amerika müttefikliği, birçok değişimin sebeplerini oluşturmaktadır. Çok Partili Hayata Geçiş bile bu bağlamda, Türkiye’de bir içsel dinamiğin ya da toplumsal talebi ürünü olmamıştır. Demokratikleşme, Batı’ya eklemelenmenin bir yolu olarak ve Amerikan hibe yardımlarının bir koşulu olarak görüldüğü için atılan bir adım olmuştur. Dolayısıyla, dünya-sisteminin egemen gücü Amerika’nın gerekli bulunduğu için hayata geçirilmiş olup, dünya-sisteminin belirleyiciliğinin bir diğer örneği olarak bu çalışmada ortaya koyulmuştur.

1950’ler ve 1960’larda yaşanan ekonomi politikaları değişiklikleri temel olarak, Türk ekonomisinin yaşadığı sanayileşememe ve tarıma dayalı bir toplumsal yapıya sahip olma özelliğinden kaynaklanan sermaye sorununu dış desteklerle aşabilme hedefleri tarafından belirlenmiştir. Özellikle, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası üyelikleri, Türkiye’nin kapitalist dünya-ekonomiye eklemelenmesinin somut göstergeleri olarak ele alınmıştır. Bunun nedeni de Dünya Bankası ve IMF tarafından 1950’lerden itibaren her türlü ulusal ekonomik planın, bu iki kuruluşun denetiminde şekillenmesi ve ekonomi üzerinde artan dış denetimlerdir. Artan denetimler sonucu, ekonomik alanda yapılan düzenlemeler, kapitalist bir dünya- ekonomisine uygun politikalar yaratılmasını Türk ekonomisi üzerinde dikte eden uygulamalar olmuştur.

1970’li yılların bu çalışmada yer alan analizinde, en önemli nokta 1974 Petrol krizi ile ortaya çıkan ekonomik daralma, dış ticaret hadlerinin düşmesi ve artan borçlanma dönemi olmuştur. Bu durum, Dünya- Sistemi teorisinde yer alan ekonomik daralmaların tüm bir sistemi etkilemesinin ve dolayısıyla Türkiye’nin de bu sistemde yer alan bir yarı- çevre ülke olma özelliğini ortaya koymaktadır. Bu daralma dönemini aşabilmek için, tüm dünya-sisteminin yine eş zamanlı olarak, benzer ekonomi politikalarını uygulamaya başlaması da Türkiye’nin eklemelenmesinin bu çalışmada ortaya konulan önemli bir göstergesidir.

1980’lerin başından itibaren, her ne kadar 12 Eylül askeri darbesi ile sivil iktidarlar kesintiye uğrasa da ekonomi politikaları dış destekler üzerine kurgulanmaya devam etmiştir. Bu anlamda, askeri yönetim de 1983 yılına kadar uluslararası düzeyde korumacı bir politika izlememiştir. Bu dönemin en betimleyici ve dünya-sistemi bakımından önemli olayı da 1980 yılında, Turgut Özal’ın Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ile başlayan dönemde uygulamaya koyduğu ve yine Dünya Bankası tarafından uygulanması talep edilen 24 Ocak Kararları olmuştur. Bu ekonomi paketi ile dış ticaret serbestliği ve yabancı sermaye için her türlü kolaylık Türkiye tarafından sağlanmıştır. Bu kararlar temel olarak, dönemin Reaganizm ya da Thatcherizm olarak da adlandırılan

Neo- Liberal uygulamalarının Türk ekonomisine adaptasyonu olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla, devletin ekonomik müdahaleciliğinin ve sosyal refah anlayışının ortadan kaldırılmasını savunan hâkim ekonomik dalga, Türkiye’yi de hem ekonomik hem de bu ekonomi politikalarının yarattığı yoksulluk, gelir dağılımı eşitsizliği, enflasyon, yolsuzluk ve artan tüketim kültürü ile toplumsal açıdan da derin bir şekilde etkilemiştir.

Dünya-Sisteminin geçirdiği daralma evresinin yarattığı yaygın etki Türkiye’de de yukarıda belirtildiği haliyle, gözlemlenmiştir ve 1980’lerin artan kapitalizmi ile tüketim kalıpları da dünya üzerinde birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de değişmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Türkiye bir yarı- çevre ülke olarak merkez ülkelerden tüketim malları ithalatını arttırmıştır ve artan ithalat ile dış ticaret dengeleri bozulmaya başlamıştır. Bu bozulma ve artan dış ticaret açıkları yine, kaçınılmaz olarak dışa bağımlılığı tetiklemiştir. Bu çalışmada gözlemlenen en önemli sonuçlardan biri de budur; bozulan ekonomiyi dış destekle yeniden toparlama çabaları, sanayileşmemiş ve merkeze bağımlı Türkiye için her kriz döneminde daha da artan bağımlılıklar yaratmıştır.

Bu çalışmada ortaya konulan bir diğer konu da artan bağımlılıkların sonucunda, Türkiye’nin 1980’lerden itibaren daha fazla Uluslararası Finans piyasalarının denetimine girmesidir. Bu durum, Türkiye’nin bir yarı- çevre ülke olarak kapitalist dünya-sisteme daha fazla eklenme çabalarını yaratmıştır. Sermaye birikimine tarihsel olarak da hiçbir zaman yeterli düzeyde sahip olamayan Türkiye için, tarım toplumundan, sanayileşmiş bir toplum olmaya giden yol, oldukça sancılı süreçleri içermektedir ve bu çalışmadan yararlanılarak ifade edilebileceği gibi, henüz sanayileşme süreci merkez bir ülke olma göstergelerinden çok uzaktır.

Devlet eliyle desteklenen sanayileşme, yerli burjuvaziyi yaratma konusunda tam olarak amacına ulaşmamıştır ve yabancı sermaye Türkiye’nin tarihsel süreci içerisinde her zaman en önemli sanayileşme dinamiklerini sağlayan unsur olmuştur. Bu durum da dünya-sistemi ile Türkiye ilişkisini net bir biçimde ortaya koyan bir durumdur. Bunun nedeni ise, merkez ülkelerin sermaye birikimini arttırmak için, çevre ve yarı- çevre ülkelerde, ucuz işgücü sağlayabilmek ve Pazar yaratabilmek adına gösterdiği karakteristik özelliklerini Türkiye örneğinde de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmanın bir diğer çıkarımı da Türkiye’nin bir yarı- çevre ülke olarak merkeze bir Pazar oluşturması ve hammadde sağlayan ülke olma konumunu henüz tam anlamıyla terk edememiş olmasıdır.

Avrupa Birliği'ne üyelik süreci de her ne kadar bu çalışmanın kapsamı dışında tutulsa da Türkiye'nin bir sisteme eklenme çabalarını ve bunun yarattığı ekonomik, politik ve toplumsal değişimleri ortaya koymaktadır. Kapitalizmin yeni bir bütünleşmesi olarak Avrupa Birliği de siyasal olarak bütünleşmenin yolunu ekonomik gelişme kriterlerine bağlamaktadır ve bu durum da Türkiye'nin kendi içsel dinamikleri dışında birçok değişim politikalarını hayata geçirmesine sebep olmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma çerçevesinde temel alınan kapitalist ve bütüncül bir dünya-sisteminin varlığı ve özellikle yarı-çevre ülkelerin bu sisteme daha fazla eklenme ve sermaye birikiminden pay alabilme çabalarının yarattığı değişim ve dönüşüm, ekonominin belirleyiciliğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, sadece üretim ilişkileri değil, toplumsal ilişkiler de belirlenmektedir. Türkiye ise, kapitalizmin ruhuna uygun olarak, ekonominin, bir altyapı olarak, üstyapıyı yani kültürünü ve toplumsal değerlerini değiştirdiği gerçekliğini özellikle, kapitalist dünya-sistemine eklenmeye başladığı 1940'lardan itibaren derin bir biçimde yaşamaktadır. Toplumsal hareketlerin ve taleplerin ekseninde şekillenmeyen ekonomi politikaları, dışsal faktörlerle belirlenmektedir. Dışsal faktörler de zaman içinde, isim ya da kurumsal olarak değişse de her zaman tek bir amaca hizmet etmektedir: kesintisiz sermaye birikimi yaratmak. Bu amaç ise, Türkiye'nin bir yarı-çevre ülke olarak, kapitalizmin sahnesinde önemli bir aktör olabilme isteğini oluşturan temel hareket noktası olduğundan, Türkiye tarihsel süreç içerisinde dünya-sisteminin bağımlı bir parçası haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz (2006). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Albrow, M. ve King, E. (1990). “Globalization, Knowledge and Society”, içinde Sklair, Leslie, “Competing Concepts of Globalization”, *Journal of World System Research*, Volume 2, Summer 1999 (p. 143-163)
- Arrighi, Giovanni (2000). *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara
- Barker, Chris (1997). *Global Television*, Blackwell Publications, Oxford
- Bora, Tanıl (2005). “Turgut Özal”, *Liberalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, (s. 589-601)
- Burke, Bloch, Febvre, Braudel, Mc Lennan, Ladurie, Vilar, Hobsbawm, Lefebvre, S.Jones (2007). *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde*, Kırmızı Yayınları, İstanbul
- Boratav, Korkut (2006). *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Yayınevi, Ankara.
- Chase-Dunn, Christopher ve Thomas D. Hall (1993). “Comparing World Systems: Concepts and Working Hypotheses”, *Social Forces* 71, (p. 851-886)
- Chase-Dunn, Christopher (1999). “Globalization: A World- Systems Perspective”, *Journal of World Systems Research*, Volume 2, Summer 1999 (pp. 187-215)
- Çavdar, Tefvik (2000). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara
- Dunning, J. (1993). “Multinational Enterprises and Global Economy”, içinde Sklair, Leslie, “Competing Concepts of Globalization”, *Journal of World System Research*, Volume 2, Summer 1999 (p. 143-163)
- Erdoğan, Mustafa (2003). *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yayıncılık, Ankara
- Ergun, Doğan (1982). *Sosyoloji ve Tarih, Sosyolojide Yöntem Sorunu*, Der Yayınları, İstanbul
- Featherstone, M. ed. (1990). “Global Culture: Nationalism, Identity” içinde Sklair, Leslie, “Competing Concepts of Globalization”, *Journal of World System Research*, Volume 2, Summer 1999 (p. 143-163)
- Giddens, Anthony (1996). *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Cambridge
- Held, David (1995). *Democracy and Global Order*, Polity Press, Cambridge

- Hopkins, Terence K., Wallerstein, Immanuel (1999). *Geçiş Çağı*, Avesta Yayınları, İstanbul
- Hobsbawm, Eric (2006). *Kısa 20. Yüzyıl, 1914–1991 Aşırılıklar Çağı*, Everest Yayınları, İstanbul
- Huricihan, İnan (1983). “Osmanlı Tarihi ve Dünya Sistemleri”, *Toplum ve Bilim*, Sayı:23, Güz 1983
- İnsel, Ahmet (2005). *Neo- Liberalizm Hegemonyanın Yeni Dili*, Birikim Yayınları, İstanbul
- Jessop, Bob (2005). *Hegemonya, Post Fordizm ve Kürselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Karaömerlioğlu, Asım (2001-2002). “Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemleri Teorisi ve Osmanlı/ Türkiye Çalışmaları”, *Toplum ve Bilim*, Sayı:91, Kış 2001-2002
- Kazgan, Gülten (2002). *Küreselleşme ve Ulus–Devlet: Yeni Ekonomik Düzen*, 2. Basım., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Kazgan, Gülten (2005). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929–2001), Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Keyder, Çağlar (2007). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları: İstanbul
- Keyman, Fuat (2000). *Globalleşme, Devlet, Kimlik/Fark: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden-Düşünmek*, Alfa Yayınları, İstanbul
- Keyman, Fuat (2000) .“*Modernite Sorunsalı ve Türkiye*”, Doğu Batı, No:10, İstanbul
- Kili, Suna (1988). *Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara
- Kongar, Emre (2000). *Toplumsal Değişme Kuramları Ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Kongar, Emre (2000). 21. Yüzyılda Türkiye, 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Koray, Meryem (2000). “Küreselleşme Süreci ve Ulus- Devlet, Ekonomi, Siyaset Tartışmaları”, *Küreselleşme ve Ulus- Devlet*, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul
- Polanyi, Karl (2000). *Büyük Dönüşüm, Çağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Smith, Adam (2002). *Ulusların Zenginliği*, Çev: M. Tanju Akad, Alan Yayıncılık, İstanbul
- Stein Kuhnle, Matti Alestalo (2000). *Growth, Adjustments and Survival of European*

- Welfare States”, Survival of the European Welfare State, Routledge Publications (p. 3)*
- McGrew, T. (1992). “A Global Society”, içinde Sklair, Leslie, “Competing Concepts of Globalization”, *Journal of World System Research*, Volume 2, Summer 1999 (p. 143-163)
- Mc Micheal, Philip (1996). “Development and Social Change: A Global Perspective”, içinde Sklair, Leslie, “Competing Concepts of Globalization”, *Journal of World System Research*, Volume 2, Summer 1999 (p. 143-163)
- Mc Neill, W. , Frank, A.G., Gills, B. , Friedman, J. , Wilkinson, D., Amin, S., Abu-Lughod, J., Wallerstein, I., (2003). *Dünya Sistemleri, Beş Yüz Yıllık mı, Beş Bin Yıllık mı?*, İmge Yayınevi, Ankara
- Ramesh, Mishra (1999). *Globalization and the Welfare State*, Edward Elgar Publ. Lmt., Massachusetts (p. 116)
- Oktik, Nurgün, Kökalan, Füsün (2002). “Immanuel Wallerstein; Tarihsel Kapitalizmin Analizi ve Dünya Sistemleri”, *Doğu Batı Dergisi*, Kasım Aralık, Ocak Yıl 4, s. 17, (ss. 120–133), Ankara
- Pierson, Christopher (1998). *Beyond the Welfare State: The New Political Economy of Welfare, 2nd ed.*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania (pp. 6–7)
- Ross, Robert, Trachte, Kent (1990). *Global Capitalism: The New Leviathan*, State University of New York Press, New York
- Sklair, Leslie (1999). “Competing Concepts of Globalization”, *Journal of World System Research*, Volume 2, Summer 1999 (p. 143-163)
- Şahin, Hüseyin (2006). *Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu*, Ezgi Kitabevi, Bursa
- Skocpol, Theda (1999). *Tarihsel Sosyoloji, Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- Spybey, Tony (1995). *Globalization and World Society*, Polity Press, Cambridge
- Sussman, Gerald. Lent, John (1991). *Transnational Communications: Wiring The Third World*, Sage Publications, United States of America
- Tezel, S. Yahya (1994). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923-1950*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- Vergin, Nur (2004). *Siyasetin Sosyolojisi, Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, bağlam Yayıncılık, İstanbul

Wallerstein, Immanuel (1987). World System Analysis, in “*Social Theory Today*”, Giddens, A. ve Turner, J. (ed.) Polity Press, New York

Wallerstein, Immanuel (2003). (çev.) Erol Öz, *Liberalizmden Sonra*, Metis Yayıncılık, İstanbul

Wallerstein, Immanuel (2004). *Modern Dünya-Sistemleri Analizi, Bir Giriş*, Aram Yayıncılık, İstanbul

İNTERNET ADRESLERİ

www.meb.gov.tr/meb/hasanali/egitimekatkilari/koy_enstitu.htm

www.worldbank.org

ÖZGEÇMİŞ

Gaye Gökalp Yılmaz, Lisans eğitimini Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde tamamlamıştır. 2006 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde araştırma görevlisi olarak görev yapmaya başlayan Gökalp Yılmaz, yüksek lisans eğitimini Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde “Dünya Sistemleri Yaklaşımı ile Türkiye’de 1980 Sonrası Sosyo- Ekonomik Dönüşümlerin Çözümlemesi” (2008) başlıklı Yüksek Lisans teziyle tamamlamıştır. Ardından, doktora eğitimine Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde devam etmiş ve YÖK Doktora araştırma bursuyla, Almanya-Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi’nde ve Aachen kentinde doktora araştırmasını gerçekleştirmiştir. Gökalp Yılmaz, “Almanya’daki Türkiyelilerin Gündelik Hayat Pratikleri ve Taktikler: Almanya Aachen Örneği” (2015) başlıklı çalışmasıyla doktora derecesini Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde almıştır. 2016 yılında Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesinde yardımcı doçent olarak göreve başlamış ve 2022 yılında Sosyal değişme alanında doçent ünvanını almıştır. Gökalp Yılmaz, doktora çalışmasını 2018 yılında Detay Yayıncılık tarafından “Michel de Certeau’nun Gündelik Hayat Sosyolojisiyle Bir Analiz: Almanya’daki Türklerin Gündelik Hayat Pratikleri ve Taktikler” başlığıyla yayınlamıştır.

Halen Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde görev yapmaktadır.

Çalışma Alanları; gündelik hayat sosyolojisi, afet sosyolojisi/toplumsal değişme, Avrupa Türkleri ve uluslararası göç başlıklarından oluşmaktadır ve belirtilen alanlarda Gökalp Yılmaz’ın bir çok akademik yayını bulunmaktadır.

Gökalp Yılmaz iyi derecede İngilizce bilmektedir.

Evli ve bir çocuk annesidir.